

ТУРКОЛОГИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
2025

Шумен
2025

Сборникът се издава със средства по научноизследователски проект „Архивните източници в интердисциплинарните изследвания – II ч.“ на Катедрата по турски език и литература към Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Главен редактор:

Доц. д-р Мемиш Мердан (Шуменски университет, България)

Редакционна колегия:

Проф. д-р Бюлент Йълдъръм (Тракийски университет, Одрин, Турция)

Проф. д-р Метин Омер (Университет „Овидиус“, Констанца, Румъния)

Проф. д-р Мийрям Салим (Шуменски университет, България)

Проф. д-р Фахри Маден (Университет „Хаджъ Байрам Вели“, Анкара, Турция)

Доц. д-р Атъф Акгюн (Университет „Еге“, Измир, Турция)

Доц. Катерина Венедикова (Българска академия на науките)

Доц. д-р Стефан Минков (Великотърновски университет, България)

Доц. д-р Харун Бекир (Пловдивски университет, България)

Рецензенти на броя:

Проф. д-р Мийрям Салим

Доц. д-р Неврие Чуфадар

Доц. д-р Харун Бекир

Гл. ас- д-р Ембие Кязимова

Гл. ас. д-р Вежди Хасан

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Шумен, 2025

Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“

ISSN 1314-989X

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
УЧЕБНИЦИ И УЧЕБНИ ПОМАГАЛА В ОБУЧЕНИЕТО ПО ТУРСКИ ЕЗИК В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ Фикрие Хюсеин.....	8
ИЗГРАЖДАНЕ НА ЛЕКСИКАЛНА КОМПЕТЕНТНОСТ ЧРЕЗ КУЛТУРНИ ЕЗИКОВИ ЕДИНИЦИ В УЧЕБНИЦИТЕ ПО ТУРСКИ ЕЗИК ЗА НАЧАЛНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ЕТАП В БЪЛГАРИЯ Ридвание Хасан.....	26
ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ В ИЗДАНИЯТА ПО ТУРСКИ ЕЗИК ОТ КРАЯ НА XIX И НАЧАЛОТО НА XX ВЕК Ембие Кязимова.....	43
TÜRKÇEDE “BAŞ” KELİMESİYLE OLUŞTURULAN DEYİMLERİN ANLAM ALANLARI VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ Harun Bekir.....	60
ВОЕННАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТУРСКИЯ ЕЗИК: ОПИТ ЗА КЛАСИФИКАЦИЯ Менент Шукриева.....	74
BULGARCADA GELİŞEMEMİŞ BİR YAPI: ŞİMDİKİ ZAMAN EDİLGEN SIFAT-EYLEMİ Serkan Cömertel - Muharrem Özden.....	91
MEDYA VE REKLAM DİLİNİN LEKSİK-SEMANTİK ÖZELLİKLERİNİN ANALİZİ VE PSİKOLOJİK MANİPÜLASYONU Nevriye Çufadar - Adriana Miteva.....	106

KARİKATÜRÜN DİLİ: OSMANLI KARİKATÜR METİNLERİNDE DİLSEL ANLATIM ÖZELLİKLERİ	
Gülten Ahmed.....	121
OSMANLI DÖNEMİ KARİKATÜR METİNLERİNDE TÜMCELERİN YAPI VE ANLAM ÖZELLİKLERİ	
Meryem Salim.....	135
СИМВОЛИКА НА ЦВЕТОВЕТЕ В СТАРАТА ТУРСКА ЛИТЕРАТУРА	
Вежди Хасан.....	149
UNUTULMAYANLAR: HALK BELLEĞİNDE ŞAMAN UYGULAMALARI	
Nevriye Çufadar - Seniha Yuseinova.....	169
URBİTSA İLÇESİ, UYVAN'A VE ÇAVUŞKÖY'E DAİR GELENEKLER VE İNANIŞLAR	
Nevriye Çufadar - Semra Mehmed.....	189

ПРЕДГОВОР

Настоящият том от научната поредица „**Туркологични изследвания**“ (2025) обединява актуални изследвания в областта на туркологията, лингвистиката, образованието, културната история и фолклористиката. Публикуваните статии представят както теоретични анализи, така и емпирични проучвания, свързани с турския език, неговото преподаване, историческо развитие и културни проявления в български и по-широк балкански контекст. Сборникът отразява интердисциплинарния характер на съвременната туркология и утвърждава значението ѝ като научна област с висока обществена и културна стойност.

Фикрие Хюсеин представя систематизиран преглед и анализ на учебниците и учебните помагала по турски език, издавани в Република България, с акцент върху изданията от 2019 г., като ги разглежда в контекста на нормативната уредба и обучението по майчин език в държавната образователна система. Ридвание Хасан изследва лексикалните елементи в учебниците по турски език за началния етап на образование и анализира тяхната роля за развитието на речниковата компетентност и ефективното овладяване на основните езикови умения от учениците. Ембие Кязимова разглежда османски граматика и учебници по турски език, написани на български език, като анализира тяхната значимост за историческото развитие на турския език и за реконструкцията на фонетичните и правописни особености на разглеждания период. Харун Бекир анализира фразеологизмите, образувани с лексемата „baş“, като разкрива техните семантични полета, структурни характеристики и културни значения в системата на турския език. Менент Шукриева предлага класификационен модел на

турската военна терминология, разглеждайки нейното историческо развитие, функционална организация и значение за межкултурната комуникация, превода и военната наука.

Серкан Джьомертел и Мухаррем Йозден анализират сегашно страдателно причастие в съвременния български език, като проследяват неговия исторически произход, особености на употреба и съпоставими характеристики с други причастни форми. Неврие Чуфадар и Адриана Митева изследват лексикално - семантичните средства и психологическите механизми на въздействие в медийния и рекламния дискурс, като акцентират върху манипулативния потенциал на езика и необходимостта от критична медийна грамотност. Гюлтен Ахмед концентрира своето внимание върху езиковите и стилистичните особености на карикатурните текстове в османско-турската преса, разглеждайки ги като средство за социална критика и отражение на културните и политическите процеси на епохата. Мийрям Салим изследва структурните и семантичните характеристики на изреченията в османските карикатурни текстове, като подчертава ролята им за постигане на сатиричен ефект и за взаимодействието между текст и визуален образ. Вежди Хасан разглежда символиката на цветовете в старотурската и диванската литература, като я интерпретира в контекста на културната динамика, историческите влияния и вътрешните механизми на литературното развитие.

Неврие Чуфадар и Сениха Юсеинова анализират устойчивите елементи на шаманизма, съхранени в народната памет и ритуалните практики на турското население в Североизточна България, като разкриват тяхната трансформация и жизненост в съвременната културна среда. Неврие Чуфадар и Семра Мехмед документират и интерпретират традициите, обичаите и вярванията на

турската общност в селата Иваново и Методиево, община Върбица, като ги представят като израз на културна приемственост, идентичност и устойчивост на устната традиция.

**УЧЕБНИЦИ И УЧЕБНИ ПОМАГАЛА
В ОБУЧЕНИЕТО ПО ТУРСКИ ЕЗИК В РЕПУБЛИКА
БЪЛГАРИЯ**

Хон. преп. Фикрие Хюсеин
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**TEXTBOOKS AND TEACHING AIDS IN TURKISH
LANGUAGE EDUCATION
IN THE REPUBLIC OF BULGARIA**

Adjunct Lecturer Fikriye Hyusein
Shumen University
fikriye_1234@abv.bg

Abstract: Turkish is the second most widely spoken language in Bulgaria after the official Bulgarian language. This article provides an overview of Turkish language textbooks and teaching aids published in Bulgaria, with a particular focus on the textbook sets issued in 2019. All the presented materials are intended for students learning Turkish as their mother tongue within the Bulgarian state education system and are in compliance with national legislative requirements.

Key words: Turkish Education, Bulgaria, Turkish Textbooks, Mother Tongue, Bulgarian Turks

Всеизвестно е, че езикът е уникално средство за общуване, а общуването е универсален начин, чрез който човекът влиза в съвместно съществуване, обменя опит и духовни ценности, изработва норми и правила, установява общоприетите порядки в социума (Shukrieva 2022: 14). Езикът обединява своите носители в една културно-историческа общност – нация или народ, участва във всички видове човешка дейност, прониква във всички области на индивидуалното и социалното съзнание (Балакай 2002: 4). Създава своеобразна „визитна картичка“ и разпознаваема емблема на нацията или народа като цяло и на отделните индивиди в частност (Shukrieva 2022: 15).

Майчиният език играе ключова роля в изграждането на личността, в осъзнаването на ценности и в развитието на мисленето. Обучението по майчин турски език в България има особено значение за децата от турски произход, защото съхранява връзката с родовите корени и културното наследство, като същевременно развива езикови, социални и межкултурни компетентности.

През последните десетилетия обучението по турски език в българските училища преминава през редица институционални, политически и педагогически предизвикателства. Въпреки нормативно признатото право на изучаване на майчин език, дълги години липсваха актуални учебници, методически материали и устойчиви образователни политики в тази област. В този контекст създаването и издаването на новите учебни комплекти по турски език за 1. до 7. клас представлява важна крачка напред и реален опит за осигуряване на качествено обучение, съобразено със съвременните образователни стандарти и нуждите на учениците.

Разглеждайки историята на обучението по турски език в България, следва да отбележим, че то започва още със заселването на турците на Балканите в края на XIV век и продължава и след Руско-турската освободителна война от 1877–1878 г. Турското население, останало на територията на новоосвободена България, продължава да изучава майчиния си език във всички исторически етапи от развитието на българската държава.

Настоящото изследване има за цел да направи преглед на учебниците и учебните помагала, чрез които се е осъществявало обучението по турски език в страната, както и да представи новите учебници, издадени през 2019 г.

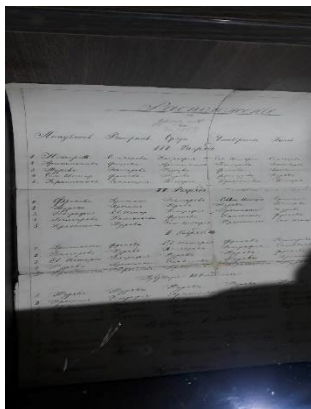
I. Учебници по турски език, използвани в България до 2019 г.

По данни на ООН, през ноември 2022 г. населението на Земята достига осем милиарда души. Според различни източници, около 3% от това население – над 240 милиона души – говорят тюркски езици, което ги нарежда на пето място сред най-големите езикови семейства в света. Най-големият клон в това семейство е съвременният турски език, използван в Турция, на Балканите, в

Западна Европа и Близкия изток. Турският език днес се говори от над 110 милиона души по света¹.

Официалният език в Република България е българският, но турският език е най-разпространеният майчин език след него. Говоримият в България турски е много близък до този в Република Турция. Още преди Освобождението, след 1840 г., в светските училища в някои български градове започва преподаването на френски език, а по-късно и на немски и руски. Интересен е фактът, че чуждоезиковото обучение тогава има предимно практическа насоченост – подобно на гръцкия и турския, които също се изучават с цел ежедневна употреба.

Това е видно и от седмично учебно разписание от 1856 г., съхранявано в РУО – Шумен (Вж. Фиг. 1)

Фиг. 1

След Руско-турската освободителна война от 1877–1878 г., българската държава прехвърля отговорността за образованието на турското население на училищни комитети, наподобяващи днешните училищни настоятелства.

---

¹ <https://hermesbg.org/tr/nova-biblioteka/book-76/3194-otnovo-za-obuchenieto-po-maychin-ezik.html> (Достъп 23.06.2025)

В началото учебниците за нуждите на това образование се доставят от Истанбул. След обявяването на независимостта на България през 1908 г., новият Закон за народното просвещение включва клауза, с която се забранява вносът на учебници от Османската империя.

Още през 1909 г. учители по турски език в България започват да подготвят собствени учебници. Един от първите такива е читанката за начално училище „Sönk“, издадена в Истанбул от шуменския учител хафъз Абдуллах Фехми (Мечик). Той е автор на девет учебника, активен деец в развитието на образованието на турците в България и един от основателите на Дружеството на учителите по турски език.

Дружеството започва дейността си през 1906 г. под името *Muallimin-i İslamiye Cemiyet-i İttihadiyesi* и съществува до 1933 г. То играе ключова роля в реформирането на турските училища и изготвянето на учебни материали. Както посочва изследователят Мемишоглу: „Това дружество оформи образованието на турците в България, реформира турските училища и зае важно място в подготовката на учебниците“ (Memişoğlu 2002: 7). През учебната 1928–1929 г. дружеството взема важно решение: преподаването по турски език да започне с новата латинска азбука, въведена от Мустафа Кемал Ататюрк в Република Турция. Това решение е прието с ентузиазъм от турската интелигенция в България. След този период започва дейността на малки турски печатници в Пловдив и Шумен, където се отпечатват учебници. Първият от тях – *Alfabe* (Азбука), е подготвен от Мехмет Масум Акълън и издаден в Пловдив през 1910 г. В следващите години учебници се печатат и в пловдивските печатници „Балкан“ и „Хуршит“. Изследванията сочат, че най-продуктивният период за издаване на учебници по турски език в България е между 1924 и 1927 г. Само през 1926 г. се съобщава, че са издадени 42 заглавия.

Реформите на Ататюрк, включително преминаването от арабската към латинската азбука, оказват силно влияние и в България. През 1928 г. пловдивският учител Ахмет Шюкрю бей подготвя и отпечатва първия буквар с новата азбука, а през

учебната 1928/29 година официално започва преподаването с новите букви в частните турски училища.

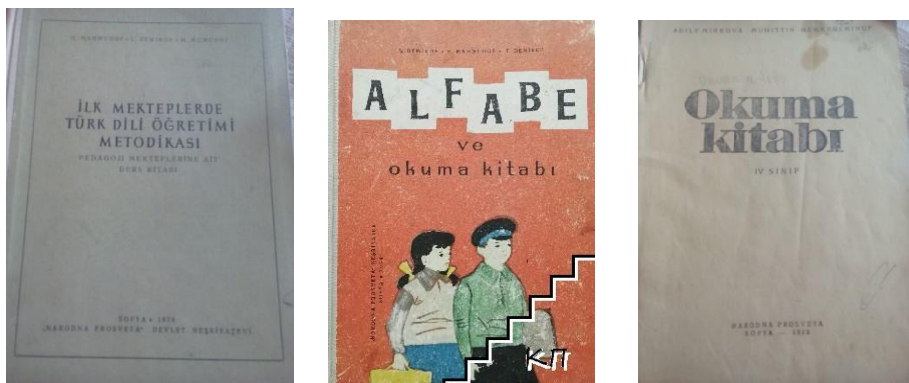
Фиг. 2

В началото на 30-те години, и особено след военния преврат от 1934 г., турските училища са закрити, а печатането на турски книги е забранено до края на Втората световна война.

След 9 септември 1944 г. комунистическата власт предприема важни стъпки за спечелване на турското население за каузата на социализма, демонстрирайки положително отношение към малцинствата в страната. В Южна и Северна България се откриват два педагогически института с цел подготовка на преподавателски кадри за турските училища. Макар че тези училища вече са под контрола на държавата и са национализирани, много от учебните предмети се преподават на турски език.

Преобладаващата част от учебното съдържание представлява преводи на български учебници и по същество не се различава от това в българските и съветските училища. Основните теми включват защита на родината от капиталистическите врагове, благодарност към комунистическата партия, възхвала на лидерите на социалистическите страни, приятелство между децата

на тези страни, интернационално братство, атеизъм и героизация на труда във фабриките и земеделските кооперации.

Фиг. 3-5

Този привиден възрожденски период за турския език и култура се оказва краткотраен. След сливането на турските училища с българските през учебната 1958–1959 година започва постепенно премахване на обучението по турски език, което окончателно е прекратено през 1972 година.

В края на тоталитарния режим, след интервал от 20–25 години, през 1990 г. се правят първите стъпки към подготовка и издаване на нови учебници по турски език. Тогава излиза от печат учебникът „Алфаре буквар“, написан от Ибрахим Татарлъ, Тодорка Владимирова, Адиле Миркова, Елена Павлова и Мирослав Янакиев. В него е предложена методика за преподаване на майчиния турски език като чужд, което води до слабо приемане от страна на учителската колегия.

През 1992 г. над 100 000 ученици изучават турски език като избираем предмет в училищата. Тъй като няма учебници, Мехмед Бейтулах, заедно със своя близък приятел Казъм Мемиш – който работи като инспектор по турски език в Министерството на образованието и науката – с голям ентузиазъм се заема с подготовката на учебник. Сформирани са авторски екипи. Като използват за образец учебници от началните и прогимназиалните класове, доставени от Турция, те започват работа по създаването на нови книги (Shukrieva 2018: 35).

През 1992 г. е публикуван **ANADİLİ OKUMA KİTABI (III – VIII sınıf)** (Учебник по майчин език (III–VIII клас), подготвен от Мехмед Бейтулах, Адиле Миркова, Ибрахим Татарлъ и Мирослав Янакиев (Пак там, 35).

Фиг. 6

През учебната 1992–1993 г. са изготвени 14 учебника (*Okumaya Başlıyorum, Türkçe Ders Kitabı, Dil Bilgisi*), предназначени за изучаващите майчин турски език. Учебниците са одобрени от Министерството на образованието и науката, а при изготвянето им са взети предвид учебници и образователни материали, пизползвани в Република Турция. Както посочва М. Шукриева, авторският колектив на учебниците включва Мухарем Тахсин, Кязим Мемиш, Мехмет Бейтула, Исмаил Чауш, Хашим Акиф, Ресми Шериф, Осман Азис и Юсуф Керим. (Shukrieva 2018: 35).

Въпреки че първоначално срокът за използване на съставените от този екип учебници е бил определен на три години, те са използвани над 25 години – до 2019 г., най-често под формата на копия.

През 2001 г. е издадено учебно помагало, озаглавено **Temel Türkçe Alistirmalar – I. (I–IV sınıf)**. Трудът, написан от Менент Шукриева и Фикрие Мехмед, е одобрен от Министерството на образованието и науката на Република България като учебно помагало. Редакцията е извършена от проф. Емил Боев.

Шест години по-късно, през 2007 г., излиза и **Temel Türkçe Alıştırmalar – II. (V–VIII sınıf)**. Помагалото, изградено в три части – фонетика, морфология и синтаксис – е подготвено от Емине Халил, Менент Шукриева и Фикрие Мехмед.

В предговора авторите отбелязват: „Сборникът съдържа упражнения по теми от Учебна програма (1993 г.) на МОН. Издаването на подобно учебно помагало се налага от обстоятелството, че учителите по турски език не разполагат с учебници по турски език...“ (Halil, Mehmed, Shukrieva 2007: 6).

През 2012 г. са публикувани **4. Sınıf Türkçe Yardımcı Ders Kitabı** (Учебно помагало по турски език за 4. клас), изготвено от Емине Халил, Фикрие Мехмед и Севим Юмерова, както и **4. Sınıf Çalışma Defteri** (Учебна тетрадка за 4. клас) за същия клас. Година по-късно, през 2013 г., излизат **2. Sınıf Türkçe Yardımcı Ders Kitabı** (Учебно помагало по турски език за 2. клас), **2. Sınıf Çalışma Defteri** (Учебна тетрадка по турски език за 2. клас), **3. Sınıf Türkçe Yardımcı Ders Kitabı** (Учебно помагало по турски език за 3. клас) и **3. Sınıf Çalışma Defteri** (Учебна тетрадка по турски език за 3. клас), подготвени от Емине Халил, Фикрие Мехмед. През 2014 г. бе издадено и **1. Sınıf Türkçe Yardımcı Ders Kitabı** (Учебно помагало по турски език за 1. клас) и **1. Sınıf Çalışma Defteri** (Учебна тетрадка по турски език за 1. клас). Всички учебници и учебни тетрадки, издадени между 2012 и 2014 г., са изготвени в съответствие с Учебните програми по турски език от 2005 и 2009, одобрени от Министерството на образованието и науката, оценени от комисия, определена от министерството, която ги одобрява като учебни помагала.

През 2017 г. излезе второто допълнено издание на **Temel Türkçe Alıştırmalar (V-VIII sınıf)**. Това учебно помагало, което включва нови упражнения, тестове, кръстословици и др., е подготвено от Емине Халил, Менент Шукриева и Фикрие Мехмед.

Учебното помагало **Temel Türkçe Alıştırmalar (V-VIII sınıf)** е предназначено за учители по майчин турски език и ученици от 5. до 8. клас, които изучават майчин турски език в разширената и допълнителна подготовка на учебния план. Учебното помагало е подходящо за ползване и от студенти, изучаващи турски език във висшите училища, най-вече в занятията им в преддипломната

педагогическа практика. Сборникът съдържа упражнения по турски език в съответствие с темите, определени с *Учебни програми по турски език за V-VIII клас*, утвърдени от Министерството на образованието и науката през 2009 г.“ (Halil, Mehmed, Şukrieva 2017: 6).

Фиг. 7

II. Учебници по турски език, издадени през 2019 г.

Учебникът е един от най-важните инструменти за обучение и учене, използван както от учителите, така и от учениците. В същото време учителят е този, който решава как именно да прилага този инструмент в своята практика.

Учениците днес и тези от 90-те години се различават значително. Променили са се техните интереси, технологичен опит и комуникационни умения. Още през 2000-те години комуникационните възможности, предлагани от интернет и мобилните технологии, откриват нови хоризонти пред учениците.

Очевидно е, че учебниците, издадени в началото на 90-те години, които не са били преиздавани или актуализирани, вече не отговарят напълно на интересите и потребностите на съвременните ученици. Несъмнено липсата на съвременни учебници е сред основните причини за все по-слабия интерес към

изучаването на майчин турски език сред учениците от турски произход.

Разбира се, тази тенденция вероятно се дължи и на други фактори, които заслужават самостоятелен анализ и биха могли да бъдат обект на отделна публикация.

Процесът по подготовката на нови учебници започва едва със Заповед № РД 09-303 от 20.02.2018 г. на Министерството на образованието и науката – повече от двадесет години по-късно от необходимото. С тази заповед МОН стартира процедура по оценяване и одобряване на комплекти учебници и учебни тетрадки, предназначени за обучението по майчин турски език от I до VII клас.

Преди началото на работата по новите учебници бяха актуализирани и впоследствие одобрени от Министерството на образованието и науката Учебните програми по майчин турски език (за избираеми и/или факултативни учебни часове). Според тях турският език може да се изучава от I до VII клас като избираема дисциплина по два учебни часа седмично, с обща годишна натовареност от 34–36 часа.

Един от най-често задаваните въпроси е: „Защо толкова години учебниците не бяха обновявани или преиздавани?“ Отговорът е ясен: Министерството на образованието и науката не предприе действия в тази посока повече от две десетилетия, въпреки че учители, експерти по турски език и представители на турската интелигенция многократно повдигаха въпроса за нуждата от актуални учебници по майчин език.

Както отбелязва Исмаил Кьосеюмер „Проблемът за учебниците и учебните помагала по определен учебен предмет е в пряка зависимост с качеството на обучението по съответния учебен предмет. Макар правото на изучаване на майчин език да е нормативно признато, никъде нито на законово, нито на

подзаконово ниво съществува регламентация, изрично свързана с учебниците по майчин език.“²

Както е известно, в България държавата финансира издаването и безплатното разпространение на учебниците от I до VII клас по предмети като български език и литература, математика, музика и други. За съжаление, това не важи за учебниците по турски език. Министерството отказва финансиране с аргумента, че турският език не попада в списъка на „общообразователните предмети“.

Тази ситуация възникна въпреки факта, че учебниците бяха вече написани, оценени и одобрени от експерти, определени от самото министерство. Възникна реална опасност одобрението им да отпадне поради липса на финансиране за отпечатване.

В тази критична ситуация съдействие оказа Политическа партия „Движение за права и свободи“, благодарение на чието посредничество учебниците бяха отпечатани и безплатно раздадени на учениците в началото на учебната 2019/2020 година.

В екипа за съставяне на учебниците по турски език се включиха общо десет души. Сред тях бяха петима учители от област Шумен – Гюнел Фадли, Севим Юмерова, Айан Мехмедова, Рузие Халилова и Наджие Реджебова; двама директори на училища и специалисти по турски език от област Кърджали – Незиха Хасанова и Хатидже Мехмедова; бивш преподавател от Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ – Емине Халил; докторант – Имрен Ясим, както и бивш образователен експерт по турски език – Фикрие Мехмед.

Редакцията и корекцията на учебниците и работните тетрадки бяха възложени на доц. д-р Менент Шукриева от Шуменския университет. Тя работи прецизно и с голяма отговорност, за да бъдат спазени сроковете, поставени от Министерството на образованието и науката. Рецензирането беше поето от Ридвание Халил – учител по турски език в СУ „Нювваб“, гр. Шумен.

---

² <https://hermesbg.org/tr/nova-biblioteka/book-76/3194-otnovo-za-obuchenieto-po-maychin-ezik.html> (Достъп 23.06.2025)

Един от съществените проблеми, с които се сблъскахме, беше намирането на издателство, което да се ангажира с издаването на учебниците. Големите издателства, като „Просвета“ и „Анубис“, отказаха с аргумента, че очакваният тираж от около 5000 броя е твърде малък и проектът не е икономически изгоден. Единствено издателство „Фабер“ (гр. Велико Търново) прие да отпечата и издаде учебниците.

При разработването на учебниците и учебните тетрадки стриктно се придържахме към **Учебните програми по майчин турски език** (за избираеми и/или факултативни учебни часове), одобрени от МОН през 2017 г. Отклонение от програмите би поставило под съмнение тяхното одобрение както от оценителите, така и от самото министерство – риск, който не можехме да си позволим.

В езиково отношение се ръководихме от **официалните правописни норми на Института за турски език (ТДК) в Анкара**.

Учениците, които посещават часовете по турски език в българските училища, обикновено говорят езика в семейна среда, но това не е достатъчно. Добрата комуникация на майчин език изисква познаване на неговите граматични и лексикални правила, както и овладяване на умения за писмена и устна изразност. Ето защо една от основните цели на обучението по майчин турски език е **развиване на уменията за ефективно използване на езика в реалната речева практика**.

III. Съдържание на учебниците

В учебниците по турски език са включени внимателно подбрани текстове, съобразени с възрастта и интересите на учениците – произведения на турски автори, фолклорни текстове, преводи на български и световноизвестни чужди писатели, както и разнообразни упражнения, стихотворения и игри.

1. Simf ALFABE (Букварът за 1. клас) е структуриран в две части: подготвителен период и буквен период (за начално четене и писане). В рамките на подготвителния период учениците се учат да съставят кратки устни текстове по конкретни теми, сред

които: *Моето училище, Моят клас, Моите приятели; Превозни средства, Трафик; Нашето семейство, Нашите роднини, Нашата къща, Нашите дрехи; Храни; Домашни и диви животни; Сезони, Месеци, Дни от седмицата; Религиозни празници, Обичаи, Числа.*

Втората част на буквара включва азбуката на турския език. Усвояването започва с гласните звукове, представени в определен ред, след което следват сонорните съгласни (m, n, l, r, y) и останалите съгласни.

В учебниците по турски език за I–IV клас са включени **общо 117 текста за четене**, сред които:

- 15 приказки и анекдоти
- 38 стихотворения
- 22 разказа
- 46 пословици, гатанки и други кратки

жанрове

От всички текстове 45 са оригинални авторски произведения. От тях:

- 4 са преводи от български автори
- 6 са преводи от чужди автори
- 17 са на автори от Република Турция
- 18 са на турски автори от България

Подборът на текстовете има за цел не само да развива езиковите умения на учениците, но и да ги запознава с основните литературни жанрове – стихотворение, приказка, разказ, гатанка, поговорка. След всеки текст е включен раздел **Sözcüklerin Anlamı (Значение на думите)**, в който се разяснява лексиката, както и поредица от въпроси, насочени към разбиране на съдържанието, основната идея и посланието. Те са съобразени с жанровите и художествените особености на съответния текст.

Учебниците по турски език за 5., 6. и 7. клас са структурирани в две основни части: **EDEBİYAT (Литература)** и **DİL BİLGİSİ (Граматика)**.

В раздела „**Литература**“, както и в учебниците за 2., 3. и 4. клас, след всеки текст са включени няколко основни рубрики:

- **Подготовка за възприемане на текста** – насочена към привличане на интереса на учениците и улесняване на разбирането;

- **Речникова работа** – разясняване на нови думи, фрази и термини, непознати за учениците;

- **Четене с разбиране и анализ** – чрез въпроси, насочени към осмисляне на събития, чувства и идеи;

- **Кратка информация за автора** – с цел изграждане на контекстуално разбиране.

Литературните текстове в тези учебници са тематично групирани под заглавия като:

- *Човекът в света на фолклора*

- *Човекът и природата*

- *Човекът и изкуството*

- *Човекът и другите*

- *Човекът в обществото – норми, ценности*

и конфликти

Учениците имат възможност да четат и анализират произведения от турски, български и световни автори. Посредством жанрово разнообразие – разказ, стихотворение, анекдот, басня, легенда – се развиват умения за:

- съпоставяне на текстове;

- разпознаване на сюжетни връзки и развитие;

- характеризиране на герои чрез действия, постъпки и реч;

- осмисляне на основния конфликт и основните ценности в текста.

Творбите предлагат възможност учениците да се запознаят с понятия като доброжелателност, добротворчество, смелост, интелигентност, приятелство и уважение. Чрез тълкуване на заглавия, теми, събития и характери, учениците осъзнават универсалните морални принципи и значението на толерантността и културното разнообразие.

В учебниците са включени и български класически произведения като „*Старата мелница*“ (Елин Пелин),

„Серафим“ и „По жицата“ (Йордан Йовков), „Бухалът и светулката“ (Стоян Михайловски), „Вторият разговор със сина ми“ (Слав Караславов). Наред с тях са представени и произведения на съвременни турски автори от България и Турция: Мехмет Мурат, Турхан Раси, Леман Илияс, Невзат Мехмет, Риза Молла, Хайрие Мемова, Мустафа Чете, Кемал Пънарджи, Хасан Ефраимов, Ахмет Емин Атасой, Ибрахим Татарлъ и др.

Основните теми в техните текстове включват: свобода, независимост, любов към родината и семейството, междуличностни отношения, доброта и морал, опазване на природата, любов към животните, книгите и майчиния език, както и критика на егоизма и алчността.

Използваните художествени текстове са съобразени с възрастовите особености на учениците, притежават познавателна стойност и отговарят на целите за развиване на читателска, социална и културна грамотност.

Учебниците по турски език, разработени за ученици от 1. до 7. клас, отразяват достиженията на информационните и технологични възможности на XXI век. Включени са съвременни средства за комуникация като интернет, компютър, DVD, радио, телевизия и мобилен телефон, както и популярни устни и писмени форми като електронна поща, чат съобщения и разговори в мрежа. Темите са съобразени с реалния живот на съвременните ученици, което ги прави по-близки, разбираеми и ангажиращи.

Граматика: отделен фокус в прогимназиалния етап

В учебниците за 5., 6. и 7. клас **граматиката** е обособена в самостоятелен раздел, тъй като на този етап се акцентира върху:

- систематизиране на вече усвоени езикови знания;
- тяхното обогатяване и надграждане;
- създаване на условия за **самостоятелна работа, екипни проекти и ползване на разнообразни източници на информация.**

Учебниците целят усъвършенстване на езиковия усет чрез нова информация относно:

- особеностите при създаване на различни текстови форми;

- стилове и ситуации на комуникация;
- граматични категории като допълнение, обстоятелствено пояснение, изменяеми и неизменяеми части на речта;
- лексикално-семантични отношения между думите.

Разделът „Граматика“ съдържа **96 урочни статии** и **28 теста**, подпомогнати от **визуални материали** – снимки и карикатури, които ангажират вниманието и улесняват възприемането на материала.

Междупредметни връзки и практическа приложимост

Обучението по турски език в прогимназиалния етап е в тясна връзка с българския език и чуждите езици, като майчиният език служи за опора при овладяване на други езици. Това междупредметно взаимодействие разширява езиковите и културните компетентности на учениците.

Учебни тетрадки – новост в обучението

За първи път към всички учебници са разработени **учебни тетрадки**, които:

- съдържат упражнения по същите теми като в основните учебници;
- улесняват самостоятелната работа на учениците;
- подкрепят учителите при оценяване и диагностика на резултатите.

Тетрадките включват:

- упражнения по писане, редактиране, създаване и анализ на текст;
- тестове за проверка на знанията;
- граматични упражнения и таблици;
- творчески задачи и систематизираща информация.

Практически жанрове и творчески писане

Учебниците предлагат урочни статии, посветени на създаване на:

- подробен и сбит преразказ;
- текст описание, текст разсъждение;

- трансформиращ преразказ;
- съчинение по литературен проблем, есе и свободна тема.

Цветни учебници – за първи път

За първи път в България **учебниците по турски език** са отпечатани на **цветна хартия** – с ярки и привлекателни илюстрации, които превръщат ученето в по-интересно преживяване за децата.

Необходимост от методическо ръководство

Въпреки добрата структура и съдържание, **дори най-добре изготвеният учебник не може да замени ролята на добре подготвения и мотивиран учител**. Поради това е належащо да се разработят **методически ръководства за учителя** към всеки учебник.

Заклучение

Историята на обучението по майчин турски език в България е изпълнена с превратности – от периоди на пълна забрана, през символични опити за възстановяване, до дълги години на институционално бездействие. Въпреки нормативно признатото право на изучаване на майчиния език, в продължение на десетилетия учебниците по турски език не бяха нито преиздавани, нито актуализирани. Това доведе до използване на остарели материали, често в копиран вид, което неминуемо повлия негативно върху мотивацията на учениците и ефективността на преподаването.

Преломен момент настъпи през 2018–2019 г., когато – след дългогодишни усилия на преподаватели, университетски специалисти, образователни експерти – бяха изготвени и отпечатани нови, съвременни учебници по турски език за 1–7. клас, съобразени с изискванията на Министерството на образованието и с потребностите на съвременния ученик. Това бе първият цялостен, цветен и педагогически обоснован учебен комплект от ново поколение, придружен от учебни тетрадки и структуриран в съответствие с учебните програми, одобрени от МОН през 2017 г.

Новите учебници не само модернизират учебния процес, но и възстановяват усещането за значимост на майчиния език в училищната среда. Те представляват важна крачка към осигуряването на по-качествено, достъпно и достойно образование за турските деца в България.

References

Halil, E., Mehmet, F., Shukrieva, M. 2007: Temel Türkçe Alıştırmalar - İkinci Bölüm (V-VIII. Sınıf). Shumen: Himera.

Halil, E., Mehmet, F., Şukrieva, M. 2017: Temel Türkçe Alıştırmalar - İkinci Bölüm (V-VIII. Sınıf). Veliko Tarnovo: Faber.

Memişoğlu. H. 2002: Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Shukrieva, M. 2018: Şumnu Üniversitesinde Türk Filolojisinin Açılmasına Vesile Olup Kuruculuğunu Yapan Mehmed Beytullah. Sbornik Po Patya na Evliya Çelebi (2018): 21-38.

Shukrieva, M. 2022: Turski rechev etiket (formuli za obrashtenie, pozdrav i proshtavane). Shumen: UĬ Episkop Konstantin Preslavski.

**ИЗГРАЖДАНЕ НА ЛЕКСИКАЛНА КОМПЕТЕНТНОСТ
ЧРЕЗ КУЛТУРНИ ЕЗИКОВИ ЕДИНИЦИ В УЧЕБНИЦИТЕ
ПО ТУРСКИ ЕЗИК ЗА НАЧАЛНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЕН
ЕТАП В БЪЛГАРИЯ**

Ридвание Хасан
ДУ „Нювваб“ – гр. Шумен

**DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE THROUGH
CULTURAL LANGUAGE UNITS IN TURKISH LANGUAGE
TEXTBOOKS FOR PRIMARY EDUCATION STAGE IN
BULGARIA**

Ridvanie Hasan
Nuvvab Theological School of Shumen
ridvaniye.halil@abv.bg

Abstract: The most important indicator that a person has mastered their mother tongue is the ability to use the basic language skills effectively and to express themselves well. Acquiring these basic language skills at a good level and using them effectively depends on the acquisition of a rich vocabulary. A person who has a sufficient command of vocabulary items can also use the basic language skills more effectively. From this perspective, the importance of children's literature works, as well as textbooks used as primary educational materials, becomes evident for the development of children's vocabulary. This is because the main factors that influence the vocabulary level of children are the new words, terms, reduplications, idiomatic expressions, proverbs and sayings, politeness formulas, etc., which they acquire from the books they read. In this regard, we believe it would be useful to examine the texts in Turkish language textbooks from a lexical perspective and to determine their contribution to enriching students' vocabulary. The aim of this article is to identify the lexical elements found in Turkish language textbooks for grades 1 through 4, currently used by mother tongue Turkish language teachers in the Republic of Bulgaria.

Key words: Turkish education, Bulgaria, Turkish textbooks, mother tongue, cultural language units

Известен е афоризмът на Волтер, според който да се научат няколко езика е работа за една-две години; за да се научи човек да

говори на родния си език, така както трябва, е нужен половин живот. Истината, която отразява този афоризъм е безспорна. Овлаждането на майчиния език е продължителен процес, върху който влияят многобройни фактори от различно естество. Предпоставка за развитието на отделната личност и на обществото като цяло е овладяването на книжовния език в стилового му многообразие. А доколко и в каква степен богатството на майчиния език ще стане достояние на всекиго, зависи в най-голяма степен от езиковата подготовка, която се придобива в училище.

Изучаването на езици в българското средно училище е регламентиран процес. Обучението се провежда в рамките на предметно дефиниран курикулум, като задължителните учебни предмети са „Български език“ (като компонент на учебния предмет „Български език и литература“) и „Чужд език“ (със съответната конкретизация и поредност на изучаване). В избираема или факултативна форма се изучават различни майчини езици (турски, иврит, арменски, ромски).

Безспорни са възможностите на обучението по майчин език за подобряване на езиковата и общата култура на подрастващите, за подобряване на културния облик на обществото. Съществува тясна връзка между културните ценности на обществата и техните родни езици, защото именно майчиният език позволява на обществата да прехвърлят всички материални и духовни културни елементи на други поколения и да регулират отношенията, които хората установяват с обществата, от които са част. С други думи, майчиният език регулира отношенията, които хората установяват както с обществото, към което принадлежат, така и с другите хора, и е носител на техните чувства, мисли и желания.

Най-важният показател за това, че човек владее майчиния си език, е способността да използва ефективно основните езикови умения и да се изразява добре. Придобиването на основни езикови умения на добро ниво и ефективно използване на тези умения зависи от усвояването на богат речников запас. Лице, което владее достатъчно речникови елементи може също да използва ефективно основните езикови умения. Погледнато от тази гледна точка става очевидно значението на произведенията в областта на детската

литература, както и на учебниците, използвани като основни учебни материали за развитието на речниковия запас на децата. Тъй като основните фактори, които влияят на нивото на речника на децата са новите думи, термини, редуPLICATIONS, фразеологизми, пословици и поговорки, етикетни формули и т.н., които те усвояват от книгите, които четат. В тази връзка смятаме, че би било полезно да се изследват текстовете в учебниците по турски език от гледна точка на лексиката и да се определи приносът им към обогатяването на лексикалния запас на учениците.

Учебникът е един от най-важните инструменти за обучение и за учене, който учителите и учениците използват и учителят е този, който решава как да използва този инструмент.

През 1992 г. над 100 000 ученици изучават турски език като избираем предмет в училищата. Поради липсата на учебници Мехмед Бейтулах и Казъм Мемшиш се заемат с подготовката на такива. Сформирани са авторски екипи. Като използват за образец учебници от началните и прогимназиалните класове, доставени от Турция, те започват работа по създаването на нови книги (Shukrieva 2018: 35).

През учебната 1992–1993 г. са изготвени 14 учебника (*Okumaya Başlıyorum, Türkçe Ders Kitabı, Dil Bilgisi*), предназначени за изучаващите майчин турски език. Учебниците са одобрени от Министерството на образованието и науката, а при изготвянето им са взети предвид учебници и образователни материали, използвани в Република Турция. Както посочва М. Шукриева, авторският колектив на учебниците включва Мухарем Тахсин, Кязим Мемшиш, Мехмет Бейтула, Исмаил Чауш, Хашим Акиф, Ресми Шериф, Осман Азис и Юсуф Керим. (Shukrieva 2018: 35).

През 2001, 2007, 2012 и 2017 г. са публикувани учебни помагала по турски език, но учебници не са издавани. Едва през 2018 г. стартира процедура по оценяване и одобрение на комплекти от учебници и учебни тетрадки за обучение по майчин турски език в училищата от първи до седми клас. Екип от 10 души подготвя учебниците, които са отпечатани и безплатно раздадени на учениците в началото на учебната 2019/2020 година.

С появата на одобрени учебници и учебни тетрадки за обучение по майчин турски език възниква и възможността за по-систематично изграждане на основни езикови умения, сред които централно място заема обогатяването на лексикалния запас на учениците. Учебниците играят ключова роля не само в развиването на граматическа и функционална компетентност, но и в придобиването на лексикални знания, чрез които се усвояват както базисни, така и културно обвързани езикови единици.

Лексикалните знания са съществен компонент от езиковата компетентност на всеки индивид и играят централна роля в комуникационния процес, когнитивното развитие и межкултурното взаимодействие. Те са пряко свързани с *ефективната комуникация*. Позволяват на говорещия да подбира точното лексикално средство за предаване на конкретно значение, емоция или нюанс. В условията на устна или писмена реч, богатият и разнообразен речник подпомага яснотата, изразителността и адекватността на съобщението. Липсата на достатъчен лексикален запас често води до затруднения в общуването, недоразумения или непълно разбиране на събеседника.

Важно е да се подчертае, че лексиката е неразривно свързана с *познанието и културната осведоменост*. Думите отразяват реалността, ценностите, историята и социалните практики на дадено общество. Усвояването на лексикалния запас означава не само научаване на думи, но и вникване в начина, по който носителите на езика мислят, категоризират света и изразяват себе си. Това е особено значимо в контекста на превода, чуждоезиковото обучение и межкултурната комуникация.

Знанието на лексика и уменията за използването ѝ влизат в състава на компетентностите, които формират комуникативната компетентност по турски език.

В Общата европейска рамка, издадена през 2001г. от Съвета на Европа, се приема, че на практика всички компетентности на човека допринасят по един или друг начин за комуникативната му способност. В Рамката се прави разграничение между компетентности, които не са свързани пряко с езика, и „езикови компетентности в по-тесен смисъл“ (Рамка

2006: 127). Определят се три „комуникативни езикови компетентности“: лингвистична, социолингвистична, прагматична. В лингвистичната компетентност се включват: граматична, фонологична, правописна, правоговорна, лексикална, семантична компетентност. Приема се, че обучението по лексика развива лексикалната и семантичната компетентност.

Лексикалната компетентност „обхваща знания и способността да се използва речниковият състав на даден език, който се състои от (1) лексикални езикови единици и (2) граматични езикови единици“ (Рамка 2006: 137). За лексикални единици се определят: устойчиви словосъчетания (изречения формули „Добър ден“, поговорки, архаизми, идиоми- „прелива от пусто в празно“, устойчиви структури- „бихте ли ми помогнали...“; фразови глаголи – „отбивам встрани“, „гледам от високо“, предложни съчетания „във връзка с...“ „по отношение на това“; колокации- думи в словосъчетание „допускам грешки“, „изнасям лекция“; единични думи- отворени лексикални класове (съществително, прилагателно...); затворени лексикални класове (дните на седмицата, месеците...) Граматични езикови единици са членните морфемии, местоименията, предлозите, съюзите, частиците... (Рамка 2006: 138).

Формирането на лексикална компетентност по майчин турски език в съвременната образователна среда повдига редица въпроси, свързани както с методологията на преподаване, така и с влиянието на двуезичието върху усвояването на лексиката. Основните въпроси, които възникват са: Какви са най-ефективните методи за развиване на лексикалната компетентност по турски език? Как влияе двуезичието върху формирането на лексикалната компетентност? Какви са ролята и значението на автентичните текстове при обучението? Какви предизвикателства срещат учениците и учителите при усвояването на турската лексика?

При усвояването на лексиката трябва да се изяснят някои лингвистични аспекти. Първо трябва да се изясни какви отличителни белези имат думите и по какъв начин тези отличителни белези влияят върху усвояването:

- Какви отличителни белези притежава думата? Могат да се разграничат три аспекта: звуковата (фонетичната) форма, граматическите белези и значението на думите.
- В какво съотношение се намират думите една спрямо друга? Думите не се появяват изолирано, а свързани една с друга.

Освен това възниква въпросът как децата създават своя словесен запас:

- Как децата научават думите и значенията им?
- Съществуват ли общи принципи за усвояване на лексиката?
- Какво значение има социалният статус при усвояването на лексиката? (Ангелова 2018: 46).

По традиция запознаването с лексиката се осъществява по схемата: форма-значение-употреба, т.е. приема се, че значението на думата включва: усвояване на информация за основната ѝ форма и за възможната ѝ промяна, за значението ѝ и за свързаността ѝ с други думи във фразата, в изречението-типичните колокации, и за употребата ѝ в контекст, актуален за обучавания. Първо: пасивно за обучавания - с демонстрация от преподавателя и след това чрез самостоятелна дейност - повтаряне на думата и употребата ѝ в речева ситуация (Vasileva 2015: 607).

При усвояването на лексиката фразеологизмите, пословиците и поговорките, както и етикетните формули, играят важна роля и имат специфичен принос. Те не само обогатяват речниковия запас, но и подпомагат разбирането на културните и социални норми, свързани с езика. По-долу е представен приносът на всяка от тези категории:

Фразеологичните единици са част от лексикалния фонд на всеки език. Те са тази специфична част, която езиковедите определят като трудно преводима. Такива съчетания като *отичай си ума*, които ние не възприемаме в буквалното значение на съставните им елементи, а в тяхното преосмислено значение и които не импровизираме в речта, а използваме в готов вид по традиция, са известни в науката за езика с названието фразеологизми, фразеологични единици (по-рядко идиоми). Те образуват фразеологичния фонд на езика, който в по-голямата си

част е национално самобитен, оригинален, неповторим, поради което не без основание може да се нарече негова „екзотична“ съставна част (вж. Кювлиева-Мишайкова 1986: 5).

В свое изследване по проблематиката Барън и Гюзел (2013) определят фразеологизмите и поговорките като клишета, които са се превърнали в традиция да се употребяват в определени ситуации. (Цит. по Akkar, 2021:2)

Терминът „фразеологизъм“ е дошъл в много езици от латинското *phrase*, но в турския език се означава с автентичната турска дума *deyim*. *Deyimler* (мн. ч.) – това са фразеологизми, своеобразни идиоми, които не включват в своя състав пословици, поговорки и др. Пословиците и поговорките в турския език се изразяват с термина *atasözü* (букв. думи на предците) (Shukrieva 2022: 44).

В своята статия „Няколко думи за турските фразеологизми“ (Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz) Муна Юджеол-Йозезен (2001) отбелязва, че и до днес има различни мнения по въпроса за дефинирането и класификацията на фразеологизмите. Според последните публикации на турските лингвисти устойчивите единици в турския език се делят на пословици, идиоми, редупликации и шаблонни изрази (Цит. по Shukrieva 2022: 45).

Пословиците и поговорките са кратки, мъдри изречения, които обобщават житейски истини или правила на поведение и отразяват народната мъдрост и културните особености на даден народ. Те са афористични по своя характер и често съдържат поучителен смисъл, който е приложим в различни житейски ситуации. Пословиците и поговорките са устно предавани през поколенията и са част от фолклорното наследство на един народ. Те подобряват не само лексикалното познание, но и културната компетентност, тъй като показват как се възприемат определени социални явления и как се изразяват ценности в турската култура.

Етикетните формули включват учтиви фрази и изрази, използвани в ежедневно комуникация (например, поздравявания, извинения, благодарности). Те помагат на учащите да навлезе в социалните норми и очаквания на културата, чийто език учи.

Използваните от всеки носител на езика стереотипни речеви формули са израз на учтивост и са необходимост в ежедневните му контакти с другите и колкото „по-автоматично“ си служи с тях, без да се замисля изобщо коя да избере, толкова по-трайно е усвоена от него културата на речево общуване (Panteleeva 1994: 6-7).

Безспорно турският речев етикет се е градил векове наред, като днешният му фонд представлява своеобразна компилация от богато историческо наследство и дълбоки следи от културния ареал на тюрките и на Османската империя. Турската речева етикетна система съдържа богат арсенал от изключително разнообразни, специфични и стандартизирани етикетни средства, които отразяват не само емоции, чувства и настроения, а и многовековните традиции на общуване, обичаи и бит на турския народ. Етикетните формули може да бъдат наречени носител на националния турски манталитет и парадигма като цяло. Те са показателни за културата на турското общество, а анализът им може да създаде обща представа за турските традиции и обичаи, нрави и междучовешки отношения, обреди, религиозни вярвания и ритуали (Шукриева 2022: 47).

В турския език редупликацията представлява повторение на една и съща дума с цел засилване на значението, както и използване на синоними, антоними или пароними в сходни структури.

Според Берке Вардар (1988:125) редупликацията е „повторение на единица или звук с цел да се засили значението; последователна употреба на единици, които имат звукова или смислова близост (например: *ölen ölene* – „умиращ след умиращ“, *güzel güzel* – „много хубаво“, *ev mev* – „къща мъща“ и др.)“ (Vardar 1988: 25).

А Ахмет Топалоглу отбелязва, че редупликацията е „повторение на думи или на някои звуци с цел да се придаде по-голяма сила на значението; словосъчетание, образувано по този начин“. Той посочва, че удвояванията могат да се формират чрез: повторение на една и съща дума (*yavaş yavaş* – „бавничко“), синонимни думи (*ite kaka* – „бутайки и тикайки“), антонимни думи (*içli dışlı* – „близки, интимни“),

и чрез добавяне на рими или подобни структури (*ev mev* – „къща, каквото и да е“) (Topaloğlu 1989: 87).

Фразеологизмите, пословиците, поговорките и етикетните формули са не само важни за разширяване на лексикалния запас, но и за изграждането на правилна комуникативна стратегия. Те придават на езика живост и автентичност и помагат на учащите да се ориентират в социалните и културни норми на езика, който усвояват.

Употреба на фразеологизми, пословици и етикетни формули в учебниците по турски език

ALFABE - БУКВАР

През подготвителния етап у учениците се формират комуникативно-речеви компетентности чрез слушане, говорене и писане елементи на букви от турската азбука. Поставен е акцент върху диалогичното общуване – теми като „Моето училище“, „Превозни средства“, „Семейство“, „Животни“, „Годишни времена“, „Празници и др.“ дават възможност на учениците да се ориентират в комуникативната ситуация, да участват в диалог, да работят в група, да участват в ролеви игри, да преразказват кратки приказки и разкази. Всички урочни теми през подготвителния етап са обект на изучаване и в часовете по български език. Осмислянето на понятията от ученика на майчиния му език неминуемо ще подпомогне овладяването и на български език и така, чрез осъществените междупредметни връзки ще се подпомага по-успешното усвояване на български език в първи клас от учениците билингви, чийто майчин език е турски.,

Таблица № 1

№	Пословица/ поговорка/ фразеологизъм, етикетна формула	Превод на български език и/ или еквивалент	Стр.
1	Güneş girmeyen eve doktor girer.	Слънцето дето грее, там <i>здраве</i> вирее. букв. Лекар влиза в къща, в която слънце не влиза.	63
2	Damlaya damlaya göl olur.	Капка по капка вир става.	67
3	Zorla güzellik olmaz.	Насила хубост не става.	71

4	Sakla samanı, gelir zamanı.	Пази сламата – ще дойде и нейното време.	73
5	Ağır yürüyen, emin yürür.	Бавно, но славно. букв. Този, който върви бавно, върви уверено.	84
6	Gerçek dost, kötü günde belli olur.	Приятел в нужда се познава.	88

Учебникът за 2. клас запознава учениците с употребата на майчиния им език в различни ситуации и ги подготвя за надграждане на знанията в условията на четене и писане. Съдържа внимателно подбран езиков материал, разнообразни занимателни упражнения, учебни задачи, стихчета и игри. Учебникът осигурява логична приемственост по отношение на лексиката, езиковите структури и типовете упражнения, които се надграждат в 3. и 4. клас.

Авторите са включили в комплекта фолклорни творби, художествени произведения на турски автори, преводи на български и световноизвестни чужди автори, подходящи за възрастта на учениците; уроци за овладяване на лингвистични знания за съвременния турски книжовен език, които изграждат в съзнанието на ученика теоретичната основа и речевите механизми за овладяването на други езици в училище; уроци за формиране на комуникативно-речеви умения и компетентности.

TÜRKÇE DERS KİTABI 2 – УЧЕБНИК ЗА ВТОРИ КЛАС

Таблица № 2

<i>№</i>	<i>Пословица/ поговорка/ фразеологизъм, етикетна формула</i>	<i>Превод на български език и/ или еквивалент</i>	<i>Стр.</i>
1	Eden bulur.	Който копае гроб другиму, сам пада в него. Каквото почукало това се обадило.	10
2	Ne ekersen, onu biçersin.	Каквото посееш, това ще пожънеш.	10
3	Kedi ile köpek gibi.	Като куче и котка	22
4	İyilik eden, iyilik bulur.	Който прави добро, добро намира.	35
5	Gülme komşuna, gelir başına.	Не се смей на съседа си, за да не дойде същото и до твоята глава.	35
6	Yalancının mumu yatsıya kadar yanar	На лъжата краката са къси. букв. Свещта на лъжеца гори до пладне.	35

7	İş isten geçmek.	След дъжд качулка	40
	Aklı başına gelmek.	Дохожда ми/ дойде ми акъла в главата.	40
8	Ağlatan gülmez.	Който зло мисли, зло намира. Който зло върши, зло намира.	51
9	Arkadaşı kişinin aynasıdır.	За човека можеш да съдиш по приятелите му. Каж ми кои са приятелите ти, за да ти кажа какъв си. <i>букв.</i> Приятелят е огледало на човека.	51
10	Bir söyle, iki dinle.	По-малко говори, повече слушай.	51
11	Boş çuval, dik durmaz.	Празен чувал, прав не стон	51
12	Can yakamın dostu olmaz.	<i>букв.</i> Този, който наранява няма приятели.	51
13	Ekmeği gördün mü – ye, sopayı gördün mü- kaç.	Дават ли ти взимай, бият ли те бягай.	51
14	Ne ekersen, onu biçersin.	Каквото посееш, това ще пожънеш.	51
15	Ekmeğin büyüğün, su küçüğündür.	<i>букв.</i> Хлябът е за големия, водата е за малкия.	51
16	Kol kanat germek.	Закрилям някого, проявявам подкрепа и грижа	66

Учебникът за 3. клас запознава учениците с употребата на майчиния им език в различни ситуации и ги подготвя за надграждане на знанията в условията на четене и писане. Съдържа внимателно подбран езиков материал, разнообразни занимателни упражнения, учебни задачи, стихчета и игри. Учебникът осигурява логична приемственост по отношение на лексиката, езиковите структури и типовете упражнения, които се надграждат в 4. клас и програмназиален етап.

Авторите са включили в помагалото си фолклорни творби, художествени произведения на турски автори, преводи на български и световноизвестни чужди автори, подходящи за възрастта на учениците; уроци за овладяване на лингвистични знания за съвременния турски книжовен език, които изграждат в съзнанието на ученика теоретичната основа и речевите механизми за овладяването на други езици в училище; уроци за формиране на комуникативно-речеви умения и компетентности.

TÜRKÇE DERS KİTABI 3

Таблица № 3

№	Пословица/ поговорка/ фразаологизъм, етикетна формула	Превод на български език и/ или еквивалент	Стр.
1	Kitap, en iyi arkadaştır.	Книгата е най-добрият приятел на човека.	9
2	Kendini yüksekte atmak.	Възгордявам се	12
3	Kafa kızdırmak.	Ядосвам някого; вбесявам някого	13
4	İyi arkadaşla uzun yol kısılır.	С добър приятел дългият път се скъсява.	14
5	Kavganın iyisi olmaz.	Хубава караница няма.	14
6	Bahği tutmadan tavayı ateşe koyma.	Рибата още в морето, той / тя тигана слага.	14
7	Boyundan büyük işlere kalkışmak.	Не се захващай с неща, които са над възможностите ти	17
8	Yerimi tutmak.	Замества ме	17
9	Su iç dedikse, çeşmeyi kurut demedik.	Подаваш му пръст, пък то ти отхапва ръката. <i>букв.</i> Ако сме казали да пиете вода, не сме казали да пресушите чешмата.	18
10	Gözü aç olanın, karnı tok olmaz.	На алчния окоето, насита няма.	18
11	Çivi çıkar yeri kalır.	Дълбока рана заздравява, лоша дума не се забравя. <i>букв.</i> Пиронът излиза, но мястото остава.	18
12	Çalışmayan iki yanına bakınır, çalışan kazanır.	Докато мързеливият се оглежда, работливият се замогва.	23
13	Tatsız çorbaya tuz, akılsız kafaya söz para etmez.	На безвкусната супа солта, а на глупавата глава думите не помагат.	25
14	Denize düşen, yılanı sarılır.	Удавник за сламка се хваща	35
15	Eğilen baş kesilmez	Преклонена глава, сабя не я сече	35
16	Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.	Гладна кокошка просо сънува.	35
17	Ayağımı yorganına göre uzat.	Простирай се според чергата си.	35
18	Sakla samanı gelir zamanı.	Пази сламата – ще дойде и нейното време.	35
19	Deveyi yardan uçuran bir tutam ottur.	Капката, която прелива чашата. <i>букв.</i> Това, което хвърля камилата в пропастта, е само една сламка трева.	35
20	Keskin sirke küpüne zarar.	Гневен става, бит сяда. <i>букв.</i> Острият оцет поврежда бутилката, в която е.	35
21	Sürüden ayrılan koyunu, kurt kapar.	Която овца се дели от стадото, вълкът я изяжда.	35

22	Eden bulur.	Който копае гроб другиму, сам пада в него. Каквото почукало това се обадило.	35
23	Sanatın kötüsü olmaz.	Няма лошо изкуство	35
24	Ağaç yaş iken eğilir.	Дървото се превива дорде е младо.	35
25	Öfkeyle kalkan zararlarla oturur.	Гневен става, бит сяда.	35
26	Yalnız taş duvar olmaz.	Една птичка пролет не прави. <i>букв.</i> Един камък стена не прави.	35
27	Terzi kendi söküğünü dikemez.	Шивачът ходи скъсан. Обущарят ходи със скъсани обувки.	35
28	Sel ile gelen yel ile gider.	Имане без труд лесно се пилее.	35
29	Yaş kesen baş keser.	Отсечеш ли фиданка, живот отнемаш.	35
30	Yazın çalışan kışın oynar.	Лятна пот – зимен хляб. Който се труди, не гладува. Каквото посееш, това ще пожънеш. <i>букв.</i> Който работи през лятото, играе през зимата.	35
31	Sürüden ayrılan koyunu kurt yer.	<i>Която овца се дели от стадото, вълкът я изяжда.</i>	43
32	Sen köprü olursan alem üstünden geçer.	Когато си добър ти се качват на главата. <i>букв.</i> Ако станеш мост, всички ще преминават през теб.	45
33	Aldatan aldanır.	Който зло мисли, зло намира. Който зло върши, зло намира.	55
34	Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	На лъжата краката са къси. <i>букв.</i> Свещта на лъжеца гори до пладне.	55
35	Akl adama sermayedir.	Умът се с пари не купува, а най-много пари струва. <i>букв.</i> Умът е богатство.	55
36	Dalga geçmek.	Подигравам се с някого	65
37	Taşma su ile değirmen dönmez.	С чужда пита помен не се прави	68

В 4. клас продължава процесът на усъвършенстване уменията на учениците да си служат в практически план с езиковите и речевите единици – звук, буква, дума, изречение, текст. Усъвършенстват се уменията за грамотно и четливо писане. Учебната тетрадка съдържа конкретни практически задачи, свързани с изучаваната езикова тема и задачи за формиране на комуникативно-речеви умения и компетентности.

Езиковите знания и умения за: правоговор и правопис, морфемен състав на думата; образуване на производни думи; частите на речта, глаголните времена, разликата между синоними и антоними; видовете изречения по състав и цел на общуване се

усвояват непринудено чрез поместените в учебната тетрадка текстове.

TÜRKÇE DERS KİTABI 4

Таблица № 4

№	Пословица/ поговорка/ фразеологизъм, етикетна формула	Превод на български език и/ или еквивалент	Стр.
1	Bilgi aydınlık, cahillik karanlıktır.	Знанието е светлина, невежеството е тъмнина.	9
2	Okuyan kazanır.	Който учи, той ще сполучи.	9
3	Emek zenginliktir.	Трудът е богатство.	9
4	Lütfen.	Моля!	13
5	Rica ederiz.	Молим!	13
6	Özür dilerim.	Извинявай, съжалявам	13
7	Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.	Блага дума железни врати отваря.	14
8	Akıl yaşta değil, baştadır.	Не питай старило, а патило. Умът не е в брадата, а в главата.	20
9	Büyük lokma yut, büyük laf söyleme.	Голям залък глътни, голяма дума не казвай.	29
10	Tatlı söz dost kazandırır, acı söz – düşman.	С добри думи се печелят приятели, с лоши-врагове.	29
11	Ak akçe kara gün içindir.	Бели пари за черни дни.	29
12	Sen işlersen, mal işler insan böyle genişler.	С труд всичко се постига.	41
13	Ben ağa, sen ağa, bu ineği kim sağa.	Много вождове, малко индианци. букв. Ако аз съм чорбаджия и ти си чорбаджия, то кой ще издои кравата.	41
14	İki sivri taş un öğütmez.	Два остри камъка брашно не мелят.	45
15	İlk izlenimler insanı aldatır.	Първото впечатление е подвеждащо.	45
16	Gülme komşuna gelir başına.	Не се смей на съседа си, за да не дойде същото и до твоята глава.	45
17	Dere taşar, çay coşar.	За едни сватба, за други брадва.	46
18	Uğurlar ola!	Със здраве!	47
19	Fare çıktığı deliği bilir.	И да го хванат, виновникът знае как да се измъкне. букв. Мишката знае дупката, от която излиза.	50
20	Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler.	Умният мисли преди да говори, глупавият говори без да мисли.	50
21	Öfkeyle kalkan, zararlar oturur.	Гневен става, бит сяда.	56

22	Çivi çıkar ama yeri kalır.	Дълбока рана заздравява, лоша дума не се забравя. <i>букв.</i> Пиронът излиза, но мястото остава.	56
23	İyilik eden iyilik bulur.	Който прави добро, добро намира.	56
24	Damlaya damlaya göl olur.	Капка по капка вир става.	56
25	Ne ekersen onu biçersin.	Каквото посееш това ще пожънеш.	56
26	İyi dost kara günde belli olur.	Приятел в нужда се познава.	59
27	Bıçak yarası geçer ama dil yarası geçmez.	Лоша рана заздравява, лоша дума не се забравя.	66
28	Denize düşen yılanı bile sarılır.	Удавник за сламка се хваща	66
29	Akıl yaşta değil başta bulunur.	Не питай старило, а патило. Умът не е в брадата, а в главата.	66
30	Tebrik ederiz!	Поздравления!	68
31	Açgözlülük eden eli boş kalır.	Алчният винаги е беден.	68
32	Yüzüne arkadaşça davranıp arkasından kuyusunu kazmak.	Пред тебе глади, маже, а <i>зад</i> тебе <i>гроб</i> <i>копае</i> .	68
33	Bülbülü altın kafese koymuşlar, “ Ah vatanım!” demiş.	Поставили славея в златна клетка, а той казал „Ах, родино моя!“.	85
34	Ne ekersen onu biçersin.	Каквото посееш това ще пожънеш.	85
35	Yazın gölge hoş, kışın ambar boş.	Лятоска царува, зимъска гладува.	85
36	Gülme komşuna gelir başına.	Не се смей на съседа си, за да не дойде същото и до твоята глава.	85
37	Ak akçe kara gün içindir.	Бели пари за черни дни.	85
38	Akıl eder baş çeker	Ум глава затрива.	85
39	İş insanın aynasıdır.	<i>Трудът е огледало на човека.</i>	85
40	Bilgi yolunda yürüyen yorulmaz.	Който върви по пътя на знанието, той не се уморява.	85
41	Bağa bak üzüm olsun,üzümü yemeye yüzün olsun.	Който е копал лозето, той ще яде гроздето.	86
42	Evin sahibi misafirin hizmetkarıdır.	Домакинът е слуга на госта.	86
43	Ağacın yemişini ye, kabuğunu soyma.	<i>букв.</i> Яж плодовете на дървото, но кората му не унищожавай.	86
44	Karıncadan ibret al, yazardan kışı karşılar.	<i>букв.</i> Вземете пример от мравката, тя посреща зимата от лятото.	86

В хода на изследването бяха установени основните лексикални елементи, които играят роля в процеса на обучение, както и ключовите фразеологизми, пословици, поговорки и етикетни формули, които са от съществено значение за правилното и естествено изразяване на мисли и чувства в различни

комуникативни ситуации. Получените резултати подчертават необходимостта от целенасочено включване на тези елементи в учебния процес, което би допринесло за по-ефективното формиране на лексикална компетентност у учащите.

В процеса на работа се потвърди, че усвояването на лексиката не се свежда единствено до заучаване на думи, а изисква разбиране на тяхното значение, контекстуална употреба и културни конотации. Лексикалните знания представляват основополагащ елемент от езиковата и комуникативната компетентност на всеки индивид. Те са ключ към разбиране, изразяване, учене и межкултурно свързване. Поради тази причина изграждането и разширяването на речниковия запас следва да бъде приоритет на всички образователни процеси, включително в рамките на майчиния език.

Фразеологизмите, пословиците и поговорките играят съществена роля в този процес, тъй като те не само обогатяват речниковия запас, но и развиват способността на учащите да разбират езика в неговата естествена среда. Те представляват концентриран израз на народната мъдрост и културната идентичност, като предават значения, които често не могат да бъдат напълно осмислени чрез буквален превод. Освен това употребата на фразеологизми, пословици и поговорки улеснява комуникацията, като придава на речта по-голяма изразителност и дълбочина.

References

- Akkar 2021: Akkar, İkbāl. T.C. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı -Türkçe Eğitimi Bilim Dalı, Yabancı Dil Olarak Türkçe Eğitimi Kitaplarında Deyim ve Atasözlerinin Kullanımına İlişkin Bir İnceleme (Yedi İklim Türkçe Öğretim Seti Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2021.
- Angelova 2018: Angelova, Penka.Vtori ezik pri detsa, Riydar za uchitelya-zapiski, izvadki, nablyudeniya. [Ангелова, П. Втори език при деца].
- Kyuvlieva-Mishaykova 1986: Kyuvlieva-Mishaykova, Vesa. Ustoychivite sravnenia v balgarskia ezik. Sofia: Izd. na BAN, 1986.

[Кювлиева- Мишайкова, В. Устойчивите сравнения в българския език].

Panteleeva 1994: Panteleeva, Hristina. Gramatika na vezhливата rech, Sofia: Nauka I izkustvo., 1994. [Пантелеева, Х. Граматика на вежливатa реч].

Savet na Evropa: Obshta evropeyska ezikova ramka. [Съвет на Европа: Обща европейска езикова рамка].

Shukrieva 2018: Shukrieva, Menent. Şumnu Üniversitesinde Türk Filolojisinin Açılmasına Vesile Olup Kuruculuğunu Yapan Mehmed Beytullah. Sbornik Po Patya na Evliya Çelebi (2018): 21-38.

Shukrieva 2022: Shukrieva, Menent. Turski rechev etiket (formuli za obrashtenie, pozdrav i proshtavane). Shumen: Uİ Episkop Konstantin Preslavski, 2022. [Шукриева, М. Турски речев етикет].

Topaloğlu 1989: Topaloğlu, Ahmet. Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1989.

Vardar 1988: Vardar, Berke. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: ABC Kitabevi, 1988.

Vasileva 2015: Vasileva, Bonka. Za formiraneto na leksikalna kompetentnost v obuchenieto na balgarski ezik za chuzhdentsi, Balgarski ezik i literatura 2015, №6, str. 601. [Василева, Бонка. За формирането на лексикална компетентност в обучението на български език за чуждентси, Балгарски език и литература 2015, №6, стр. 601]

**ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ В ИЗДАНИЯТА ПО
ТУРСКИ ЕЗИК ОТ КРАЯ НА XIX И
НАЧАЛОТО НА XX ВЕК**

Гл. ас. д-р Ембие Кязимова

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**PHONETIC FEATURES IN TURKISH-LANGUAGE
PUBLICATIONS FROM THE LATE 19TH AND
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Senior Asst. Prof. Embie Kyazimova, Ph. D.

Shumen University

e.kyazimova@shu.bg

Abstract: The grammars written during the Tanzimat kept on playing a significant role for the development of the Turkish language by the end of the first half of the 20th century. A substantial part of these grammars were written by use an innovative method which placed the foundations of the modern Turkish grammar. Undoubtedly, the grammars written in Latin and Cyrillic were of great importance for the historical development of contemporary Turkish. In their studies, the researchers of language development often use grammar and dictionary texts mostly transcribed in Latin. A considerable number of Ottoman (Turkish) grammars and language textbooks were written at the end of the 19th and the first half of the 20th century. Quite naturally, studying and teaching Turkish by the Bulgarians allowed them first of all to take advantage of the existing business opportunities in the Ottoman Empire and gave them a chance to take governmental positions. That brought to the development of a number of practical Turkish grammars and dictionaries facilitating the studying of Turkish. The available works are a good source demonstrating the history of the Turkish language and its development at all levels. They show the specific features of the language and its development trends. The article discusses these publications and the features of the spoken Turkish i.e. the pronunciation patterns of the age. This enables researchers to determine the specific features and trends in the language development. In this respect, a comparison is made between the spelling in Cyrillic and Latin of Turkish words written in Arabic in order to outline the Turkish language pronunciation during that period.

Key words: Ottoman Turkish language, grammars, Bulgarian language, Cyrillic

В края на XIV в. в резултат на трайното установяване на Османската империя на Балканите, българският народ започват да употребява в ежедневието си заедно с българския език и турския език. Българите осъзнават необходимостта от изучаването на турския език в българските училища, нещо което „французи, англичани, германци, италианци и др., които се намират на хиляди километри от Турция, от преди половин век се занимават сериозно с изучаването му, тъй като имат политически и икономически интереси“ (Sarafov 1906: 5). Преподавателят по турски език П. Сарафов отбелязва, че от известно време в Турция в учебните заведения е въведен българския език и с това е изпреварила България (Sarafov 1906: 6). В края на XIX и началото на XX век, българските учители и езиковеди сами започват да изготвят помагала с по-модерна методичност за изучаването на един чужд език. Публикациите по и за турския език отначало имат чисто практическа насоченост: разговорници, писмовници, речници и много кратки справки по граматика, които в онова време са били отговор на ежедневните нужди на тези, които са контактували на турски език. Официалният език на Османската държава днес се нарича османски език ‘Osmanlıca’, който представлява езиков конгломерат от арабски, персийски и турски думи, изрази и словосъчетания, оформени като синтактична цялост в изречения по правилата на турската разговорна езикова система. На практика този език си остава книжовен, на който устно не се контактува. Разговорната турска реч, характерна за интелигенцията, администрацията и за по-висшите слоеве на търговската прослойка е много по-близък до езика на народа и тя може да бъде квалифицирана като турско койне, език на средното съсловие. За сравнение се позовавам на класификацията на видния български тюрколог Г. Гълъбов, който в своята “Турска граматика” от 1949 г. различава три стила на турската езикова практика: *fasih türkçe* (изящен турски език), т. е. официалния османски език; *orta türkçe* (средно турски език, съответстващ на турското койне), езика на еснафи и на интелигенцията и *kaba türkçe* (груб, прост турски език) - езика на простолудието или местните турски диалекти (Galabov 1949).

През 1871 г. Н. Марков отпечатва в Русе „Граматика на турския език /Грамматика за турскій языкъ/“. В Предговора авторът отбелязва важноста от изучаването на османския език. Българският народ изпитва необходимостта да се запознае с правителствения език, за да може да има по-добър граждански живот. Марков осъзнава необходимостта от написване на ръководство по турски език за българските училища. Трудът съдържа 123 страници и е разделен на две части. Първата част има три глави: 1. Първата глава (с. 5-31) е озаглавена „За съществителното име“, като тук се разглеждат правилата за словообразуване на простотурския език, 2. Глава втора (с. 31-79) – „За арабските думи, които се употребяват в турския език“, разглежда се словообразуването на арабския език, 3. Глава трета (с. 79-92) – „Някои полезни правила за персийския език“, разглежда се словообразуването на персийския език; Втората част е озаглавена „Словосъчетанието“, състои се от седем глави: 1. Първа глава (с. 93-105) – „За съществителното“, 2. Втора глава (с. 105-106) – „Съгласуване на личното местоимение“, 3. Трета глава (с. 106-116) – „Словосъчетание на глагола“, 4. Четвърта глава (с. 116) – „Словосъчетание на наречието“, 5. Пета глава (с. 116-117) – „Словосъчетание на предлога“, 6. Шеста глава (с. 118 - 121) – „Словосъчетание на съществителното“, 7. Седма глава (с. 121-122) – „Словосъчетание на междуметието“. Във втората част са отбелязани правилата за словообразуване на този сложен език.

През 1873 г., Й. Груев отпечатва в Цариград „Начална книга за османския език /Начална книга за османскій языкъ/“. Книгата е разделена на четири глави: 1. Първа глава (с. 3-12) е озаглавена „За букви-ты حروف хуруф“, 2. Втора глава (с. 12-20) – „Употрѣбленіе на бѣлѣгы-ты за правописаніе“, 3. Трета глава (с. 20-23) – „Слогове“, 4. Четвърта глава (с. 23-63) – „Речи (كلمات) келемат отъ كلمه келеме речь“. В две колони са посочени примери, като думите на османо-турски са изписани в ляво, а паралелно на тях в дясно е българския еквивалент. Следват съществителни собствени, имена на градове, месеци, дните от седмицата, османски пословици и приказки. Османските пословици са написани в две колони, като текста на османски, със своя

номерация, заема страницата в дясно, в ляво е българското съответствие номерирано последователно.

През 1898 г. в Цариград А. Димитров отпечатва в българската печатница „Калчо Стоянов“ трето преработено и допълнено издание на „Метод за изучаване на турския език /Методъ за изучаване турския езикъ/“. В периода когато е издадено помагалото, българите са се опитвали да намерят по-лесен начин за изучаване на официалния език на Османската империя, поради което се издават граматики, помагала, речници, които имат практическа насоченост. Заглавието избрано от автора подчертава желанието му да предложи метод за изучаване на турския език и така да се улесни общуването на българите в ежедневието им и в османските институции. Този труд е с обем 115 стр. и се състои от две части озаглавени като Първо полугодие и Второ полугодие. Частта Първо полугодие на помагалото (с. 3-20) съдържа различни видове текстове, непознати думи и упражнения. Във втората част, Второ полугодие (с. 21-101) се състои от двадесет урока, в които са разгледани изписването на буквите, правописните норми, има упражнения, текстове изписани в две колони - правописно и печатно. Помагалото завършва с българо-турско речниче (с. 102-105) и турско-българско речниче (с. 105-115).

През 1906 г. преподавателя по турски език П. Сарафов, осъзнава необходимостта от издаване на подходящ учебник за изучаване на турски език, поради което подготвя и отпечатва в Печатница „Просвещение“ „Османска граматика“. Учебникът е разделен на три части (книги): Турска, Персийска и Арабска граматика. В първа глава (първа книга) са изложени правилата за образуване на турски думи, фонетични закономерности, части на речта, а в другите две глави са отбелязани образуването на арабските и персийски заемки в турския език.

Транскрипция и допълнителни знаци

В разглежданите пособия българските тюрколози транскрибират на кирилица. Поради липса на съответствие в българския език закръглената турска гласна /ö/ се отразява с буквения знак /ö/: اوگرنمک öйгренмек (öğrenmek), اوردک öрдек (ördek), اولمک öлмек (ölmeç) (Dimitrov 1889: 61); كور көр (kör)

(Sarafov 1906: 23), اولمك ѓлмекъ (ölmek) (Sarafov 1906: 24). П. Сарафов отбелязва като условен знак буквата ö, като посочва, че съответства на френското eu.

А. Димитров отразява гласната ü с буквения знак ү: اوچ үч (üç), اوزوم үзүм (üzüm), اوركمك үркмекъ (ürkmek) (Dimitrov 1889: 61).

Й. Груев посочва, че гласната /e/ прилича на българското /e/, но има и по-кратка форма, която отбелязва по следния начин ё - تاييد [tebid, тѣбид], تاييل [tevil, тѣвил], ماولى [meva, мѣва] (Gruev 1873: 7).

В османската писменост за изразяване на гласните се използват надредни и подредни знаци, наричани хареке (движение): 1. Ююстюн, юстюнь, үстүнь, 2. Еесере, есере, 3. Еотюрю, өтре, өтрү (Sarafov 1906: 25) (Dimitrov 1898: 61), 4. Ыки-юстюн, ики үстүнь-два үстүна, 5. Ыки-есере, ики есере-двѣ есрета, 6. Ыки-еотюрю, ики өтрү-двѣ өтрета, 7. Джемз, 8. Тешдид, тешдидь, 9. Медд, 10. Хемзе (Dimitrov 1898: 59,60), 11. Узун-елиф, 12. Васл (Gruev 1873: 7).

В изследваните пособия авторите отбелязват, че в турския език има осем гласни: а, е, и, ж, о, у, ö, ү (Dimitrov 1898: 61), а, е, ж, и, о, ö /eu/, у, ю (Sarafov 1906: 23). Докато в арабския език има 3 кратки (а, і, и) и 3 дълги (ā, ī, ū) гласни, като кратките гласни не се изписват.

Според Й. Груев (Начална книга за османский языкъ), всички букви в османския език са съгласни, само четири от тях служат за гласни - елиф (ا) вав (و), хе (ه) и йе (ی) .

П. Сарафов посочва, че гласните в турския език са осем, но те не са писмени букви, както в българския и други европейски езици, и повечето пъти гласните звукове се подразбират (Sarafov 1906: 23). Буквите ا و ی се наричат хуруф-и-имля (правописни букви), като направляващи правописа в турския език, или хареке-и-харфие (писменни гласни) (Sarafov 1906: 24). С по-широкото използване на правописните букви ا و ی турските литератури се стремят да улеснят четенето и писането на чисто турските думи: چاناق [çanak, чанакъ] вместо چناق, باقال [bakal, бакаль] вместо بقال (Sarafov 1906: 41)

Според А. Димитров, буквите ا و ی в средата и в края на думите служат и за гласни (Dimitrov 1898: 40).

Н. Марков също отбелязва, че ا و ا ى са гласни (Markov 1871: 5).

Гласните в турския език се делят на четири твърди: а, ж, о, у (хареке-и-секъле), и на четири меки: е, и, ѓ, ю (хареке-и-хафифе) (Sarafov 1906: 27).

Графично изписване на гласните:

Гласната [a]:

- В началото на думите гласната /a/ се изписва с буквата елиф (ا) или елиф с мед отгоре (آ): او [av, ловъ] (Markov 1871: 5), آدم [adam, чловѣкъ] (Markov 1871: 33); اناسى [anasi, майка му] (Markov 1871: 9); آرامق [aramak], آح [aç] (Sarafov 1907: 98).

А. Димитров в „Метод за изучаване на турския език“ (1898) отбелязва, че в началото на думите звукът /a/ се изписва с буквата елиф с мед отгоре (ا): آت[at, атъ], آل [al, аль], آچ [aç, ачъ] (Dimitrov 1898: 61), но се забелязват и примери, в които в началото на думата гласната /a/ е изписана с буквата елиф (ا) اقربا [akraba, акраба], اعلا [ala, а'лж] (Dimitrov 1898: 106).

Според Й. Груев (Начална книга за османсий языкъ) в началото на думите като проста гласна елиф (ا) може да означава всички гласни звукове: ات [at, ат], ات [et, ет], ات [it, ит], ات [ot, от], ات [üt, ют] (Gruev 1873: 8).

- В средата на думите гласната /a/ се предава с буквата елиф (ا) или не се отбелязва с буквен знак: جام [cam, джямъ], باش [baş, главата] (Markov 1871: 5), قاتل [katil, убиець] (Markov 1871: 39), والى [vali, Валія], قاضى [kadı, кадія] (Markov 1871: 46); قار [kar], شاشماق [şaşmak] (Sarafov 1906: 16, 18).

А. Димитров отбелязва, че в средата на думите звукът /a/ се означава с елиф (ا) или хе (ه): قالهچق [kalacak, каладжакъ], صاقلامق [saklamak, сакламакъ], صاتهچق [satacak, сатаджакъ], باقارز [bakarız, бакаржзъ] (Dimitrov 1898: 61).

Й. Груев посочва, че с буквата елиф (ا) в средата на думите се отбелязва гласната /a/ и се нарича буква за правопис (harf-i imla, харфи-імля), защото определя как да се произнесе сричката: باش [baş, баш], ако не се изпише елиф (ا) сричката може да се произнесе като باش [beş, беш] (Gruev 1873: 8)

Като дълга буква حرف مد харфи-медд елиф (ا) се среща в средата и края на думите и се произнася като дълго /a/, което се отбелязва с апостроф [a'] - پا [pa, па] (Gruev 1873: 8).

П. Сарафов в „Османска граматика“ (1906) посочва, че гласната /a/ в първа сричка се изписва винаги, ако гласната на втората сричка е различна от /a/: صاری [sarı], а когато гласната и на втората сричка е /a/, тогава гласната в първата сричка не се отбелязва с буквен знак: قواک [kavak], چناق [çanak] (Sarafov 1906: 40).

В средата на думите гласната /a/ се отбелязва и с буквата ۵ [he] (ha-i resmiye): قاله جق [kalacak], باقماماق [bakamamak] (Sarafov 1906: 23, 42).

- В края на думите гласната /a/ се изписва с буквения знак елиф (ا) и с хе (ه) или (ه): بابا [baba, баба], قاره [kara, кара], قابا [kaba, каба], او طه [oda, ода] (Dimitrov 1898: 62)

П. Сарафов отбелязва, че гласната /a/ в края на двусрични думи се изписва с ۵ [he]: يامه [yama], مانده [manda], طالغه [dalga] (Sarafov 1906: 40), پارچه [paɾça], لقمه [lokma], ويانه [Viyana] (Sarafov 1907: 99).

Й. Груев посочва, че в края на някой арабски думи елиф (ا) се употребява вместо йе (ی) - اعلا [agla, а'ла] вместо اعلى (Gruev 1873: 8). По правило гласната /a/ в края на думите се означава с буква йе (ی), но в някои примери се забелязва изписване по правописните норми на турски език.

В граматиката на А. Димитров, в края на думите гласната /a/ се означава с ۵ [he]: قاره [kara, кара], او طه [oda, ода] اورايه [odaya], اورايه [odaya], بورايه [buraya] (Dimitrov 1898: 63).

Гласната [e]:

- В началото на думите гласната /e/ се изписва с буквата елиф (ا) и елиф с юстюн (آ): اتمک [etmeyn, етмейн] (Markov 1871: 7), او [ev, кжща] (Markov 1871: 77); ال [el], الما [elma], او [ev], اکه [ege] (Sarafov 1906: 13, 24, 25), افندی [efendi] (Sarafov 1907: 7).

А. Димитров в „Метод за изучаване на турския език“ (1898) отбелязва, че в началото на думите звукът /e/ се изписва с елиф (ا): ات [et, еть], او [ev, ев], ال [el, ель] (Dimitrov 1898: 61).

Според Й. Груев в състава на повечето арабски думи произношението на елиф прилича на българското /e/, което е

кратко и се отбелязва по следния начин [ě] - تابد [tebid, тѣбид], تاویل [tevil, тѣвил], ماوی [meva, мѣва] (Gruev 1873: 7). В началото на някой думи елиф заема мястото на два елифа, от които единият обикновено е корен, а другия служи за продължение: خواجه ходжа (Gruev 1873: 8).

- В средата на думите гласната /e/ се означава с ە [he] и ۵ [he] или не се изписва: سومشئر [sevmişler, обычяли сж.] (Markov 1871: 19), سون [seven, кой то обычя] (Markov 1871: 21), وزیر [vezir, везиръ] (Markov 1871: 46).

Сарафов отбелязва, че гласната /e/ в средата на думите не се изписва: بربر [berber], تمئل [temel], دنكنك [deynek], كرجك [gerçek], كلنك [kelebek] (Sarafov 1906: 40); سومشئر [sevmişler, обычяли сж.] (Markov 1871: 19), но така също отбелязва, че буквата ۵ [he] се произнася като /a/ и като /e/: قالهحق [kalacak, каладжакъ], گلهجك [gelecek, геледжекъ] (Sarafov 1907: 23).

А. Димитров в Метод за изучаване на турския език (1898) отбелязва, че гласната /e/ в средата на думите се означава с ە [he] и ۵ [he]: گلهجك [gelecek, геледжекъ], ايدستهمك [istemek, истемекъ], اوده مك [ödemek, өдемекъ] (Dimitrov 1898: 61).

Арабската буква ە (ه ە) [he] е съгласен звук, но в османския език се употребява за означаване на гласните /a/ и /e/. Димитров отбелязва, че ە (ه ە) като гласна (когато се отбелязва а или е) е несъединителна буква, а като съгласна съединителна (Dimitrov 1898: 61).

- В края на думите гласната /e/ се изписва ۵ [he]: كاسه [kâse], پيره [pire], اكسه [eñse] (Sarafov 1906: 38), فلبه [Filbe] (Sarafov 1907: 99).

Гласната [i]:

- В началото на думите гласната /i/ графично се отразява с елиф (ا), с елиф и знак за вокализация кесре (اِ) и с елиф и йе (ای) (ای) [iş], اينك [inek], ايكي [iki] (Sarafov 1906: 38).

П. Сарафов отразява гласната /i/ с елиф и знак за вокализация кесре (اِ) برشم: [ibrîşim, ибришимъ], نجير [incir, инджиръ] (Sarafov 1906: 13), но се забелязват и примери с буквосъчетанието елиф и йе (ای) [iki] (Sarafov 1906: 38).

А. Димитров отбелязва, че в началото на чисто турските думи гласната /i/ се отразява с двугласното съчетание елиф и йе (ای):

ايكى [iki, ики], اينك [inek, инекъ], ايپك [ipek, ипекъ], ايш [iş, ишъ] (Dimitrov 1898: 41).

- В средата на думите гласната /i/ се отразява с йе (ی) или не се отбелязва с буквен знак: كاتب [katib, писаръ] (Markov 1871: 59).

Авторът на „Османска граматика“ П. Сарафов, отбелязва че гласната /i/ в едносрични думи и в първата сричка на многосричните почти не се отразява: بر [bir], بز [biz], سز [siz], سنك [sinek], بليچ [piliç], چركين [çirkin] (Sarafov 1906: 40, 41).

А. Димитров отбелязва, че гласната /i/ в средата на думите се означава с йе (ی): گيجه [gice, гидже] (Dimitrov 1898: 61).

- В края на думите гласната /i/ се отбелязва с йе (ی): ايكى [iki], ديشى [dişi], كدى [gidi] (Sarafov 1906: 38, 41).

Гласната /i/ в Метод за изучаване на турския език на А. Димитров се означава с йе (ی): دارى [dari, дари], كدى [kedi, кеди], ديشى [dişi, диши] (Dimitrov 1898: 62).

Гласната /ɪ/:

- В началото на думите гласната /ɪ/ се изписва с елиф (ل) и с буквосъчетанието елиф и йе (لید): ايسمارلامق [ismarlamak] (Sarafov 1906: 24).

Сарафов отбелязва, че в някои турски думи гласната /ɪ/ като първа гласна се изписва с елиф (ل) (елиф-и-максуре): اصلاتمق [ıslatmak], اصرمق [ısırmak] (Sarafov 1906: 38).

- В средата на думите гласната /ɪ/ се изписва с буквата йе (ی): فيل [kıl], فيز [kız], فيلسز [kılız], قشلاق [kışlak], صغیر [sığır] (Sarafov 1906: 22, 24, 32, 41) چيقمق [çıkmaq, чжкмакъ], چالیشقان [çalışkan, чалжшканъ], چالیشمق [çalışmaq, чалжшмакъ] (Dimitrov 1898: 109).

- В края на думите гласната /ɪ/ се отразява с йе (ی): يازى [yazı], قارى [karı] (Sarafov 1906: 38); قاضى [kadı, кадія] (Markov 1871: 46); چالى [çalı, чалж], چاقى [çakı, чакж] (Dimitrov 1898: 109).

Гласната /o/:

- В началото на думите гласната /o/ се изписва с буквосъчетанието на елиф и вав (او): اوردو [ordu], اورمان [orman], اولمق [olmak] (Sarafov 1906: 13, 39) او قومق [okumak] (Sarafov 1907: 99), اوت [ot, отъ], اون [on, онъ], اوق [ok, окъ] (Dimitrov 1898: 61).

Сарафов отбелязва, че /o/ се изписва с елиф и вав (او): اوردو [ordu], اورمان [orman] (Sarafov 1906: 13).

Според Димитров, двугласната (او) елиф и вав в началото на чисто-турските думи винаги означава гласните: o, y, ö, ü: اون [on, онъ] (Dimitrov 1898: 23).

В първата сричка гласната /o/ се отбелязва с вав (و): قول [kol], يول [yol], طوغرى [doğru] (Sarafov 1906: 18, 33, 39), طوق [tok] (Sarafov 1907: 99), بوش [boş] (Sarafov 1907: 1); دوست [dost, достъ], چوققلر [çocuklar, чоджукларъ] (Dimitrov 1898: 62);

Гласната /ö/:

- В началото на думите гласната /ö/ се предава с елиф и вав (او): اوردك [ördek, öрдекъ], اولم [ölüm] (Sarafov 1906: 14, 19), اولمك [ölmek, өлмекъ], اوكرنمك [öğrenmek, öйгрнемекъ], اوردك [ördek, öрдекъ] (Dimitrov 1898: 61).

В първата сричка гласната /o/ се отбелязва с вав (و): كور [kör], كوتو [kötü], كوى [köy], دوك [dök] (Sarafov 1906: 18, 24, 34).

Гласната /u/:

- В началото на думите гласната /u/ се изписва с елиф (ا) или с елиф и вав (او): امور [umur], الفت [ulfet], اورمق [urmak] (Sarafov 1906: 13), اوزون [uzun, узунъ] (Dimitrov 1898: 61).
- В средата на думите /u/ се отразява с вав (و) или не се предава с буквен знак: بو [bu, тоя] (Markov 1871: 33); اوقومق [okumak, окумакъ] اولور [olur, олуръ], بولونور [bulunur, булунуръ] (Dimitrov 1898: 62).

Според П. Сарафов закръглените гласни o – ö, u – ü се изписват в многосрични думи: قورومق [kurumak], كوتورمك [götürmek], но има и изключения: كمور [kömür], برون [burun], طقوز [dokuz] (Sarafov 1906: 39, 40).

- В края на думите гласната /u/ се предава с буквата вав (و) или йе (ى): قبو [karu, капу - врата], قورو [kuru, куру - сухъ], قوقو [koku, коку - миризма] (Dimitrov 1898: 112), قومشو [komşu, комшу - съсьдъ] (Dimitrov 1898: 113).

Според Сарафов, в многосрични думи, ако в първата сричка има закръглена гласна, а последната завършва на йе (ى),

тя се произнася ката /и/ или /ü/: طوغرى [dogru], يورطى [yortu],
كوبرى [köprü], كوتى [kötü] (Sarafov 1906: 39).

Гласната /ü/:

- В началото на думите гласната /ü/ се предава с елиф (ا) или с елиф и вав (او) ile yazılır: اوزوم [üzüm], اوزره [üzre], اوشومك [üşümek] (Sarafov 1906: 14, 24, 39), اوچ [üç, үчь], اوزوم [üzüm, үзүмь], اوركمك [ürkmeк, үркмець] (Dimitrov 1898: 61).
- В средата на думите гласната /ü/ се отбелязва с вав (و) или не се предава с буквен знак: توى [tüy], كوچك [küçük], گموش [gümüş], كمروك [gümrük] (Sarafov 1906: 23, 40), سود [süd], سورو [sürü] (Dimitrov 1898: 111).
- В края на думите гласната /ü/ се отразява с вав (و) или йе (ى): كوتو [kötü], اولو [ölü], بيلكو [bilegü] (Sarafov 1906: 23, 39).

Графично изписване на съгласните:

Съгласната [b]:

Съгласната/b/ се отбелязва с арабската буква ب [be]: بابا [baba], باش [baş], بال [bal], بز [biz], بش [beş], بزم [bizim], بورون [burun] (Dimitrov 1898: 107)

Съгласната [c]:

Съгласната/c/ се предава с арабската буква ج [cim]: جام [cam], جان [can], جزا [ceza], جلد [cild], جمال [Cemal], جواب [cevab], جغرافيا [coğrafya] (Dimitrov 1898: 109); جام [cam, джамь] (Markov 1871: 5).

Съгласна [ç]:

В арабският език липсва буква и звук /ç/. В османският език съгласната /ç/ се предава с буква چ [çim]: چوراب [çorab], چوق [çok], چاقماق [çakmak], چوقوق [çocuk], چوبان [çoban], چكه [çene], چفت [çift], چايريك [çeyrek] (Dimitrov 1898: 109); چوق [чок] (Gruev 1873: 9).

Съгласна [d]:

Съгласната /d/ се означава с три различни букви:
С арабската буква د [dal]: دال [dal], دامله [damla], دخى [dahi], درت [dört], درس [ders], دره [dere], ديل [dil], دوز [düz] (Dimitrov 1898: 109); دده [деде] (Gruev 1873: 9)

С арабската буква ط [tɪ]: طار [dar], طاغ [dag], طقسان [doksan], طورمق [durmak] (Dimitrov 1898: 111)

С арабската буква ض [dad]: قاضى [kadı] (Dimitrov 1898: 112); قاضى [kadı], ضربہ [darbe] (Сарафов 1906: 16)

Съгласна [f]:

Съгласната /f/ се отбелязва с арабската буква ف [fe]: فاره [fare], فنا [fena], فدان [fidan], فقير [fakir], فرون [furun], (Dimitrov 1898: 112)

Съгласна [g]:

Съгласната /g/ се предава с арабската буква ك [kef] или غ [gayn]: كتيرمك [getirmek], كچمك [geçmek], كچيرمك [geçirmek], كلمك [gelmek], كيزچ [genç] (Dimitrov 1898: 113).

Когато арабската буква ك [kef] при меки срички се произнася като /g/ се нарича кяфи-и-фариси: كويل [göl, гoль], كولمه [gülme, гюлме] (Сарафов 1906: 18).

А. Димитров предава /g/ с арабската буква غ [gayn]: غالبا [galiba], غايت [gayet], غروش [gruş], غيرت [gayret] (Dimitrov 1898: 112)

Съгласна [ğ]:

Съгласната /ğ/ се отбелязва с арабската буква ك [kef] или غ [gayn].

След твърди гласни /ğ/ се отбелязва с غ [gayn] и се произнася като удължена гласна и графически се отбелязва с апостров: اءاچ [a'aaç (a'aaç)] (Dimitrov 1898: 105), باءيرمق [ba'armak (ба'армак)] (Dimitrov 1898: 107), ياءلى [ya'lı (я'лъ)] (Dimitrov 1898: 115).

След твърди гласни غ [gayn] се произнася като /g/: آءستوس [agustos (агустос)], آءلامق [aglamak (агламак)], آءير [agir (агър)] (Dimitrov 1898: 105), اوءل [ogul (огул)] (Dimitrov 1898: 106), طاغ [dag (даг)], ياءمور [yağmur (ягмур)] (Dimitrov 1898: 115).

В пособието на А. Димитров, след меки гласни /ğ/ се изписва с ك [kef] и на кирилица се транскрибира с g [г] ve y [й]: اءر [eger (егер)] اءلئےه [eylence (ейлендже)] (Dimitrov 1898: 106), اوءرнемك [ourenmek (ойренмек)] (Dimitrov 1898: 107), دءير [diger (дигер)] (Dimitrov 1898: 110).

В някой думи буквите غ [gaun] ve ك [kef] нямат звуково съответствие: دكل [deil (деил)] (Dimitrov 1898: 110), صوغوق [souk (соук)] (Dimitrov 1898: 115).

Според Сарафов, в някой думи غ [gaun] се омокотява и се чува леко или не се чува: صوغوق [souk (соукъ)] вместо согукъ], اوغلان [olan (оланъ, момче) вместо огланъ] (Сарафов1906: 17).
Съгласна [h]:

Съгласна /h/ се означава по няколко начина:

С арабската буква ح [ha]: حزيران [haziran], حيوان [hayvan], حكاية [hikaye] (Dimitrov 1898: 109); حمال [hamal] (Сарафов1906: 15); حال [хал] (Gruev 1873: 9).

с арабската буква خ [hi]: حالا [hala], خانه [hane], خبر [haber], خفيف [hafif] (Dimitrov 1898: 109); خبر [haber], خسته [hasta] (Сарафов1906: 15); خوش [хош] (Gruev 1873: 9).

- с арабската буква ه [he] ile yazılır: هرکس [herkes], هرکس [hemşire], هفته [hafta], هوا [hava] (Dimitrov 1898: 115); شاه [şah], شهر [şehir] (Сарафов1906: 19).

Съгласна [j]:

- Съгласната /j/ се отбелязва с персийската графема ژ [je]: ژاله [jale], ژورنال [jurnal] (Сарафов 1906: 16); ژيو [жива] (Gruev 1873: 9).

Съгласна [k]:

Съгласната /k/ се означава с арабската буква ك [kef] или ق [kaf]: كار [kar], كاسه [kase], كتاب [kitab], كوى [köy] (Dimitrov 1898: 113).

Съгласната /k/ се отбелязва с буквата ق [kaf] в срички с твърди гласни: قاب [kab], قات [kat], قاچ [kaç], قپو [kapu], قلم [kalem] (Dimitrov 1898: 112).

Съгласната /k/ се означава с арабската буква ك [kef] при меки срички – кяф-и-араби: كار [kar, кяръ (печалба)], كور [kör, көр (слъпъ)], كول [kül, кюл (пепелъ)] (Sarafov 1906: 18).

Съгласна [l]:

Съгласната /l/ се означава с арабската буква ل [lam]: ألتى [altı] (Dimitrov 1898: 106), اول [ol], اولمق [olmak] (Dimitrov 1898:

107), بولوط [bulut] (Dimitrov 1898: 108), مال [mal] (Dimitrov 1898: 114).

Съгласна [m]:

Съгласната /m/ се означава с арабската буква م [mim]: مارت [mart], ماسه [masa], ماوى [mavi], مايه [maya], موم [mum] (Dimitrov 1898: 114)

Съгласна [n]:

Съгласната /n/ се означава с арабската буква ن [nun] или ك [kef]: نار [nar], ناموس [namus], نيسان [nisan], نه وقت [ne vakit], نه قدر [ne kadar], [nerede] (Dimitrov 1898: 114)

Съгласна [ñ]:

Назалната съгласна /ñ/ се изписва с арабската буква ك [kef], kef-i nuni: دكز [deñiz], صوكره [soñra], بيك [biñ] (Sarafov 1906: 18); بيك [biñ] (Dimitrov 1898: 108), صوكره [soñra], سوک بهار [sonbahar (сонъ-бехаръ)] (Dimitrov 1898: 111).

П. Сарафов отбелязва, че съгласната /n/ се означава с буквата ك [kef] – сагъръ-кяфъ или сагъръ-нунъ: دكز [денизъ (морє)], صوكره [сонра (сетнѣ)], بيك [бинъ (хиялдъ)] (Sarafov 1906: 18).

Съгласна [p]:

Съгласната /p/ се означава с персийската буква پ [pe]: پاچا [paça], پارمق [parmak], پاره [para], پدر [peder], پول [pul], پک [pek] (Dimitrov 1898: 108).

Й. Груев посочва, че п пе се произнася като българското п: پاشا [пеша] (Gruev 1873: 8)

Съгласна [r]:

- Съгласната /r/ се означава с арабската буква ر [re]: رضا [Riza], روزگار [ruzgar] (Dimitrov 1898: 110), راطه [Rada - özel ad] (Dimitrov 1898: 104); روح [ruh], ار [er], ضرار [zarar] (Sarafov 1906: 16); ار [ep] (Gruev 1873: 9).

Съгласна [s]:

Съгласната /s/ се отбелязва по няколко начина:

- с арабската буква س [sin]: ساعت [saat], سز [siz], سزك [sizin], سفره [sofra], سکز [sekiz], سميد [simid], سن [sen], سنه [sene] (Dimitrov 1898: 110); سومك [sevmek] (Markov 1871: 9); سبب [sebeb] (Markov 1871: 38); ساز [caz] (Gruev 1873: 9).
- с арабската буква ص [sad]: صاچ [saç], صارى [sarı], صاغ [sağ], صباح [sabah], صدا [seda], صو [su], صوكر [sonra] (Dimitrov 1898: 111)
- с арабската буква ث [se]: ثانیہ [saniye] (Dimitrov 1898: 108), عثمان ['osman] (Sarafov 1906: 18); عثمان [осман] (Gruev 1873: 9)

Съгласна [ş]:

Съгласната /ş/ се предава с арабската буква ش [şin]: شال [şal], شاه [şah], شباط [şubat], شبه [şubhe], شراب [şarab], شكر [şeker] (Dimitrov 1898: 111)

Съгласна [t]:

- Съгласната /t/ се отбелязва с ت [te]: تازه [taze], تام [tam], تتبل [tembel], توز [toz], توى [tüy] (Dimitrov 1898: 108) или с ط [tı]: طار [dar], طاش [taş], ورمق [durmak] (Dimitrov 1898: 111); طاش [taş], طرناق [turnak] (Sarafov 1906: 16); تر [ter] (Gruev 1873: 8).
- Съгласната /t/ се отбелязва с арабската буква د [dal]: درد [дерт], كندی [гитти], درلو [пюрлю] (Gruev 1873: 9).

Съгласна [v]:

Съгласната /v/ се изписва с арабската буква و [vav]: وار [var], والده [valide], والى [vali], وزير [vezir], وظیفه [vazyife] (Dimitrov 1898: 114), وقت [vakıt], وکیل [vekil], ويرمك [vermek] (Dimitrov 1898: 115).

Съгласна [y]:

Съгласната /y/ се означава с букват ى [ye] или ك [kef]: ير [yer, йерь], يول [yol, йоль], يوز [yüz, йюзь] (Sarafov 1906: 20) یمك [yemek], یتیم [yetim] (Dimitrov 1898: 115).

В граматиката на Сарафов звука /y/ е означен и с буквата ك [kef] – кяф и-йаи: بك [bey, бей], د كنتك [deyneк, дейнекъ], دكل [deyil, дейиль] (Sarafov 1906: 18).

Съгласна [z]:

Съгласна /z/ се означава по няколко начина:

- с арабската буква ز [ze]: زمان [zeman], زدکین [zengin], زیاده [ziyade] (Dimitrov 1898: 110); زن [зең] (Gruev 1873: 9).
- с арабската буква ذ [zel]: ذات [zat] (Dimitrov 1898: 110)
- с арабската буква ظ [zi]: ظرفنده [zarfinda] (Dimitrov 1898: 111), ظنایمک [zan etmek] (Dimitrov 1898: 112), وظیفه [vaziye] (Dimitrov 1898: 114)
- с арабската буква ض [dat]: ظرفنده [zarfinda] (Dimitrov 1898: 111), ظنایمک [zan etmek] (Dimitrov 1898: 112); ضابیت [zabit], ضرار [zarar] (Sarafov 1906: 18); ضرر [zarar] (Gruev 1873: 9).

Изследваните пособия по османотурски език, съставени и публикувани на български език в края на XIX и първата половина на XX век, представляват не само свидетелство за интензивните езикови контакти между българи и турци през разглеждания период, но и важен източник за езиковите особености на турския език. Те отразяват стремеж към систематизация на езиковите явления, както и към адаптиране на османотурския език към нуждите на българската образователна среда. От една страна, предоставят информация за лексикалните, фонетични и морфологични особености както на турския език, така и на българския — включително особености на правописа, звуковите промени и лексикалните адаптации. Представянето на турската граматична система чрез средствата и възможностите на българския език в много отношения заслужава вниманието на изследователите, за да се установят и анализират всички характерни за времето процеси на взаимодействие между двете езикови системи.

Авторите на тези помагала отбелязват думите и изразите на арабица и ги транскрибират на кирилица, като представят особеностите на османския език. Същевременно арабско-

персийската графична система се оказва недостатъчна за предаване на фонемите на турския език. Осемте гласни в турския език се предават с четирите правописни букви от арабската азбука, които дори и с обозначаването им с надредни и подредни знаци – харекета се оказват недостатъчни за предаване на богатата турска вокална система. Друга особеност е факта, че някои буквени знаци в едни думи служат за гласни, а в други означават съгласни и това води до двузначност и неяснота. От друга страна всяка буква има начална, средна и крайна форма, а някои гласни или съгласни във фонемната система на арабския език нямат звуков еквивалент в турския, поради което се отбелязват с повече от две букви. Тези особености на арабската писменост създават значителни затруднения при предаването на звуковете в турския език.

References

Devellioglu 2023: Devellioglu, F. Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 2023.

Dimitrov 1898: Dimitrov, A. Metod za izuchavane na turskiya ezik, Chast parva, Tsarigrad. [Димитров, А. Метод за изучаване на турския език. Част първа, Цариград, 1898].

Gılibov 1949: Gılibov, G. Turska gramatika, Sofya. [Гльбов, Г. Турска граматика. София, 1949]

Gruev 1873: Gruev, Y. Nachalna kniga za osmanskiya ezik. Tsarigrad, 1873. [Груев, Й. Начална книга за османския език. Цариград, 1873].

Markov 1871: Markov, N. Gramatika za turskiya ezik. Ruschuk. [Марков, Н. Граматика за турския език. Русчук, 1871].

Sarafov 1906: Sarafov, P. Osmanska gramatika, Parvo izdanie, Sofya, 1906. [Сарафов, П. Османска граматика. Първо издание. София, 1906]

TÜRKÇEDE “BAŞ” KELİMESİYLE OLUŞTURULAN DEYİMLERİN ANLAM ALANLARI VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ

Doç. Dr. Harun Bekir
Plovdiv Paisiy Hilendarski Üniversitesi

SEMANTIC FIELDS AND USAGE FEATURES OF IDIOMS FORMED WITH THE WORD ‘BAŞ’ IN TURKISH

Assoc. Prof. Harun Bekir, Ph.D.
Plovdiv University
h_bekir@uni-plovdiv.bg

Abstract: The aim of this study is to examine idioms formed with the word “baş” in Turkish from semantic, structural, and cultural perspectives. Based on a survey of the Turkish Language Association’s *Contemporary Turkish Dictionary* and *Dictionary of Idioms and Proverbs*, it was determined that the word “baş” carries multifaceted metaphorical functions within idioms. The findings reveal that “baş” in idiomatic expressions does not merely denote a body part, but is also associated with concepts such as authority, value, significance, responsibility, obedience, and self-sacrifice. In this regard, idioms containing “baş” constitute a significant lexical resource that reflects the cultural values, perception of hierarchy, and historical memory of Turkish society.

Key words: idiom, baş, conceptual metaphor, Turkish, culture

1. Giriş

Türkçede deyimler, dilin söz varlığının en önemli öğelerinden biridir. Deyimler, günlük iletişimde anlatımı güçlendiren, kısa ve öz ifadelerle geniş anlam alanlarını karşılayan kalıplaşmış sözlerdir (Aksan, 2006: 35). Özellikle beden organlarıyla oluşturulan deyimler, somut unsurlardan hareketle soyut kavramların ifadesinde zengin bir mecaz alanı sunar. Bu bağlamda, “baş” kelimesi Türkçede hem biyolojik bir organ adı hem de kültürel sembollerıyla öne çıkan bir unsur olarak dikkat çekmektedir.

“Baş” sözcüğü, Türkçede yalnızca insan bedeninin en üst kısmını değil; aynı zamanda “önem”, “liderlik”, “otorite” ve “başlangıç” kavramlarını da karşılamaktadır. Örneğin, “baş tacı etmek”

ifadesi değer verme ve saygı göstermeyi, “baş kaldırmak” ise otoriteye karşı gelmeyi ifade eder. Bu tür deyimler, Türk toplumunun değer yargılarını, toplumsal ilişkilerini ve kültürel bakış açısını da yansıtır (Çotuksöken, 1992: 74).

Dilbilimsel açıdan bakıldığında, deyimlerde “baş” kelimesinin kullanımı kavramsal metafor teorisi ile açıklanabilir. Lakoff ve Johnson’a (2003: 14) göre insanlar soyut kavramları, somut deneyimlerden türettikleri metaforlar aracılığıyla anlamlandırırılar. Türkçede “baş” sözcüğünün deyimlerde yaygın biçimde kullanılması, somut bir beden organından hareketle soyut anlam alanlarına geçişin tipik bir göstergesidir.

Bu alışma, Türkçede “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimleri anlamsal alanlara göre sınıflandırmayı, yapısal özelliklerini ortaya koymayı ve Türk kültürüyle ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Böylelikle hem söz varlığı araştırmalarına hem de kültür-dil ilişkisine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırmada Türkçede “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimlerin incelenmesinde nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Çalışma, betimleyici ve çözümleyici bir çerçevede yürütülmü olup, deyimlerin anlam, kullanım ve kültürel işlevleri üzerine yoğunlaşmıştır. Veri toplama sürecinde başlıca kaynak olarak Türk Dil Kurumu’nun (TDK) evrim içi *Güncel Türkçe Sözlük* (2024) ve *Deyimler ve Atasözleri Szliğ* (2024) taranarak elde edilmiştir. Bunun yanı sıra yazılı edebî eserlerden, gazete yazılarından ve konuşma dilinden derlenen örneklere de başvurulmuştur. Bu tarama sonucunda toplam 180 deyim belirlenmiştir. Veri seti, yalnızca deyim niteliği taşıyan, yani kalıplaşmış, en az iki sözcükten oluşan ve mecaz anlam içeren dil birimleriyle sınırlandırılmıştır.

Araştırmada rnekleme seçimi amaçlı örnekleme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, çalışma kapsamında değerlendirilecek deyimlerin seçilmesinde hem temsil edici hem de anlam derinliği sağlayacak nitelikte olmasını mümkün kılmıştır. Toplanan veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak sistematik bir şekilde incelenmiştir. Bu analiz sürecinde deyimlerin anlam alanları, metaforik işlevleri, yapısal özellikleri ve kültürel yansımaları kategorilere ayrılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi

sırasında kuramsal çerçeve ve benzer çalışmalardan elde edilen bulgular da karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla kullanılan kaynakların güvenilir ve akademik nitelikte olmasına özen gösterilmiş, deyimlerin farklı kullanımlarının tespit edilmesinde çapraz kontrol yöntemi uygulanmıştır. Böylece, deyimlerin anlam ve kullanım çeşitliliği mümkün olduğunca kapsamlı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu yöntem, çalışmada Türkçedeki 'baş' kelimesiyle oluşturulan deyimlerin kapsamlı bir görünümünün sunulmasını ve elde edilen bulguların kuramsal ve kültürel bağlamda değerlendirilebilmesini sağlamaktadır.

Toplanan deyimler, aşağıdaki aşamalardan geçirilerek incelenmiştir:

- **Anlamsal Sınıflandırma:** Deyimler, ifade ettikleri anlam alanlarına göre (otorite/liderlik, değer/önem, zorluk/sorumluluk, teslimiyet/itaat, başlangıç, ölüm/yok olma vb.) kategorilere ayrılmıştır.
- **Yapısal Çözümleme:** Deyimler; “fiil + baş” (ör. *baş çekmek*, *baş kaldırmak*), “baş + isim” (ör. *baş tacı*, *baş köşesi*) gibi yapısal türlerine göre sınıflandırılmıştır.
- **Metaforik İnceleme:** Kavramsal metafor teorisi (Lakoff & Johnson, 2003) çerçevesinde deyimlerdeki somuttan soyuta geçiş süreçleri analiz edilmiştir.
- **Kültürel Bağlamlandırma:** Deyimler, Türk kültüründeki baş kavramının tarihsel ve toplumsal işlevleri göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın verileri yalnızca TDK sözlükleri ve ulaşılabilen yazılı-sözlü örneklerle sınırlıdır. Ayrıca inceleme yalnızca “baş” kelimesini içeren deyimlere odaklandığı için, Türkçedeki diğer beden organı adlarıyla ilgili deyimler kapsam dışı bırakılmıştır.

3. Kuramsal Çerçeve

3.1. Deyim Kavramı ve Özellikleri

Deyimler, bir dilin kültürel ve zihinsel yapısını yansıtan, anlamı genellikle kelime düzeyinin ötesinde olan kalıplaşmış söz öbekleridir (Akdoğan, 2018: 25-28; Göksel & Kerlake, 2005: 754-756). Türkçede deyimler, halkın tarih boyunca edindiği deneyimler, gözlemler ve yaşam biçimlerinin dilde somutlaşmış hâli olarak karşımıza çıkar

(Karahan, 2013: 45-49). Bu açıdan deyimler, yalnızca sözlük anlamına dayanarak çözümlenemeyecek, kültürel bağlam ve kullanım örnekleriyle birlikte değerlendirildiğinde tam anlamına ulaşabilecek dil öğeleridir (Özdemir, 2016: 12-16).

Deyimlerin en temel özelliği, anlam bütünlüğünün kalıplaşmış olmasıdır. Bu bağlamda deyimler, bireysel kelimelerin anlamsal birleşiminden daha fazla anlam taşır ve sıklıkla mecaz veya metafor içerir (Aksan, 2010: 15-18). Örneğin, “başımı derde sokmak” deyimi, kelimelerinin tek tek anlamından bağımsız olarak, kişinin kendi sorumluluğunu artıracak davranışlara girmesi anlamında kullanılır (Akdoğan, 2018: 34-36). Bu özellik, deyimlerin sözlük anlamının ötesinde, anlam genişlemesi ve metaforik boyut kazandığını gösterir.

Deyimlerin bir diğer belirgin özelliği değişmezlik ve kalıplaşmışlıktır. Deyimlerin kelime dizilişi, sözdizimi yapısı ve şekli genellikle değişmez; bu durum, deyimlerin tanınabilirliğini ve kültürel sürekliliğini sağlar (Göksel & Kerslake, 2005: 412-414). Örneğin, “baş göz üstüne” veya “baş tacı etmek” gibi deyimlerin kelimeleri farklı sıralarda kullanılamaz; aksi hâlde anlam kaybı veya anlamsal bozulma ortaya çıkar (Karahan, 2013: 56-58).

Ayrıca deyimler, sosyal ve kültürel boyutlar içerir. Bir deyim anlamı yalnızca dilbilgisel öğelerle belirlenmez; deyim kullanıldığı tarihsel, sosyal ve kültürel bağlam da anlamın oluşmasında etkilidir (Özdemir, 2016: 42-44). Türkçedeki deyimlerin büyük kısmı, halkın yaşam deneyimleri, toplumsal normları, değer yargıları ve geleneksel anlayışlarından beslenmiştir. Örneğin “baş göz etmek” deyimi, evlilik kurumunun toplumdaki önemini ve bireyler arası ilişkilerdeki düzenleyici rolünü gösterirken, “baş üstüne” deyimi otoriteye ve büyüklere karşı saygılı, itaatkâr bir tavrı yansıtır (Aksan, 2010: 77-79).

Deyimler aynı zamanda stilistik ve retorik işlevler taşır. Anlatımda vurgu oluşturmak, duyguyu güçlendirmek, mecaz ve ironi yaratmak gibi amaçlarla deyimler sıklıkla kullanılmaktadır (Akdoğan, 2018: 55-57). Bu bağlamda deyimler, sadece iletişim aracı olmanın ötesinde, dilin estetik ve etkileyici yönünü ortaya koyar.

Son olarak, deyimler dilin sürekliliği ve kuşaklar arası aktarımı açısından önemli bir rol oynar. Kuşaktan kuşağa aktarılan deyimler, hem dilin zenginliğini korur hem de toplumun ortak değerlerini ve kültürel hafızasını sürdürür (Karahan, 2013: 42-44; Özdemir, 2016: 33-

35). Bu nedenle deyimler, dilbilimsel analizlerde yalnızca sözcük bilgisi açısından değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojik boyutlarıyla da incelenmesi gereken önemli bir araştırma alanını oluşturur.

3.2. Beden Organlarıyla Oluşturulan Deyimler

Beden organlarıyla oluşturulan deyimler, dilin metaforik ve kültürel boyutunu ortaya koyan en dikkat çekici ifade biçimlerinden biridir (Aksan, 2010: 45; Akdoğan, 2018: 112). Bu deyimler, insan bedeninin farklı organlarına atıfta bulunarak soyut kavramları somut bir dil aracılığıyla ifade eder. Türkçede göz, kulak, el, baş, kalp gibi organlar sıklıkla deyimlerin temel ögesi olarak karşımıza çıkar ve bu deyimler, hem duygusal hem de zihinsel durumları aktarmada etkili olur (Karahana, 2013: 78).

Özellikle “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimler, kişinin zihinsel durumu, sorumlulukları ve sosyal konumunu ifade etmede önemli bir işlev taşır. Örneğin, “başını derde sokmak” veya “başını alıp gitmek” gibi deyimler, bireyin toplumsal ilişkilerini ve sorumluluklarını yansıtır (Özdemir, 2016: 134). Bu deyimler, yalnızca sözcüklerin anlamından hareketle çözümlenemeyecek kadar kültürel ve bağlamsal derinliğe sahiptir.

Beden organlarıyla oluşturulan deyimler, genellikle mecaz ve metaforik anlam taşır. “Göz açıp kapayıncaya kadar” ifadesi zamanın hızlı geçişini, “kalbini kırmak” ise duygusal incinmeyi ifade eder (Aksan, 2010: 87). Bu örnekler, deyimlerin yalnızca dilsel değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal işlevler taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda beden organları, deyimlerin anlamını somutlaştıran bir metafor kaynağı olarak işlev görür.

Bu tür deyimler aynı zamanda stilistik ve retorik işlevler açısından da önemlidir. Metinlerde veya sözlü anlatımlarda beden organlarına dayalı deyimler kullanmak, anlatımı güçlendirir, duygusal etkiyi artırır ve dinleyicinin veya okuyucunun ilgisini çeker (Akdoğan, 2018: 102). Örneğin, “elinden geleni yapmak” deyimini, hem çabanın büyüklüğünü hem de bireyin sorumluluk bilincini etkili bir şekilde ifade eder.

Beden organlarıyla oluşturulan deyimler, kültürel ve toplumsal değerlerin aktarımında da önemli rol oynar. Toplumda değer verilen davranışlar veya yasaklanan tutumlar, bu deyimler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır (Karahana, 2013: 64). Örneğin, “baş köşeye oturtmak”

deyimi saygı ve değer kavramlarını yansıtırken, “göz kulak olmak” deyimi koruma ve gözetme sorumluluğunu ifade eder.

Sonuç olarak, beden organlarıyla oluşturulan deyimler, Türkçenin zengin metaforik yapısını, kültürel değerlerini ve toplumsal normlarını yansıtan önemli dil öğeleridir. Bu deyimler, hem bireysel hem de toplumsal iletişimde işlev görür ve dilin hem estetik hem de anlam boyutunu zenginleştirir (Özdemir, 2016: 88; Akdoğan, 2018: 145).

3.3. Kavramsal Metafor Teorisi

Kavramsal Metafor Teorisi (Conceptual Metaphor Theory, CMT), insanların soyut düşüncelerini ve deneyimlerini daha somut kavramlar üzerinden ifade ettiklerini ortaya koyan bir dilbilim kuramıdır (Lakoff & Johnson, 1980). Bu teoriye göre, metaforlar yalnızca edebi bir süsleme aracı değil, bilişsel süreçlerin temel bir parçasıdır ve düşünce yapımızı şekillendirir (Kövecses, 2010: 4-7). Metaforik düşünce, insanın deneyimlerini anlamlandırmasını ve iletişimde etkin olmasını sağlayan bir bilişsel araç olarak işlev görür.

Lakoff ve Johnson’un (2003: 3-7) ortaya koyduğu Kavramsal Metafor Teorisi, insanların soyut kavramları somut deneyimlere dayalı metaforlar aracılığıyla anladığını savunur. Bu çerçevede, “baş” kelimesinin deyimlerdeki kullanımı da somuttan soyuta uzanan metaforik bir sürecin ürünüdür. Türkçede “baş” sözcüğü, farklı bağlamlarda çeşitli metaforik anlamlar taşır. Örneğin, yön ve konum metaforu bağlamında “baş üstünde tutmak” deyimi, bir kişiye büyük önem ve saygı göstermeyi ifade ederken; liderlik ve otorite metaforu olarak “baş çekmek” deyimi, öncülük veya rehberlik anlamı taşır. Değer ve kıymet metaforu kapsamında kullanılan “başına taç yapmak” deyimi, bir kişiye veya varlığa en yüksek değeri vermeyi anlatır. Aynı şekilde zorluk ve sorumluluk metaforu bağlamında “başına iş açmak” deyimi, kişinin kendisine sorun yaratacak durumlara girmesini ifade eder. Bu örnekler, insanın kendi bedenini referans alarak sosyal ilişkileri, sorumlulukları ve kültürel değerleri metaforik olarak kavramsallaştırdığını göstermektedir.

Kavramsal metafor, iki alan arasında kurulan bilişsel bir eşleştirmedir: hedef alan (target domain) ve kaynak alan (source domain). Hedef alan, anlamlandırılmak istenen soyut kavramı temsil ederken, kaynak alan ise daha somut ve deneyimlenebilir bir kavramdır

(Lakoff & Johnson, 1980: 5-8). Örneğin, “başını kaşıyacak vakti olmamak” metaforunda yoğunluk veya meşguliyet (hedef alan), bedeninin temel bir hareketi olan başı kaşımak (kaynak alan) aracılığıyla anlaşılır. Bu bağlamda metaforlar, insanların soyut kavramları somut deneyimler üzerinden kavramasına olanak tanır.

Kavramsal Metafor Teorisi, deyim çalışmalarını açısından da büyük önem taşır. Türkçedeki deyimlerin önemli bir kısmı, metaforik düşünce ve kavramsal eşleştirmeler aracılığıyla oluşmuştur (Kövecses, 2010: 10-15; Akdoğan, 2018: 42-48). Örneğin, “başını derde sokmak” deyimini, baş organı üzerinden sorumluluk ve risk kavramlarını metaforik olarak ifade eder. Benzer şekilde “kalbini kırmak” deyimini, kalp metaforunu kullanarak duygusal incinmeyi somutlaştırır. Bu örnekler, kavramsal metaforların deyimlerin anlam yapısını şekillendirmedeki rolünü gösterir.

Kavramsal metaforlar, aynı zamanda kültürel ve toplumsal değerleri yansıtan önemli göstergelerdir. Kövecses’e (2010: 20-25) göre, metaforlar evrensel bilişsel kalıplarla birlikte kültürel bağlamdan beslenir ve bir toplumun düşünce yapısını, değerlerini ve sosyal normlarını dil aracılığıyla ortaya koyar. Bu nedenle deyimler, yalnızca dilsel bir fenomen değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve kültürel değerlerin taşıyıcısıdır.

Sonuç olarak, Kavramsal Metafor Teorisi, deyimlerin oluşum ve işlevini açıklamada güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Bu teori, özellikle beden organlarıyla oluşturulan deyimlerin anlamlandırılmasında, soyut kavramların somut kavramlar üzerinden anlaşılmasını sağlayarak Türkçedeki deyim zenginliğini analiz etmede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2010; Akdoğan, 2018).

3.4. Kültür-Dil İlişkisi

Deyimlerin incelenmesinde kültürel boyut göz ardı edilemez. Sapir (1921: 11-15) ve Whorf (1956: 68-72), dilin yalnızca iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda bir toplumun kültürel değerlerini, düşünce biçimlerini ve sosyal normlarını yansıtan bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, deyimler kültür-dil ilişkisinin en somut göstergelerinden biridir. Türk kültüründe “baş” kavramı tarih boyunca önemli bir simge olarak öne çıkmıştır; eski Türk toplumlarında baş, liderlik, yiğitlik ve gerektiğinde kurban edilmeyi temsil eden kutsal bir

sembol olarak kabul edilmiştir (Ercilasun, 2004: 212). Bu kültürel birikim, deyimlerde “baş vermek” (uğruna ölmek), “baş eğmek” (itaat etmek) veya “baş kesmek” (idam etmek) gibi ifadelerle günümüze taşınmıştır.

Deyimler, bir toplumun tarihî deneyimlerini, değer yargılarını ve sosyal normlarını nesiller boyunca aktarabilen dilsel birikimlerdir (Aksan, 2010: 22-26). Özellikle Türkçede beden organlarıyla oluşturulan deyimler, toplumsal ilişkiler ve bireylerin sorumluluk anlayışı hakkında önemli ipuçları sunar. Örneğin, “başına buyruk olmak” deyimini bireyin bağımsız davranma ve otoriteden uzak hareket etme durumunu, “baş köşeye almak” deyimini ise toplumda değer verilen kişilere veya kavramlara gösterilen saygıyı ifade eder (Karahan, 2013: 50-55). Bu deyimler, dil aracılığıyla kültürel değerlerin somut biçimde iletilmesini sağlamaktadır.

Kültür-dil ilişkisinin bir diğer boyutu, metaforik düşüncenin toplumsal bağlamla şekillenmesidir. Kövecses (2010) ve Lakoff & Johnson (1980), metaforların yalnızca bireysel bilişsel süreçlerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel değerlerle sıkı bir ilişki içinde olduğunu vurgular. Türk kültüründe baş organı saygı, liderlik ve sorumluluk kavramlarıyla ilişkilendirilir; bu durum, “baş köşeye oturmak” veya “baş çekmek” gibi deyimlerde açıkça görülmektedir. Dolayısıyla, dilin kültürel bağlamdan bağımsız olarak incelenmesi, deyimlerin ve metaforların anlam derinliğini tam olarak kavramayı engeller.

Dil ve kültür arasındaki etkileşim aynı zamanda toplumsal kimlik ve normların korunmasına da hizmet eder. Deyimler, bireylerin toplumsal rollerini ve davranış biçimlerini anlamlandırmalarına yardımcı olurken, kültürel değerlerin devamlılığını sağlar (Duranti, 1997: 98-102). Örneğin, “başına buyruk olmak” deyimini bireyin kendi kararlarını alma ve sorumluluk üstlenme biçimini ifade ederken, aynı zamanda toplumsal etkileşimdeki özerklik ve bağımsızlık anlayışını da yansıtır.

Dil ve kültür arasındaki ilişki, deyimler aracılığıyla somut biçimde ortaya konabilir. Deyimler, bireylerin deneyimlerini, toplumsal normları ve kültürel değerleri aktarırken, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel belleğin ve toplumsal bilincin taşıyıcısı olduğunu göstermektedir (Sapir, 1921; Whorf, 1956;

Kövecses, 2010). Bu bakış açısı, Türkçede beden organlarıyla oluşturulan deyimlerin hem bilişsel hem de kültürel işlevlerini anlamak için temel bir çerçeve sunmaktadır.

4. Bulgular

İnceleme sonucunda, “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimlerin Türkçede çok geniş ve çeşitli anlam alanlarını kapsadığı görülmüştür. Bu deyimler toplumsal, kültürel ve bireysel yaşamın farklı boyutlarını yansıtmaktadır. Bazı deyimler liderlik, öncülük ve otoriteyi ifade eder; *baş çekmek, baş kaldırmak, baş olmak, baş göstermek, baş tutmak, başta bulunmak, başta taşımak, başını çevirtmek* gibi ifadeler toplumsal ve yönetsel rolleri vurgularken, *başını ortaya koymak, baş koymak, baş almak, baş çevirtmek* gibi deyimler sorumluluk üstlenme ve girişimcilik bağlamında “baş”ın merkezi rolünü göstermektedir. Bu bağlamda *başında kavak yeli esmek, başında durmak* gibi deyimler de işin veya sürecin başlangıcını ve yönelimini ifade etmektedir.

Deyimlerin önemli bir kısmı bireyin karşılaştığı olumsuz durumlarla ilişkilidir. *Başına iş açmak, başına bela olmak, başını derde sokmak, başı belaya girmek, başı dara düşmek, başı darda kalmak, başı dönmek, başı dumanlanmak, başına taş düşmek, başına dünyanın belasını sarmak, başına çorap örmek, başına çalmak* gibi ifadeler, sıkıntı ve tehlikenin “baş” üzerinden anlatıldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca *başta gelen dert çekilir, başa gelmeyince bilinmez, başından geçmek, başından almak, başından savmak* gibi deyimler bireysel deneyim ve kader algısını yansıtmaktadır.

Bazı deyimler ise teslimiyet ve itaat anlamı taşımaktadır. *Baş eğmek, başını önüne eğmek, baş kesmek, baş vermek, başını feda etmek, başını dik tutmak, başını dinlemek* gibi ifadeler otorite karşısındaki teslimiyeti ve fedakârlığı simgelerken, *başı için, başım gözüm üstüne, başın sağ olsun, baş üstünde tutmak, baş üstünde yeri var* gibi deyimler saygı ve hürmeti ifade etmektedir.

Sağlık ve fiziksel durumla ilgili deyimler de önemlidir. *Baş ağrıtmak, başı ağrıtmak, baş ağır gerek, kulak sağır, başını ateşlere yakmak, başını ağrıtmak, başını yakmak* gibi ifadeler bedensel deneyimleri ve sıkıntıları dile getirir. Kültürel değerler ve saygıyı ifade eden deyimler ise *baş tacı etmek, baş köşeye koymak, baş göz etmek, başını taç etmek, baş yastığı baş dardını bilmez* gibi örneklerle dile gelmektedir.

Fedakârlık ve ölüm temaları da “baş” kelimesiyle metaforik olarak aktarılır. *Baş vermek, başını feda etmek, başına iş çıkarmak, başına bela almak, başına dert açmak, başına belayı sarmak, başına dikilmek, başına geçir(t)mek* deyimleri yaşamın ve kaderin değerli yanını simgeler. Bu bağlamda bazı deyimler, bireyin hayatındaki kritik dönemeçleri ve fedakârlık gerektiren durumları da anlatır; *başını koltuğunun altına almak, başını alıp gitmek, başını boş bırakmak* gibi ifadeler hem fiili hem de metaforik olarak sorumluluk ve risk durumunu gösterir.

Yapısal açıdan bakıldığında deyimlerin büyük çoğunluğu *fiil + baş* kalıbında kurulmuştur: *baş çekmek, baş göstermek, baş vermek, baş eğmek, baş döndürmek, baş edebilmek, baş edememek, baş çevirtmek, baş sallamak*. Bunun yanında *baş + isim* yapıları (*baş tacı, baş köşesi, baş belası, baş göz, baş yastığı*) ve ikilemeler (*baş göz üstüne*) ile yardımcı unsurlarla kurulan birleşmeler (*işin başında, başa dönmek, başına çıkarmak, başından atmak, başından geçmek*) da sıkça görülmektedir. Bu durum, “baş”ın hem dinamik hem de statik işlevlerde kullanılabilirliğini göstermektedir.

Deyimlerin metaforik yönü, somut bir organ adının soyut kavramların ifade aracı olarak kullanılmasını ortaya koymaktadır. “Baş” kimi zaman liderliği ve öncülüğü (*baş çekmek, baş olmak*), değerli ve kutsal şeyi (*baş tacı etmek, baş köşeye koymak*), sıkıntı ve olumsuzlukları (*başına iş açmak, başına bela olmak, başını derde sokmak*), itaat ve teslimiyeti (*baş eğmek, başını önüne eğmek*), fedakârlığı ve yaşamın en değerli parçalarını (*baş vermek, başını feda etmek*) sembolize etmektedir. Bu çeşitlilik, “baş” kelimesinin Türkçede güçlü bir kavramsal metafor kaynağı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla “baş”, yalnızca bir beden organı değil, Türk toplumunun sosyal değerlerini, güç ilişkilerini, fedakârlık anlayışını, kültürel belleğini ve bireyin yaşam deneyimlerini yansıtan güçlü bir simge olarak işlev görmektedir.

Kültürel bağlamda değerlendirildiğinde, “baş” kavramı Türk toplumunda tarihsel süreç boyunca yalnızca fiziksel bir organ olmanın ötesinde, hem kutsal hem de hiyerarşik bir değer taşıyan simgesel bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda, söz konusu kavram, toplumsal normlar ve değerler çerçevesinde saygı, bağlılık, otoriteye ilişkin tutumlar, fedakârlık ve itaat gibi çok boyutlu anlamları temsil

etmektedir. Dolayısıyla, “baş” yalnızca bireysel veya bedensel bir olgu olarak değil; aynı zamanda Türk toplumunun sosyal yapısını, güç ilişkilerini, değer anlayışını ve kültürel belleğini yansıtan kapsamlı ve çok katmanlı bir gösterge olarak incelenmelidir. Bu durum, dilsel ve kültürel simgelerin toplumsal değerlerin aktarımındaki işlevselliğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Makaledeki 180 deyimlik veri seti incelendiğinde, 45 deyim (%25) zorluk ve sorumluluk anlam alanında toplanmaktadır. 30 deyim (%16,7) otorite ve liderlik kavramlarını yansıtırken, 25 deyim (%13,9) teslimiyet ve itaatle ilgilidir. Bunun yanında 20 deyim (%11,1) değer ve saygı bildiren kullanımlardan oluşmakta, 15 deyim (%8,3) başlangıç ve süreç kavramını karşılamaktadır. Ayrıca 20 deyim (%11,1) sağlık ve fiziksel durumla ilişkili, 25 deyim (%13,9) ise fedakârlık ve ölüm temasına bağlıdır. Bu dağılım, “baş” kelimesinin Türkçede en çok sıkıntı, sorumluluk ve toplumsal yükümlülükleri aktaran deyimlerde yer aldığını; bunun yanı sıra otorite, saygı, teslimiyet ve fedakârlık gibi kültürel açıdan merkezi değerleri de güçlü biçimde yansıttığını ortaya koymaktadır.

5. Tartışma

Bu çalışmada elde edilen bulgular, Türkçede “baş” kelimesinin deyimler aracılığıyla yalnızca bir beden organını karşılamadığını, aynı zamanda geniş bir kavramsal ve kültürel anlam alanını yansıttığını göstermektedir. Bulgular, önceki literatürdeki gözlemlerle örtüşmektedir. Aksan’a (2006: 62) göre deyimler, dilin kültürel belleğinin en önemli göstergelerinden biridir; “baş” kelimesiyle oluşan deyimler de bu bellekte yerleşik kavramların ifadesinde merkezi bir role sahiptir.

Anlam alanları açısından bakıldığında, “baş”ın özellikle otorite, değer, sorumluluk ve fedakârlık gibi toplumsal açıdan önemli kavramlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu durum, Türk kültüründe başın hem biyolojik hem de sembolik bir unsur olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim Ercilasun (2004: 215), Eski Türk toplumlarında başın liderlik ve yiğitlik sembolü olduğunu, dolayısıyla deyimlerde bu yönün devam ettiğini belirtmektedir. Çalışmamızdaki deyimler de bu tespiti doğrular niteliktedir.

Metaforik açıdan incelendiğinde, Lakoff ve Johnson’un (2003: 10-15) kavramsal metafor teorisi çerçevesinde, somut beden

uzuvlarının soyut toplumsal ve kültürel anlamların aktarımında belirleyici bir işlev üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda, Türkçede soyut kavramların anlaşılması ve ifade edilmesi süreci, somut deneyimler üzerinden, beden merkezli kavramsallaştırma mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, somuttan soyuta geçiş yalnızca dilsel bir süreç olarak değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal ilişkileri, değer yargıları ve kültürel normları kavrama biçimlerini şekillendiren bilişsel ve kültürel bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, metaforların dilsel yapının ötesine geçerek kültürel ve toplumsal anlamların yapılandırılmasındaki merkezi rolünü vurgulamaktadır.

Çalışmanın bulguları, aynı zamanda Türk toplumunun değer sistemine de ışık tutmaktadır. Bu bağlamda, “baş” kavramı, toplumsal normlar ve kültürel değerler çerçevesinde, hem uyumu hem de direnişi sembolize eden çok boyutlu bir işlev üstlenmektedir. Dolayısıyla, söz konusu kavram yalnızca bireylerin davranış biçimlerini ve toplumsal ilişkilerini anlamlandırmalarında değil, aynı zamanda kültürel değerlerin ve güç ilişkilerinin yapılandırılmasında da merkezi bir rol oynamaktadır.

Bununla birlikte, bu araştırma yalnızca “baş” kelimesiyle sınırlı olduğu için Türkçede diğer beden organlarıyla oluşturulan deyimlerin aynı yöntemle incelenmesi, daha geniş bir karşılaştırmalı bakış açısı kazandırabilir. Ayrıca bu deyimlerin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları ve farklı kültürlerdeki karşılıkları da ileride yapılacak çalışmalarda araştırılabilir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde “baş”lı deyimler önemli bir kültürel ve dilsel kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu tür deyimler, yalnızca kelime bilgisi değil, aynı zamanda Türk toplumunun değer yargıları, sosyal ilişkileri ve kültürel belleği hakkında da ipuçları sunduğu için öğrenenlere hem dil hem de kültür aktarımı sağlar. Çeviri çalışmalarında ise bu deyimlerin doğrudan kelime karşılıkları yerine bağlamsal ve kültürel eşdeğerlik dikkate alınmalı, böylece hedef dilde anlam kaybı veya yanlış algıların önüne geçilmelidir. Dil öğretiminde bu deyimlerin ders materyallerine kültür odaklı etkinliklerle entegre edilmesi, öğrencilerin hem dilsel yetkinliğini hem de kültürlerarası iletişim becerilerini geliştirecektir.

6. Sonuç

Bu çalışmada Türkçede “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimler incelenmiş, anlam alanları, yapısal özellikleri ve kültürel yansımaları ortaya konmuştur. İnceleme sonucunda şu bulgulara ulaşılmıştır:

- **Anlamsal Çeşitlilik:** “Baş” kelimesi, deyimlerde yalnızca bir organ adı olarak değil; otorite, değer, önem, sorumluluk, itaat ve fedakârlık gibi toplumsal ve kültürel açıdan merkezi kavramlarla ilişkilendirilmiştir.
- **Yapısal Özellikler:** Deyimlerin büyük bölümü “fiil + baş” (*baş çekmek, baş kaldırmak*) ve “baş + isim” (*baş tacı, baş belası*) yapılarında toplanmaktadır. Bu yapılar, Türkçede kalıplaşma eğilimini ve mecaz üretim biçimlerini yansıtmaktadır.
- **Metaforik İşlev:** Kavramsal metafor teorisi açısından bakıldığında, “baş”ın somuttan soyuta geçişte işlevsel bir kavram olduğu; liderlik, değer, teslimiyet ve sorun kavramlarının beden merkezli metaforlarla ifade edildiği görülmektedir.
- **Kültürel Yansımalar:** Deyimler, Türk toplumunun değer sistemini, hiyerarşi algısını ve tarihsel belleğini yansıtmaktadır. “Baş vermek” deyimini fedakârlık ve ideal uğruna ölümü, “baş tacı etmek” saygı ve değer göstermeyi, “baş kaldırmak” ise otoriteye direnişi dile getirmektedir.

Sonuç olarak, “baş” kelimesiyle oluşturulan deyimler, Türkçenin mecaz gücünü, kültürel kodlarını ve toplumsal değerlerini taşıyan önemli söz varlığı unsurlarıdır. Bu tür deyimlerin incelenmesi, dil ile kültür arasındaki güçlü bağları görünür kılmakta ve Türkçenin kavramsal dünyasına ışık tutmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, diğer beden organı adlarıyla (ör. *göz, el, ayak*) oluşturulan deyimlerin karşılaştırmalı analizi ve farklı Türk lehçelerinde “baş”lı deyimlerin kullanım sıklığı ile anlam çeşitliliği üzerine çalışmalar önerilebilir. Böylelikle Türkçenin zengin deyim varlığı daha bütüncül bir bakışla ele alınabilir.

References

Aksan, D. (2006). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.

- Aksan, D. (2010). *Türk Dilinde Metafor ve Deyim Çalışmaları*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Akdoğan, E. (2018). *Türkçede Deyimler ve Kullanım Alanları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimler ve Atasözleri Üzerine*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Duranti, A. (1997). *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Karahan, L. (2013). *Türkçede Deyimlerin Kültürel Boyutu*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Özdemir, S. (2016). *Deyimler ve Türk Kültüründeki Yansımaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & Company.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2024). *Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality*. Cambridge, MA: MIT Press.

**ВОЕННАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В ТУРСКИЯ ЕЗИК:
ОПИТ ЗА КЛАСИФИКАЦИЯ**

Доц. д-р Менент Шукриева
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

**MILITARY TERMINOLOGY IN THE TURKISH LANGUAGE:
AN ATTEMPT AT CLASSIFICATION**

Assoc. Prof. Menent Shukrieva, Ph.D.
Shumen University
m.shukrieva@shu.bg

Abstract: Military terminology represents a strictly organized and dynamic subsystem within the national linguistic corpus, fulfilling a key communicative function within the armed forces and reflecting strategic, organizational, technological, and cultural-historical realities. In the Turkish language, military vocabulary has evolved under the influence of various factors – from the rich Ottoman military heritage, through the reforms of the 20th century, to Turkey’s membership in NATO and its participation in international peacekeeping missions. This makes Turkish military terminology particularly interesting for linguistic and terminological analysis. In an era of global military transformations and rapid technological advancement, understanding and systematizing military terminology is of vital importance – not only for intercultural communication and translation, but also for military education, operational planning, and academic research.

Key words: Turkish, classification, military terminology

Военната терминология представлява строго организирана и динамична подсистема в националния езиков фонд, която изпълнява ключова комуникативна функция в рамките на въоръжените сили и отразява стратегически, организационни, технологични и културно-исторически реалности. Тази терминология отразява не само структурата, организацията и технологичния напредък на въоръжените сили, но и културно-историческите и геополитическите особености на съответната страна.

В турския език военната лексика се е развивала под влиянието на различни фактори – от османското военно-наследствено богатство, през реформите на XX век, до членството на Турция в НАТО и участието ѝ в международни мироопазващи мисии. В този контекст турският език, с вековна военна традиция и модерна армейска структура, предлага богата и многопластова система от военни термини, която може да е обект на интересно лингвистично и терминологично изследване.

Класификацията на военната терминология в турския език позволява систематизация и по-добро разбиране на функционалната, семантичната и структурната специфика на тези единици. Такава класификация е полезна както от практическа гледна точка – за превода, обучението и професионалната комуникация, така и от теоретична – за целите на терминологията и приложната лингвистика.

Настоящото изследване си поставя за цел да представи системен преглед на основните типове турски военни термини, като се основава на класификационни модели от терминологичната теория – в частност модела на В. П. Гриньов – и ги прилага спрямо конкретни примери от съвременната турска военна практика. Анализът обхваща както официално стандартизирани термини, използвани в документите на Турските въоръжени сили (Türk Silahlı Kuvvetleri – TSK) и НАТО, така и разговорни и жаргонни лексеми, използвани от войници в неформален контекст.

I. Термините може да се групират първоначално по **произход**, като се има предвид историческия аспект.

I.1. Домашни (родни или изконни) термини – термини, съществували отдавна или образувани в даден език (Гриньов 2008: 60). За турския език това са думи, които не са резултат от словообразователни процеси и са с дълбоки етимологични корени в тюркските езици.

Деривационните модели дават възможност домашните термини да се разгледат в две категории, а именно:

I.1.1. Непроизводни – заимствани от други слоеве на лексиката или от други езици без изменение на формата (Grinev 2008: 60).

Например: *ordu* – армия; *ok* – стрела; *yay* – лък; *alp* – войн, герой; *er* – войник; *baş* – глава, началник; *tuğ* – бойно знаме.

I.1.2. Производни – образувани с помощта на морфологични подходи на словообразуването, а също така с помощта на различни видове морфологично-синтактичното образуване на думи от словосъчетания (Гриньов 2008: 60).

Производните термини от своя страна може да се разделят на префиксални, суфиксални и термини – съкращения, образувани чрез изпускане на части от изходната дума (Пак там, 60).

I.1.2.1. Префиксални термини – образувани с помощта на префикси, които се поставят пред корена или основата на изходната дума. Поради спецификата на граматичния строй на турския език словообразуването се извършва основно чрез **добавяне на суфикси (наставки)**. Префиксите (представки) са изключително редки и почти нехарактерни за изконната тюркска лексика. В турския език такива термини са заетите от западни езици лексеми.

I.1.2.2. Суфиксални термини – образувани с помощта на суфикси, които се добавят след корена или основата на изходната дума.

Например: *komutanlık* – командване; *savaşçı* – боец, войн; *koruyucu* – защитник; *ateşleme* – откриване на огън, запалване; *atış* – стрелба; *savunma* – отбрана; *vurkaç* – удряй и бягай (тактика).

I.1.2.3. Абревиатурни термини – съкратени езикови единици, образувани от началните букви, срички или части на съставлящите ги думи.

Например: *TSK* (Türk Silahlı Kuvvetleri) – Турски въоръжени сили; *MSB* (Milli Savunma Bakanlığı) – Министерство на националната отбрана; *KKK* (Kara Kuvvetleri Komutanlığı) – Командване на сухопътните войски; *DzKK* (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı) – Командване на военноморските сили; *HvKK* (Hava Kuvvetleri Komutanlığı) – Командване на военновъздушните сили; *ASTT* (Askeri Stratejik Tahkimat Teşkilatı) – Военна стратегическа укрепителна организация; *JGK* (Jandarma Genel Komutanlığı) – Главно жандармерийско командване.

I.2. Заимствани термини

Заимствани се наричат „термини, които напълно или в отделни аспекти (само форма, само съдържание, само структура) са заимствани от други езици“ (Гриньов 2008: 60). Тук те се разглеждат в три категории, а именно:

I.2.1. Материално заимствани термини – заимства се материалната форма на чуждоезичния термин.

Например: *taktik* (от френски *tactique*) – тактика; *manevra* (от италиански *manovra*) – маневра; *general* (от латински през френски) – генерал; *asker* (от арабски) – войник.

I.2.2. Термини-калки – думи или изрази, заети от друг език чрез *буквално превеждане* (копиране) дума по дума и корен по корен, при което се заимства не материалната форма на логическата единица, а само нейната структура или значение (Гриньов 2008: 61). В турския военен речник се срещат **множество калки** – най-често от **френски, английски, а понякога и от арабски/ персийски**, особено в периода на реформите и след интегрирането на терминологията на НАТО.

Например: *ateş hattı* – линия на огъня; *komuta zinciri* – верига на командване; *cephе hattı* – фронтова линия; *savaş suçu* – военнопрестъпление; *barış gücü* – мироопазваща сила; *ön hat* – предна линия; *akeri birlik* – военна единица; *saldırı hattı* – линия на нападение; *hava kuvvetleri* – военновъздушни сили; *kara kuvvetleri* – сухопътни сили; *ateş desteği* – огнева поддръжка.

I.3. Хибридни термини – съдържат интернационален и домашен компонент и **отразяват съвместното функциониране на изконни тюркски и заимствани лексеми** в рамките на единен термин. В турската военна лексика такива хибридни форми често възникват при **модернизацията на армията, превода на международни термини**, както и в **бюрократично-административния език**.

Например: *istihbaratçı* (*istihbarat* (информация от арабски) + -çi (турски суфикс за професия) – разузнавач; *harekât merkezi* (арабски + турски) – оперативен/ операционен център; *uçuş ekibi* (турски + френски) – летателен екипаж; *tatbikat alanı* (арабски + турски) – полигон, тренировъчна зона; *emniyet çemberi* (арабски

+ турски) – защитен периметър; *sabotaj timi* (френски + турски) – саботажен отряд.

II. От гледна точка на образуването и развитието на терминологията, към която спада съответният термин:

II.1. Базови, т. е. заимствани при зараждането на дадената терминология от тази терминология или лексикална област, която лежи в нейната основа и е база за нейното образуване. В турския те идват от езици с развита военна култура и стават основа за изграждане на собствени термини. Обикновено са **от френски, английски, немски или арабски език**.

Например: *tank* – танк; *top* – оръдие; *tabur* – батальон; *komuta* – командване; *nizam* – строй, ред.

II.2. Собствени термини, т. е. термини, появили се в рамките на дадената терминология. Сред тях се различават:

II.2.1. Основни термини, които назовават основни понятия в дадена област знания: *birlik* – военно формирование; *savunma* – отбрана; *cephе* – фронт; *taarruz* – настъпление, шурм; *ordu* – армия; *karargah* – щаб.

II.2.2. Производни термини, които са образувани от базови или основни термини и назовават понятия, производни от основните: *birlikleşme* – сливане на части; *savunmacı* – защитник; *cephelik* – фронтова позиция, служба, свързана с фронта; *taarruzcu* – атакуващ, нападател; *karargahlık* – щабна функция, щабен статус.

II.2.3. Сложни термини, които назовават понятия, получени от логическо произведение на базови, основни или производни понятия: *hava savunma sistemi* – система за ПВО; *kara harekât planı* – план за сухопътна операция; *mühimmat ikmal birliği* – подразделение за снабдяване с боеприпаси; *askerî istihbarat raporu* – военен разузнавателен доклад; *hücumbot* – ракетен катер; шурмова лодка; *asker kaçığı* – дезертьор; *bombardıman uçağı* – бомбардировач; *denizaltı* – подводница; *hava devriyesi* – въздушен патрул; *karakol gemisi* – патрулен кораб; *taciz ateşi* – постоянен обстрел; *yaylım ateşi* – залп.

II.3. Привлечени термини: В системата на Гриньов **привлечените термини** (на руски: *привлечённые термины*) представляват лексикални единици, заимствани от близки или

гранични области на знанието, които се използват **в новата терминологична система без да променят своето значение**. Те не са „родени“ в тази система, нито са били заимствани отвън специално за нея, а **се въвеждат по аналогия или поради функционална нужда**. В турската военна терминология тези термини идват основно от правото, логистиката, географията, медицината, комуникацията и технологиите, инженерството и техниката.

Например: *strateji* – стратегия; стратегическо планиране на операция; *tesis* – съоръжение, обект; *lojistik* – логистика; снабдяване, превоз; *harekat* – действие, операция; военна операция; *koordinat* – координата; геолокация на бойното поле; *harita* – карта; военна карта за навигация; *ceza* – наказание, дисциплинарно наказание; *baraj* – бариера, язовир; защитно укрепление; *köprü* – мост; полеви мост; *ikmal* – снабдяване; тилово снабдяване; *stok* – запаси; боеприпаси и храни; *mimari* – архитектура; военно строителство.

III. От хронологична гледна точка:

III.1. Историзми – термини в хронологично детерминирано значение, влизащи или излизащи от употреба във връзка с изчезване на дадено понятие: *tüfek* – пушка, старинен тип мушкет, огнестрелно оръжие, използвано преди съвременните карабини и автомати; *cebelü* – тежко въоръжен пехотинец в Османската армия, особено в планински райони; *ağa* – военна или административна титла по време на Османската империя, свързана с командване; *sipahi* – конен войник от Османската империя, който е част от феодалната военна система; *yeniçeri* – елитни войници на Османската империя, съществували до 1826 г.; *timarlı asker* – военно лице, получаващо земя (тъмар) за военна служба в Османската империя.

III.2. Архаизми – отдавна излезли от употреба и затова обикновено непонятни термини, по-рано използвани за назоваване на съществуващи понятия. Пример за архаизми са: *mızrak* –

копие³; *kılıç* – меч⁴; *kama* – вид къс нож или кинжал, използван в по-ранни военни времена; *kalkan* – старинен щит, използван в ръкопашен бой; *sancaktar* – знаменосец.

III.3. Неологизми – това са термини, имащи нови понятия или предлагани в качеството си на нови наименования за съществуващи понятия. Например: *hava savunma sistemi* – зенитна система / система за противовъздушна отбрана; *savaş uçağı* – изстребител, боен самолет; *uzaktan kumandalı araç* – дистанционно управлявано превозно средство; *havadan müdahale* – въздушна намеса; *insansız hava aracı (İHA)* – безпилотен летателен апарат (дрон); *siber savaş* – кибер война; *hibrit savaş* – хибридна война⁵; *uzaktan kumandalı silah sistemi* – дистанционно управлявана оръжейна система; *elektronik harp* – електронна война⁶.

IV. По форма:

IV.1. Термини - думи – еднокомпонентни т.е. съставени само от една дума, които може да се разгледат в три отделни категории:

IV.1.1. Коренни термини – изградени само от основния корен, без добавени префикси, суфикси. Например: *top* – оръдие, артилерия; *kılıç* – меч; *ok* – стрела; *asker* – войник; *kask* – каска; *tank* – танк; *savaş* – война; *kara* – земя (често употребено в „Kağıt Kuvvetleri“ — сухопътни войски).

IV.1.2. Афиксални термини – термини, образувани чрез прибавяне на афикси (префикси, суфикси или инфикси) към основния корен, което променя или конкретизира значението. Например: *askerî* (от asker + суфикс -î) – военен; *donanma* (от donan + суфикс -ma) – военноморски сили, флот; *görevli* (от görev + суфикс -li) – служител, на длъжност; *istihbaratçı* (от istihbarat + суфикс -çı) – разузнавач; *istihkamcı* (от istihkam + суфикс -cı) – сапър; *karacı* (от kara + суфикс -cı) – пехотинец, мотострелковак,

---

³ Старо оръжие, което вече не се използва активно в армията.

⁴ Терминът и самото оръжие са отдавна архаични за съвременната война, но се използват в исторически и културни контексти.

⁵ Съвременен термин за война, която комбинира традиционни и нетрадиционни методи

⁶ Съвременна концепция за война чрез електронни средства

военослужещ от сухопътните сили; *komutanlık* (от *komutan* + суфикс *-lık*) – командване; *kurtarma* – (от *kurtar* + суфикс *-ma*) – спасяване, спасителна акция; *muhabereci* (от *muhabere* + суфикс *-ci*) – свързочник; *öncü* (от *ön* + суфикс *-cü*) – сапър; *topçu* (от *top* + суфикс *-çu*) – артилерист.

IV.1.3. Сложни термини – јермини, съставени от две или повече думи, обединени в едно цяло със или без свързващи елементи, които формират ново лексикално значение.

Например: *denizaltı* (*deniz* + *altı*) – подводница; *kolordu* (*kol* + *ordu*) – корпус (постоянно или временно военно формирование); *köprübaşı* (*köprü* + *baş*) – предмостие, плацдарм; *lav silahı* (*lav* + *silah*) – огнехвъргачка; *mayın gemisi* (*mayın* + *gemi*) – минопоставач, минен заградител; *onbaşı* (*on* + *baş*) – ефрейтор; *ordu evi* (*ordu* + *ev*) – военен клуб.

IV.2. Термини-словосъчетания, които могат условно да се разделят на двукомпонентни и многокомпонентни.

IV.2.1. Двукомпонентни – словосъчетания, образувани от две лексикални морфеме, които заедно формират специфично лексикално значение. Обикновено първата дума уточнява или определя втората.

Например: *kara kuvvetleri* – сухопътни войски; *hava savunma* – противовъздушна отбрана; *deniz piyadesi* – морски пехотинец; *savaş uçağı* – боен самолет; *hedef noktası* – целева точка; *istihbarat servisi* – разузнавателна служба; *tank birliğı* – танково подразделение.

IV.2.2. Многокомпонентни – словосъчетания, в чиито състав има три или повече лексикални морфеме, които изграждат по-сложно и конкретно значение. Те могат да включват определения, допълнения или описателни елементи.

Например: *uzaktan kumandalı savaş aracı* – дистанционно управляван боен апарат; *havadan müdahale kuvvetleri* – сили за въздушна намеса; *elektronik harp ve sinyal istihbaratı* – електронна война и сигнално разузнаване; *kimyasal, biyolojik, radyolojik ve nükleer savunma* – химическа, биологична, радиологична и ядрена защита; *askerî eğitim ve tatbikat merkezi* – военно учебен и тренировъчен център; *denizaltı savunma sistemleri* – системи за подводна защита.

V. По съдържание:

V.1. Според типа на назоваваните понятия:

V.1.1. **Общонаучни и общотехнически термини** – термини, които се използват широко в различни научни и технически области, не само във военната сфера, и имат общо значение.

Например: *enerji* – енергия; *teknoloji* – технология; *elektrik* – електричество; *komuta sistemi* – командна система; *enerji kaynağı* – енергиен източник.

V.1.2. **Междоотраслови термини**, които се използват в няколко отрасли и сфери на знанието: *radar* – радар (използва се в авиация, метеорология, военни системи); *iletişim* – комуникация (във военни, бизнес, медийни и др. контексти); *sensör* – сензор (в индустрия, медицина, армия); *mekanik* – механика; *elektronik* – електроника.

V.1.3. **Отраслови**, т.е., термини, които са специфични за военната сфера, но се използват в различни подразделения или служби на армията: *asker* – войник; *tank* – танк; *komutan* – командир; *taktik* – тактика; *strateji* – стратегия.

V.1.4. **Конкретно-отраслови термини** – термини, принадлежащи на по-специфичен подотрасъл в рамките на военната сфера — например само за артилерия, авиация или военно инженерство.

Например: *hava savunma sistemi* – система за противовъздушна отбрана (военна авиация); *siğınak* – бункер (военно инженерство); *obüs* – гаубица (артилерия); *radar kesici* – радарна пречка (авиация/разузнаване).

V.1.5. **Тясно специални термини** – термини, които са много специфични, използват се в ограничен кръг от военни специалности или дори само в една конкретна част или оборудване.

Например: *termobarik mühimmat* – термобарични боеприпаси; *infrared hedefleme sistemi* – инфрачервена система за насочване; *lazer güdümlü füze* – лазерно управлявана ракета; *biyosensör* – биосензор (военно-медицинска употреба)

VI. По степен на абстракция:

VI.1. Теоретични термини, чието значение има по-отвлечен характер. Използват се предимно в научни, учебни, стратегически и концептуални контексти. Тези термини се отнасят до идеи, модели, принципи и теории.

Например: *strateji* – стратегия (общ план за постигане на цели във войната); *taktik* – тактика (начин за прилагане на силите в бойната обстановка); *savunma doktrini* – доктрина за отбрана; *güvenlik politikası* – политика за сигурност; *askerî teori* – военна теория.

VI.2. Емпирични термини, чието значение има повече конкретно-предметен характер. Това са конкретни, практични понятия, свързани с реални обекти, лица, събития, устройства и операции, които могат да се наблюдават и измерват в реалността.

Например: *komutan* – командир; *harekat* – операция; *siğınak* – бункер.

VII. По предметна принадлежност: с оглед на предметната си принадлежност термините може да се разгледат в няколко подгрупи като:

VII.1. Оръжейни термини

Например: *tüfek* – пушка; *tabanca* – пистолет; *top* – оръдие; *roket* – ракета; *mayın* – мина; *patlayıcı* – взривно вещество; *havan topu* – миномет; *keskin nişancı tüfeği* – снайперска пушка; *mermi* – куршум; *el bombası* – ръчна граната.

VII.2. Военна техника и оборудване (транспортни средства, комуникационна техника и защитно оборудване)

Например: *tank* – танк; *zırhlı araç* – бронирано превозно средство; *insansız hava aracı (İHA)* – безпилотен летателен апарат; *radar sistemi* – радарна система; *siğınak* – бункер; *askerî uçak* – военен самолет; *helikopter* – хеликоптер; *komünikasyon cihazı* – комуникационно устройство; *gece görüş cihazı* – уред за нощно виждане; *balistik kask* – балистична каска.

VII.3. Организационни термини (определят военната структура, звената и йерархията)

Например: *tabur* – батальон; *alay* – полк; *kolordu* – корпус; *birlik* – военна част; *komutanlık* – командване; *müdürlük* –

управление; *komutan* – командир; *er* – войник; *teğmen* – лейтенант; *yarbay* – подполковник; *albay* – полковник.

VII.4. Военни действия и операции (обхващат различни видове бойни действия и тактически понятия)

Например: *harekat* – операция; *saldırı* – нападение; *savunma* – отбрана; *abluka* – обсада; *geri çekilme* – отстъпление; *taarruz* – шурм, настъпление; *çıkartma* – десант; *pusu* – засада; *keşif* – разузнаване; *müdafaa hattı* – линия на отбраната.

VII.5. Военна комуникация и разузнаване (термини, свързани с разузнаването и средствата за комуникация)

Например: *radio iletişimi* – радиокомуникация; *şifre* – шифър; *istihbarat* – разузнаване; *gizlilik* – секретност; *gözetleme* – наблюдение; *telsiz* – безжичен телефон; *elektronik harp* – електронна война; *sinyal* – сигнал; *casus* – шпионин; *kod* – код.

VII.6. Военна медицина (термини, свързани с медицинската помощ и грижа за военнослужещите.

Например: *sahra hastanesi* – полева болница; *yaralı* – ранен; *ilk yardım* – първа помощ; *tıbbi tahliye* – медицинска евакуация; *ambulans* – линейка; *hemşire* – медицинска сестра; *cerrahi müdahale* – хирургическа интервенция; *toksikoloji* – токсикология; *aşı* – ваксина; *karantina* – карантина.

VII.7. Военна логистика и снабдяване (свързани с материали, транспорт и поддръжка)

Например: *malzeme temini* – снабдяване с материали; *taşıma* – транспорт; *depo* – склад; *yakıt ikmali* – зареждане с гориво; *ikmal* – попълване на запаси; *ambar* – хранилище; *araç filosu* – автопарк; *nakliye* – превоз; *bakım* – поддръжка; *lojistik destek* – логистична подкрепа.

VII.8. Военни звания (Термини за степените и званията във военната йерархия)

Например: *er* – редник; *onbaşı* – ефрейтор; *çavuş* – сержант; *teğmen* – лейтенант; *yüzbaşı* – капитан; *binbaşı* – майор; *albay* – полковник; *general* – генерал; *mareşal* – маршал.

VII.9. Военни съоръжения и обекти (термини, свързани с военни бази, обекти и инфраструктура)

Например: *kışla* – казарма; *karargah* – щаб; *nöbetçi kulübesi* – пост; *poligon* – учебен полигон; *mühimmat deposu* – склад за боеприпаси; *askeri üs* – военна база; *siper* – окоп; *sığınak* – бункер; *radar istasyonu* – радарна станция; *yangın söndürücü* – пожарогасител.

VIII. Според мястото на назованото понятие в йерархията на понятията:

VIII.1. Родови термини – това са по-общи понятия, които обхващат широка група обекти или явления.

Например: *silah* (оръжие) – родово понятие, включващо всички видове оръжия; *araç* (превозно средство) – общ термин за различни видове военни машини; *birlik* (част) – родово понятие за военни подразделения; *operasyon* (операция) – общо понятие за различни видове военни действия.

VIII.2. Видови термини – това са по-конкретни понятия, които са част от рода, по-специфични.

Например:

От рода *silah* (оръжие): *tüfek* – пушка; *tabanca* – пистолет

От рода *araç* (превозно средство): *zırhlı araç* – бронирано превозно средство; *kamyon* – камион; *helikopter* – хеликоптер

От рода *birlik* (част): *tabur* – батальон; *alay* – полк; *takım* – отряд

От рода *operasyon* (операция): *saldırı* – нападение; *savunma* – отбрана; *keşif* – разузнаване

VIII.3. Съподчинени термини – това са термини, които са на едно и също ниво в йерархията, но се различават по значение.

Например:

От рода *silah* (оръжие): *tüfek* и *tabanca* са съподчинени, т.е. два различни вида оръжия на едно ниво.

От рода *birlik* (част): *tabur* и *alay* са съподчинени термини, които обозначават различни нива на военни части, но на едно ниво за класификация.

От рода *operasyon* (операция): *saldırı* и *savunma* са съподчинени термини — два различни типа операции, но в рамките на едно общо понятие.

IX. По семантична структура:

IX.1. Еднозначни термини – това са термини, които имат само едно основно, конкретно значение в военния контекст. Те не предизвикват двусмислие и са точни в своята употреба.

Например: *tank* – танк; *mayın* – мина; *tabur* – батальон; *roket* – ракета (вид оръжие); *er* – редник (военен чин).

IX.2. Многозначни термини – това са термини, които имат повече от едно значение. В зависимост от контекста, значението може да варира — това може да е вътре в военната сфера или между военна и гражданска употреба.

Например:

komutan – военен смисъл: *командир на военна част*; в преносен смисъл: *лидер, ръководител*

savaş – военен смисъл: *война*; обществен/ метафоричен смисъл: *борба, конфликт в различни сфери*

nişan – военен смисъл: *отличителен знак, медал*; социален смисъл: *годеж*

X. Според функционалните особености термините могат да бъдат класифицирани по следния начин:

X.1. Според региона на употребата им (интернационализми, национални термини, регионални и местни термини):

Интернационализми – термини, които се използват в международен мащаб, често с еднаква или сходна форма и значение в различни езици.

Например: *komutan* – командир, *tank* – танк, *radar* – радар.

Национални термини – термини, специфични за дадена държава или национална военна доктрина.

Например: *mehter* – военен оркестър⁷.

X.2. По степента на тяхната общоприетост и употреба (общоприети, присъщи за определена школа, общоупотребителни, малко употребителни и оказионални термини):

Общоприети термини – широко разпространени и приети в целия военен корпус или на международно ниво.

Например: *asker* – войник, *silah* – оръжие.

---

⁷ Национален термин, свързан с османската военна традиция.

Присъщи за определена школа – термини, използвани основно в рамките на конкретна военна школа, академия или специализация.

Например: *obüs* – гаубица (артилерия).

Общопотребителни термини – термини, които се използват често, но не са официално стандартизирани (жаргонни или разговорни думи).

Например: *acemilik* – новобранщина (неопитност); *komando çorbasi* – командоска супа (ироничен термин за неособено вкусна храна); *kelle koltukta* – *букв.* с глава под мишница (израз за изключително опасна мисия); *çürük* – *букв.* гнил (мъж, освободен от служба по здравословни причини); *asker ocağı* – *букв.* военно огнище (термин за казармата, възприемана като място за закаляване).

Оказионални термини – временни или еднократни термини, създадени за конкретна операция или събитие.

Например:

Zeytin Dalı Harekâtı – операция „Маслинова клонка” (проведена през 2018 г. в района на Африн, Сирия срещу ПКК, ИДИС, сирийските кюрдски сили (YPG) и др.)

Barış Pınarı Harekâtı – операция „Извор на мира“ (проведена през 2019 г. в Североизточна Сирия)

*Pençe-Kilit Operasyonu*⁸ – операция „Нокът-заклучване“ (проведена през 2022 г. в Северен Ирак срещу ПКК)

Kıran Operasyonu – операция „Трошач“ (проведена през 2019-2020 г. на територията на Турция срещу ПКК)

Eren Operasyonları – операции „Ерен“ серия от операции, проведени през 2021 г. и 2022 г., в чест на убития млад войник Ерен Бюлбюл)

Х.3. Според нормираността (стандартизирани, препоръчителни, недопустими и т. н.):

Стандартизирани термини – термини, утвърдени от официални военни институции, речници или международни

---

⁸ „Pençe“ (нокът) е част от серия операции като: *Pençe-Yıldırım*, *Pençe-Şimşek* и др.

стандарти. Като пример може да се посочат термини, включени в официалния военен речник на Турция или НАТО:

Турски термин	Български еквивалент	Източник / стандарт
<i>Askerî birlik</i>	военна единица	TSK, NATO AAP-06
<i>Muharebe gücü</i>	бойна мощ	NATO AAP-06
<i>Mekanize piyade</i>	механизирана пехота	TSK, NATO
<i>Komuta kontrol</i>	командване и контрол	NATO термин
<i>Angajman kuralları (ROE)</i>	правила за ангажиране	NATO доктрина
<i>Ateş desteği</i>	огнева поддръжка	NATO стандарт
<i>Bariş gücü</i>	мироопазващи сили	NATO / ООН
<i>Kuvvet Çarpanı (Force Multiplier)</i>	множител на сила	NATO оперативна терминология
<i>Birleşik Müşterek Harekât (Joint Combined Operation)</i>	съвместна комбинирана операция	NATO термин

Препоръчителни термини – термини, които се препоръчват за употреба, но не са задължителни. Това обикновено са нови термини, въведени в учебни материали и ръководства.

Например:

Harekat subayı вместо *operasyon subayı* – оперативен офицер

Lojistik destek unsuru вместо *ikmal unsuru* – логистичен елемент

Muharebe etkinliği вместо *savaş kabiliyeti* – бойна ефективност

Durumsal farkındalık вместо *durum bilgisi* – ситуативна осведоменост

Недопустими термини – термини, които се считат за неправилни, остарели или неподходящи за официална употреба. Тези термини не се използват в официални документи, устави, заповеди, както и в учебници на Военната академия и др. Например:

Недопустим термин	Препоръчан еквивалент	Еквивалент на български език
<i>asakir</i>	Mehmetçik / er	войници
<i>Karargâh-ı Umumi</i>	<i>Genelkurmay Başkanlığı</i>	главен щаб
<i>Kumandan</i>	<i>komutan</i>	командир
<i>Talimname</i>	<i>kılavuz / talimat</i>	наръчник/устав
<i>tankçı çocuklar</i> (разг.)	<i>zırhlı birlik personeli</i>	военнослужещ в танкови войски, танкист
<i>piyadeci</i> (разг.)	<i>piyade personeli</i>	пехотинец, войник от пехотата

Въз основа на класификацията, предложена от Гриньов, бяха изведени 10 основни групи турски военни термини. Тази структура отразява разнообразието и спецификата на терминологията в съвременната военна сфера на турския език. Класификацията включва както широко разпространени и общоприети понятия, така и по-специализирани и отраслови наименования, което осигурява систематичен подход към анализа и изучаването на военната терминология.

Тази класификационна рамка е гъвкава и може да бъде разширена или модифицирана с оглед на нуждите от по-задълбочени изследвания и създаването на нови модели за класификация на термините в различни подсистеми на военната лексика. По този начин тя предоставя солидна основа за бъдещи лингвистични, преводачески и тематични изследвания, улеснявайки адаптирането и интегрирането на нови понятия в съвременния военен дискурс на турски език.

Refereces

Grinev 2008: Grinev, S. V. Terminovedenie. Moskva: İzdatelskiy tsentr Akademiya. [Гринев, С. В. Терминоведение. Москва: Издателский центр Академия]

Източници за ексцерциране на термини:

Sabuncuoğlu, N. 2018: Ansiklopedik Askeri Terimler Sözlüğü, İngilizce-Türkçe. Ankara: TDK Yayınları.

<https://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/askeri-terminoloji-032015.pdf> (Dostýp: 21.05.2025).

<https://www.lexpera.com.tr/resmi-gazete/metin/turk-silahli-kuvvetleri-personel-kanunu-12670-926> (Dostýp: 22.05.2025).

<https://www.mfa.gov.tr/data/Terminoloji/askeri-terminoloji-092014.pdf> (Dostýp: 22.05.2025).

**BULGARCADA GELİŞEMEMİŞ BİR YAPI:
ŞİMDİKİ ZAMAN EDİLGEN SIFAT-EYLEMİ***

Arş. Gör. Dr. Serkan CÖMERTEL
Prof. Dr. Muharrem ÖZDEN

**AN UNDEVELOPED STRUCTURE IN BULGARIAN:
PRESENT CONTINUOUS TENSE PASSIVE PARTICIPLE**

Asst. Prof. Serkan CÖMERTEL, Ph. D.

Trakya University, Türkiye

serkancomertel@trakya.edu.tr ORCID: 0000-0002-0854-2109

Prof. Dr. Muharrem ÖZDEN

Trakya University, Türkiye

muharremozden@trakya.edu.tr ORCID: 0000-0001-8307-706X

Abstract: In contemporary Bulgarian literary language, there are participle-verb forms formed on the basis of transitive verbs ending in *-м* (variants *-им, -аем, -уем*). Like other participle-verb types, these verbs are formed from the stems of transitive verbs rather than from verb properties, thus indicating the properties of various objects that are affected or can be affected by the underlying verb. The present continuous tense passive participle represents older participle forms that existed in Old Bulgarian but later disappeared but persisted in Modern Literary Bulgarian but failed to develop. The present-tense continuous passive participle forms are remnants of the earliest use of the past-tense active participle forms in Old Bulgarian. These remnants are primarily used in literary language, especially in the official style, and some linguists believe they were borrowed from Russian and Church Slavonic. Although these vestiges lack exact equivalents in Modern Bulgarian, they are similar to the present continuous tense active participle-verb and past simple tense passive participle-verb forms. The present continuous tense passive participle verb forms, which are actively used in Modern Bulgarian but

---

* Bu makale, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalında Prof. Dr. Muharrem ÖZDEN Danışmanlığında hazırlanmış olan “**Bulgarca Eylemlerin Biçimlenmesinde Merkezdeki Şimdiki Zamanın Rolü**” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Ayrıca bkz. Serkan Cömertel, *Bulgarca Eylemlerin Biçimlenmesinde Merkezdeki Şimdiki Zamanın Rolü*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı, Edirne, 2025.

carry traces of Old Bulgarian, can be met with present continuous tense active participle-verb forms because they commonly form imperfective aspect, and on the other hand, with past simple tense passive participle verb forms because of their passive nature.

In the introduction part of our study, general information about the present continuous tense passive participle verb forms in Modern Bulgarian is given, in the first part their current usage is examined, and in the second part the form and meaning of this structure in Modern Bulgarian with the present continuous tense active participle verb forms and past simple tense passive participle verb forms are examined.

Key words: Inflected verbs, participles and active and passive constructions in Bulgarian.

AMAÇ

1- Bulgarcada Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin oluşumunu incelemek ve Çağdaş Bulgarcada Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimi yerine, Şimdiki zaman etken sıfat-eylemi ya da geçmiş zaman edilgen sıfat-eyleminin kullanılıp / kullanılmayacağının tespit edilmesi ve bu sıfat-eylemler arasındaki iliŐkinin belirlenmesi.

2- Çağdaş Bulgarcada sıfat olarak karşımıza çıkan temelde sıfat-eylem biçimi olan Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerine bakış oluŐturulması.

YÖNTEM

'Bulgarca Eylemlerin Biçimlenmesinde Merkezdeki Şimdiki Zamanın Rolü' adlı doktora tezindeki sıfat-eylem konusuna bağlı olarak konu ele alınmıştır. Bulgarca kaynaklar üzerinden konu incelenmiş ve örneklerle geniŐletilmiŐtir. Konu herhangi bir kodlama, tasnif ya da örneklem içermediğinden Bulgarca kaynakları inceleyerek ve örnekleri analiz ederek nitel araştırma yöntemini kullanmıŐtır.

ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Çağdaş Bulgarcadaki Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin kullanımları incelenmiş ve bu yapının Çağdaş Bulgarcadaki Şimdiki zaman etken sıfat-eylemi ya da geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemiyle biçimsel / anlamsal olarak karŐılanıp / karŐılanmadıđı üzerinde durulmuştur. Konuya ilişkin sıfat, sıfat-eylem

ve etken / edilgen yapıların incelendiği çatı konusu bu çalışmaya dâhil edilmemiştir.

GİRİŞ

Bulgarcada sıfat-eylemlerin oluşumunda, isimlerle pek çok ortak özelliğe sahip eylemlerin dilin analitik eğiliminden etkilenerek oluştuğu görülmektedir (Mirçev, 1978: 236). Geçmiş zaman biçimleri (bitmiş geçmiş zaman ve bitmemiş geçmiş zaman) ve buna bağlı olarak geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri karmaşık eylem biçimlerini oluşturabildiklerinden hem Eski Bulgarcada hem de Çağdaş Bulgarcada mevcudiyetlerini koruyabilmiştir (Mirçev, 1978: 236). Bulgarcanın gelişmesiyle edilgen sıfat-eylem biçimlerini oluşturan *-н* ve *-м* son ekleri Eski Bulgarcaya benzer biçimler göstermiştir (Mirçev, 1978: 241).

Şimdiki zaman temelinde geçişli eylemler *-мъ* son ekinin olarak eylemden sıfat olmuş ve zaman içinde varyantlarını ortaya çıkararak (*-им, -аем, -уем*) edilgen yapı içinde şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimini oluşturmuştur (Stoyanov, 1977: 418). Fakat bu biçim, Çağdaş Bulgarcada sıfat-eylem yapısının alt başlığı olarak değil, sıfat olarak değerlendirilmektedir. L. Andreyçin, N. Kostov, S. Stoyanov, P. Paşov ve Yu. S. Maslov gibi dil bilimciler Rusça ve Kilise Slavcasından gelen */им/* ve */ем/* son ekleriyle oluşmuş biçimleri Eski Bulgarcanın şimdiki zaman sıfat-eylem biçimlerinin kalıntıları olarak görmüş ve Çağdaş Bulgarcada bu biçimleri sıfat olarak tanımlamışlardır (Markova, 2021: 46). Çoroleeva da benzer bir açıklama yaparak *-м* son ekinin sıfat türünde oluşum gerçekleştirdiğini belirtmiştir ve şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemleri semantik ve gramatik özellikleri bakımından sıfat morfolojisinin ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür (Çoroleeva, 1970: 169).

Çağdaş Bulgarcada şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem oluşumlarında sabit biçimlenmenin görülmediğinin, *her zaman* bitmemiş görünüşteki geçişli eylemlerle biçimlenmenin sağlanamadığının altının çizen H. Pirvev, bunun nedenini öncelikli olarak Bulgarcada pek çok eylemin başlangıçta bu özelliği karşılayacak yapıda olmamasına, bu tür biçimlerin oluşumu için yapısal ve morfolojik koşulların mevcut olmamasına bağlamıştır (Pirvev, 1976: 400).

H. Pırvev incelemesinde birinci ve ikinci çekim eylemlerde şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçiminin temelde şimdiki zamanda (сегашно време) birinci çokluk şahısla (ние / biz) örtüştüğünü belirtmiş ve şöyle örneklendirmiştir: Зная ‘*bilmek*’ → знаем ‘*biliyoruz*’; играя ‘*oynamak*’ → играем ‘*oynuyoruz*’; чета ‘*okumak*’ → четем ‘*okuyoruz*’; въртя ‘*döndürmek, çevirmek*’ → въртим ‘*döndürüyoruz, çeviriyoruz*’; държа ‘*tutmak, bulundurmak*’ → държим ‘*tutuyoruz, bulunduruyoruz*’; строя ‘*bina etmek, yapmak, inşa etmek*’ → строим ‘*bina yapıyoruz / bina dikeyiyoruz, inşa ediyoruz*’; търпя ‘*sabretmek, tahammül göstermek, dayanmak*’ → търпим ‘*sabrediyoruz, dayanıyoruz*’ gibi (Pırvev, 1976: 400).

Çağdaş Bulgarcada şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin mevcut olması, sıfat işlevini üstlenmesinin yanı sıra, vurgunun yerinin değişmesi de biçimlenme üzerinde etkilidir; örneğin, любя ‘*âşık olmak, sevmek*’ → любим ‘*âşık oluyoruz, seviyoruz*’ (şahsa göre eylem biçimi / лична глаголна форма) → любим ‘*sevilen, beğenilen*’ (sıfat / прилагателно име); возя ‘*taşımak, nakletmek*’ → возим ‘*taşıyoruz, naklediyoruz*’ (şahsa göre eylem biçimi) → возим ‘*taşınır, götürülebilir*’ (sıfat) (Pırvev, 1976: 400).

Çağdaş Bulgarcada üçüncü çekim eylemlerde çoğu durumda buradaki biçimler Bulgarca eylemlerden ziyade, Rusçaya karşılık gelen eylemlerle (невидимый → невидим ‘*görünmeyen, gizli*’ непроходимый → непроходим ‘*içine girilmeyen, geçilmesi mümkün olmayan geçilmez*’; недосягаемый → недосегаем ‘*ulaşılmaz*’) ilişkilendirilir ve şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri, üçüncü çekimdeki tüm eylem köklerine eklenebilen Bulgarca olmayan -ем son ekiyle oluşabilmektedir; örneğin, обработвам ‘*işlemek, hazır hâle getirmek*’ → обработваем (Rus. обрабатываемый) ‘*işlenebilir, işletilebilir, çalıştırılabilir, biçim verilebilir*’; използвавам ‘*kullanmak, yararlanmak*’ → използваем ‘*kullanılır, elverişli*’ (Pırvev, 1976: 400). Buradaki biçimlenmeye şu açıdan da yaklaşılabılır: Bulgarcada üçüncü çekim eylemlerde birinci çokluk şahısta -ме şahıs ekinin gelmesi (обработвам → обработваме ‘*işliyoruz, hazır hâle getiriyoruz*’; използвавам → използваме ‘*kullanıyoruz, yararlanıyoruz*’) şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinde bu tipteki eylemlere (3. Çekim) -ем son ekinin gelmesini kolaylaştırarak yakın oluşum sergileyebilir. Bu tespit, aynı zamanda H. Pırvev’in çalışmasında belirttiği

Bulgarcadaki birinci ve ikinci çekim eylemlerin şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin oluşumuna da uygundur (şimdiki zamanda birinci çokluk şahsa göre).

Lakin, Çağdaş Bulgarcada her eylemin şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimi mümkün değildir. Örneğin; желая ‘istemek, arzu etmek’ eyleminin şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimi mevcut değildir (желая → желяем ‘istiyoruz, arzu ediyoruz’). Bununla birlikte, ‘желая’ eyleminin şimdiki zaman etken sıfat-eylem (желяещ ‘isteyen’) ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem (желян ‘arzu olunan, istenen’) biçimleri mevcuttur.

H. Pırvev’e göre, Yeni Bulgarcada edebî çekim sistemi yapısal-morfolojik nedenlerden ötürü şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimini geliştirmemiştir ve bu nedenle, Çağdaş Bulgarcada şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemi olarak ilişkilendirilen biçimler çoğu durumda anlamlarından arındırılmış biçimdedir ve dil bilgisi literatüründe birkaç istisna dışında sıfat kategorisine dâhil edilmişlerdir (Pırvev, 1976: 400). Bulgarcada şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimleri yaygın kullanılmasına rağmen, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri sınırlı işlev görmektedir. Edebî dildeki sıfat-eylem sistemi Çağdaş Bulgarcada şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin kendi bağımsız yapısal- morfolojik özelliklerine sahip biçimleri oluşturacak doğrultuda gelişme göstermemiş olmasına rağmen, Bulgarcanın edebî hayatının en erken dönemlerinde bile gözlemlenebildiğinden, Pırvev şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemlerin Bulgar edebî dilinde kullanılmasında yeterli gerekçelerin mevcut olduğunu ileri sürmüştür (Pırvev, 1970: 123). Bu yüzden de bu biçimlerin diğer çekimsiz eylemlerle eş değer öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Markova, 2021: 47).

E. Georgieva ve M. Deyanova Bulgarcadaki iki edilgen sıfat-eylem (şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemi ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi) biçiminin benzer olmasından hareketle, bunları tek bir başlıkta toplayan ‘birleşik edilgen sıfat-eylem / единното страдателно причастие’ tezini desteklemiştir (Markova, 2021: 46).

Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri doğal olarak el yazması dinî kitapların büyük bir kısmını miras alan ilk baskılardan Bulgarcaya geçmiş ve Bulgarların “Uyanış Dönemi” öncesi ve sonrası

edebiyatında varlığını korumuş, Yeni Bulgarca döneminin edebî dilinin gelişmesinden sonra da kullanılmaya devam etmiştir.

Çağdaş Bulgarcada -м son eki ve varyantlarıyla (-им, -аем, -уем) oluşmuş şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri oldukça yaygın biçimde mevcuttur ve bunların yapıları sözlüklerde sıfat olarak belirtilmiştir: Örneğin, веротърпим ‘hoş görür, müsamahakâr’; въображаем ‘hayalî’; забележим ‘görünebilir, seçilebilir, fark edilebilir’; значим ‘önemli, değerli’; избираем ‘seçilebilir’; мъчноизлечим ‘güçlkle tedavi olunabilir’; наказуем ‘cezalandırılabilir’; невменяем ‘gayrimesul’; невредим ‘sağlam, dokunulmamış, el değmemiş’; невъзвратим ‘telaflı olunamaz, telafisi imkânsız’; невъзмутим ‘sakin, soğukkanlı, telaşsız, itidalli’; невъобразим ‘tasavvur edilemez’; неделим ‘bölünmez’; недоловим ‘güçlkle anlaşılır, duyulmaz, anlaşılmaz, ehemmiyetsiz’; недопустим ‘caiz olmayan, kabul edilemez’; недостижим ‘ulaşılmaz, erişilmez’; незабележим ‘kolay fark edilmez, belli belirsiz’; незабравим ‘unutulmaz’; независим ‘bağımsız, müstakil’; незаличим ‘silinmez, çıkmaz, bozulmaz, hatırdan çıkmaz’; незаменим ‘değiştirilmez’; незапалим ‘tutuşmaz, alev almaz’; незрим ‘gözle görülemez’; неизбродим ‘dolaşılması, gezilmesi güç olan’; неизброим ‘sayılmaz, sayılması güç’; неизвиним ‘hoş görülmez, af olunmaz’; неизгладим ‘(intiba, hatıra hakkında) silinmez, unutulmaz’; неизкореним ‘kökü kırılmaz, köklenmiş’; неизлечим ‘tedavi edilemez, şifa bulunmaz’; неизменим ‘değişmez’; неизменяем ‘değişmez’; неизмерим ‘ölçülemez, ölçüsüz’; неизплатим ‘ödenmesi mümkün olmayan’; неизповедим ‘bilinmeyen, belli olmayan’; неизпълним ‘yerine getirilemeyen, yapılamayan’; неизразим ‘ifade olunamaz (his, arzu hakkında)’; неизтощим ‘yıpranmaz, bitmez, tükenmez’; неизцелим ‘tedavisi mümkün olmayan’; неизцерим ‘tedavi edilemeyen, tedavi olunmaz’; неизчерпаем ‘tükenmez’; неизчислим ‘sayılmaz, sayısız’; неизясним ‘izah edilemeyen, açıklanamayan’; нелюбим ‘sevilmeyen’; неминуем ‘kaçınılmaz’; немислим ‘düşünülemez, kabul edilemez’; ненарушим ‘bozulmaz, ihlal edilemez’; необитаем ‘oturulmaz, oturmaya / yaşatmaya elverişli olmayan’; необлагаем ‘vergi dışı, vergiye tabi olmayan’; необозрим ‘hudutsuz, uçsuz bucaksız’; необорим ‘ret edilemez’; необходим ‘lüzumlu, zaruri’; неодолим ‘önlenmez’; неокачествим ‘yakışmaz, nitelendirilemez’; неописуем

‘*tarif edilemez, anlatılamaz*’; неопределим ‘*belirlenemez, belli olmayan*’; неосезаем ‘*sezilemez*’; неоспорим ‘*münakaşa edilemez, itiraz kabul etmeyen*’; неосъществим ‘*gerçekleştirilemez, meydana getirilemeyen*’; неотвратим ‘*önlenemez*’; неотклоним ‘*sapmayan, sabit, daimî*’; неотменим ‘*değiştirilemez, geri alınamaz, feshedilmez*’; неотразим ‘*itiraz edilemeyen, karşı durulmaz*’; неотстраним ‘*uzaklaştırılmaz, bertaraf edilemez*’; неповторим ‘*emsalsiz, eşsiz*’; непогрешим ‘*yanılmayan, yanılmaz*’; неподражаем ‘*taklit edilemez*’; непознаваем ‘*bilinmez, vakıf olunmaz*’; непоклатим ‘*sarsılmaz, sapasağlam*’; непоносим ‘*çekilmez, dayanılmaz*’; непоправим ‘*tamiri edilmez*’; непостижим ‘*ulaşılmaz, erişilmez*’; непревземаем ‘*alınmaz, zapt edilmez*’; непреводим ‘*çevrilemez*’; непрежалим ‘*çok kıymetli, unutulmaz*’; неприложим ‘*uygulanamayan*’; непримириим ‘*uzlaşılmaz*’; непростим ‘*affedilmez, mazeret kabul etmez*’; непроходим ‘*geçilmez*’; неразделен ‘*bölünmemiş, ayrılmamış, paylaşılmamış*’; неразрешим ‘*halledilmez, aşılamaz*’; несклоним ‘*kandırılmaz*’; несломим ‘*kırılmaz, sarsılmaz*’; несменяем ‘*değişmez*’; несмилаем ‘*hazmedilmez, kabulü güç*’; несравним ‘*eşsiz, emsalsiz*’; несъбираем ‘*toplanmaz*’; нетърпим ‘*tahammül edilmez*’; неуведаем ‘*sönmeyen, solmayan*’; неудържим ‘*durdurulamaz, önlenemez, zapt edilemez*’; неуловим ‘*yakalanmaz, tutulmaz, ele geçmez*’; неустрашим ‘*yılmaz, korkusuz*’; неуязвим ‘*yara almaz*’; обитаем ‘*meskûn, içinde oturlan, yaşanan*’; обрабатваем ‘*işlenebilir*’; обясним ‘*anlaşılabilir, izah olunabilir*’; познаваем ‘*öğrenilebilir, bilinebilir*’; поносим ‘*dayanılabilir, tahammül edilir*’; поправим ‘*tamir edilebilir, düzeltilebilir*’; постижим ‘*elde edilebilir, kazanılabilir*’; почитаем ‘*sayın, muhterem*’; предполагаем ‘*muhtemel, tahmini*’; преодолим ‘*giderilir, bertaraf edilir*’; проницаем ‘*nüfuza müsait, geçirgen (cisimler hakkında -gaz, su gibi)*’; разбираем ‘*anlaşılır, açık*’; разглоблям ‘*parçalara ayrılabilir, sökülebilir*’; разполагаем ‘*elde bulunan, mevcut*’; свиваем ‘*büzülebilir, kasılabilir*’; сгъваем ‘*katlanır, açılır-kapanır*’; смिलाем ‘*hazmı kolay*’; събираем ‘*toplanabilir, ödenebilir*’; търпим ‘*müşamaha edilir, dayanılabilir*’; уважаем ‘*aziz, sayın*’; уязвим ‘*yaralanabilir, kusurlu, zayıf*’; хрисим ‘*terbiyeli, uslu*’; чуваем ‘*duyulabilir*’.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri Çağdaş Bulgarcada mevcut olup yadsınamayacak

niceliktedir. Bununla birlikte, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinde olumsuz biçimler ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. Çağdaş Bulgarcada Şimdiki Zaman Edilgen Sıfat-Eylem Biçiminin Kullanılması

Stoyanov çalışmasında любима книга ‘*beğenilen favori kitap*’, непоклатими устои ‘*sarsılmaz temeller*’, непростима грешка ‘*affedilmez / telafisi mümkün olmayan yanlış*’, сгъваем стол ‘*katlanabilen sandalye*’, неописуем възторг ‘*tarifsiz zevk*’ örneklerini vermiş ve temelde geçişli eylem gövdelerinden oluştukları için bu türdeki sıfatların asıl eylemden etkilenen veya etkilenme yeteneği olan çeşitli nesnelere özelliklerini nitelediğini belirtmiştir (Stoyanov, 1977: 418).

Stoyanov’a göre şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemlerin bazı biçimleri özneleşmiş ve artık isim (съществително име) gibi kullanılmaktadır: Сказуемо → сказуеми (çoğ.) ‘(dilbilgisi terimi) *yüklem*’, насекомо → насекомии (çoğ.) ‘*böcek, hasarat, haşere*’, делимо → делими (çoğ.) ‘*bölünen*’, множимо (çoğ. yoktur) ‘*çarpılan*’ (Stoyanov, 1977: 418).

Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemlerin biçimlenmesini incelediğimizde belli bir kurala göre biçimlenmediğini ve Çağdaş Bulgarcanın zaman dizgesiyle uyummadığını görmekteyiz. Aşağıda inceleyeceğimiz örnekler bu tespitimizi destekler niteliktedir.

Örnek 1: За една майка загубата на детето е нетърпима болка⁹
Bir anne için çocuğunu kaybetmek dayanılmaz bir acıdır.

Yukarıdaki örnekte ‘нетърпим’ sıfat-eylemi edilgen yapıda biçimlenmiştir. Sıfatı oluşturan tabandaki търпя ‘*sabretmek, dayanmak*’ eylemidir. Bu eylem biçim açısından bitmemiş görünüşte ve ikinci çekimdedir. Eylemi incelediğimizde, şimdiki zamanda birinci çokluk şahısta eylem търпим ‘*sabrediyoruz, dayanıyoruz*’ biçimindedir. Bu biçimlenme Bulgarcanın zaman dizgesiyle örtüşmektedir (търпим (2. Çekim) → търпѝм (sıfat)). Edilgen yapıdaki sıfat-eylem ismin (болка → dişil ‘*ağrı, acı, keder, ızdırap*’) önüne gelerek niteleme yapmış ve biçimlenme açısından isimle uyumlu (нетърпима → dişil isme göre biçimlenmiştir) hâle gelerek cümlede sıfat görevini üstlenmiştir.

---

⁹ Örnekler tarafımdan oluşturulmuştur.

Örnek 2: Стъваемите столове на плажа предлагат удобство особено за големите семейства.

Sahilde katlanabilir / katlanır sandalyeler özellikle geniş aileler için kolaylık sunmaktadır.

Yukarıdaki örnekte ‘стъваем’ sıfat-eylemi edilgen yapıda biçimlenmiştir. Sıfatı oluşturan tabandaki стъвам ‘*katlamak, bükmek*’ eylemidir. Bu eylem biçim açısından bitmemiş görünüşte ve üçüncü çekimdedir. Eylemi incelediğimizde, şimdiki zamanda birinci çokluk şahısta eylem стъваме ‘*katlıyoruz, büküyoruz*’ biçimindedir. Bu biçimlenmenin Bulgarcanın zaman dizgesiyle örtüştüğü söylenebilir (стъваме (3. Çekim) → стъваем (sıfat)). Edilgen yapıdaki sıfat-eylem çoğul ismin (стол *eril* ‘*sandalye*’; столове → çoğ. ‘*sandalyeler*’) önüne gelerek niteleme yapmış ve biçimlenme açısından isimle uyumlu (стъваемите → çoğul isme göre biçimlenmiş ve belirlilik morfemi almıştır) hâle gelerek cümlede sıfat görevini üstlenmiştir.

Örnek 3: Лесно смилаемите храни трябва да се консумират вечер.

Akşamleyin hazmı kolay (sindirilebilir) gıdalar tüketilmelidir.

Yukarıdaki örnekte ‘смилаем’ sıfat-eylemi edilgen yapıda biçimlenmiştir. Sıfatı oluşturan tabandaki смилам ‘*öğütmek, hazmetmek, sindirmek*’ eylemidir. Bu eylem biçim açısından bitmemiş görünüşte ve üçüncü çekimdedir. Eylemi incelediğimizde, şimdiki zamanda birinci çokluk şahısta eylem смиламе ‘*öğütüyoruz, hazmediyoruz, sindiriyoruz*’ biçimindedir. Şimdiki zaman edilgen sıfat-eyleminin tabandaki bitmemiş görünüşteki eylemden oluşması, bu biçimi şimdiki zaman etken sıfat-eylemine yakınlaştırsa da kullanımındaki *keskinlik* bakımından iki sıfat-eylem biçimini birbirinden ayırt etmek gerekir. Çünkü şimdiki zaman etken sıfat-eylemi *sadece* bitmemiş görünüşteki eylemlerden oluşmaktadır. Diğer yandan şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri ise her iki görünüşten de oluşabilmektedir. Fakat buna rağmen, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemlerin bitmemiş görünüşteki eylemlerden biçimlenmesinin daha baskın olduğu görülmektedir. Yukarıdaki ifadeye anlam açısından baktığımızda, zorunluluk belirten ifade (трябва да) geniş zamanı kapsamaktadır. Belli bir sınırın olmamasına bağlı olarak biçimlenmenin bitmemiş görünüşteki eylemden oluşması, biçimle anlamın örtüştüğünü göstermektedir. Bu biçimlenmenin Bulgarcanın zaman dizgesiyle

örtüştüğü söylenebilir (смилам (3. Çekim) → смилаем (sıfat)). Edilgen yapıdaki sıfat-eylem çoğul ismin (храна *dişil* ‘yemek, gıda, besin’; храни → çoğ. ‘yemekler’) önüne gelerek niteleme yapmış ve biçimlenme açısından isimle uyumlu (смилаемите → çoğul isme göre biçimlenmiş ve belirlilik morfemi almıştır) hâle gelerek cümlede sıfat görevini üstlenmiştir.

Örnek 4: Във всеки език има непреводими думи.

Her dilde çevrilemez sözcükler mevcuttur.

Yukarıdaki örnekte ‘непреводими’ sıfat-eylemi edilgen yapıda biçimlenmiştir. Sıfatı oluşturan tabandaki превода ‘çevirmek, tercüme etmek’ eylemidir. Bu eylem biçim açısından bitmiş görünüşte ve birinci çekimdedir. Eylemi incelediğimizde, şimdiki zamanda birinci çokluk şahısta eylem преведем ‘çeviriyoruz, tercüme ediyoruz’ biçimindedir. Tabandaki eylemi görünüş açısından incelediğimizde, Örnek 3’teki açıklamalarımızı destekleyecek niteliktedir (şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin her iki görünüşten oluşabilmesi). Tabandaki eylemin görünüşüyle anlam arasında da uyumsuzluk söz konusudur. Yukarıdaki ifadede anlam süreklilik bildirmekte ve geniş zamanı kapsamaktadır. Belli bir sınırı yoktur. Edilgen yapıdaki sıfat-eylem çoğul ismin (дума *dişil* ‘sözcük’; думи → çoğ. ‘sözcükler’) önüne gelerek niteleme yapmış ve biçimlenme açısından isimle uyumlu (непреводими → çoğul isme göre biçimlenmiştir) hâle gelerek cümlede sıfat görevini üstlenmiştir.

2. Şimdiki Zaman Edilgen Sıfat-Eylem Biçimi Yerine, Şimdiki Zaman Etken Sıfat-Eylemi ve Geçmiş Zaman Edilgen Sıfat-Eylemi Biçimlerinin Kullanılması

Yukarıda belirttiğimiz **Örnek 1**’deki tabandaki eylem üzerinden konuyu incelemeye devam edelim. “Търпя” eylemini geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçiminde oluşturduğumuzda (търпян ‘*sabredilmiş, tahammül edilmiş*’ / търпим ‘*sabredilebilir, tahammül edilebilir, dayanılabilir*’ / нетърпим ‘*tahammül edilmez, dayanılmaz, çekilmez*’) Çağdaş Bulgarcadaki edilgen yapı için anlamsal karşılığı bulmuş oluruz.

Aşağıdaki geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçiminde oluşmuş örneği inceleyelim.

Örnek 5: Докога още ще бъде търпян този треньор?

Bu antrenöre daha ne zamana kadar katlanılacak?

Yukarıdaki ifade gelecek zamanda edilgen yapıdadır. “Търпя” eylemi bitmiş geçmiş zaman üzerinden geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimini oluşturmuştur (търпях ‘*sabrettim, tahammül ettim*’ -etken → търпян -edilgen). Örnek ifade Çağdaş Bulgarcadaki zamansal dizgeye uygun olarak biçimlenmiştir. Her ne kadar geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimi şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimini anlamsal olarak karşılasa, bu durum “*her zaman birbirlerinin yerine kullanılabilirler*” anlamı taşımaz. Örneğin, за една майка загубата на детето е **нетърпима болка** ifadesi за една майка загубата на детето не е **търпяна** şeklinde oluşturulamaz. Çünkü gramatik bakımdan uygunluk taşıması dile yerleşmesi bakımından başlı başına yeterli bir belirleyici değildir. Dilin gramatik yapısına uygun yapının aynı zamanda edebî dilde ya da konuşma dilinde kullanılması, karşılığını bulması gerekmektedir. Bu tipteki biçimlerin (şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemi ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi) birbiri yerine kullanılması, Bulgar edebî dilinde ya da konuşma dilinde oldukça sınırlı örneklerle karşılık bulduğundan *her zaman / her durumda iki biçimin birbiri yerine kullanılabileceği görüşünü* ortadan kaldırmaktadır. Zaten sınırlı olduğunu belirtmemiz nadir kullanımların mevcut olduğunu göstermektedir.

Örnek 6: Някои думи не могат да бъдат преведени на друг език.

Bazı sözcükler başka bir dile çevrilemeyebilir.

Yukarıdaki ifade geniş zamanda edilgen yapıdadır. “Преведа” eylemi bitmiş geçmiş zaman üzerinden geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimini oluşturmuştur (преведох ‘*çevirdim, tercüme ettim*’ -etken → преведен ‘*çevrilmiş tercüme edilmiş*’ -edilgen). Örnek ifade Çağdaş Bulgarcadaki zamansal dizgeye uygun olarak biçimlenmiştir. Geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem yapısına göre biçimlenmiş ifade şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimiyle bazı örneklerde anlamsal olarak aynı olabilir (bkz. **Örnek 4**). Her iki biçim birbirinin yerine kullanılabilir ve anlamsal olarak aynı sonucu vermektedir. Her iki biçim gramatik açıdan uygun olmakla birlikte, kullanımları da mevcuttur. Bu durum, bazı şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimlerinde de ortaya çıkabilmektedir.

Örnek 7: Сгъващите се столове на плажа предлагат удобство особено за големите семейства.

Sahilde katlanan sandalyeler özellikle geniş aileler için kolaylık sunmaktadır.

Yukarıdaki ifade şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimindedir. “СГЪВАМ се” eylemi bitmemiş geçmiş zaman üzerinden şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimini oluşturmuştur (СГЪВАХ ‘*katlıyordum, бүküiyordum*’ → СГЪВАШ се ‘*katlanan, бүküilen*’). Şimdiki zaman etken sıfat-eylemi bitmemiş görünüşteki eylemden bitmemiş geçmiş zamana bağlı olarak biçimlendiğinden, Çağdaş Bulgarcadaki zamansal dizgeye uygun olarak biçimlendiği görülmektedir. Ayrıca örnekte, şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimiyle oluşan anlamın şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimiyle oluşan anlamla aynı olduğu görülmektedir (bkz. **Örnek 2**).

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere şimdiki zaman etken sıfat-eylemi, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylemi ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi arasında bazı ifadelerde anlamsal fark bulunmamasına rağmen, her ifadeye / her kullanımda birbirlerinin yerine kullanılmadıkları görülmektedir.

SONUÇ

Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri Çağdaş Bulgarcada sıfat morfolojisi olarak tanımlanır ve sıfat olarak görev gördüklerinden önüne geldikleri isme göre biçimlenirler. Ayrıca, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri çokluk biçimi olmayan dişil isim ve zarf (наречие) oluşumlarını da gerçekleştirebilir. Örneğin, независим → независимост (isim) ‘*bağımsızlık*’; необходим → необходимост (isim) ‘*lüzumluluk, zaruret*’; търпим → търпимост (isim) ‘*hoş görme, müsamaha*’; независим → независимо (zarf) ‘*bağımsız, başlı başına, müstakil*’; необходим → необходимо (zarf) ‘*zaruri olarak*’; непростим → непростимо (zarf) ‘*mazur görülmez, af olunmaz tarzda*’.

Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri belli bir kurala göre Çağdaş Bulgarcanın dizgesel yapısına uygun olarak biçimlendirilebilir olsa da (şimdiki zamanda birinci çokluk şahsa göre) bu tüm eylemler için geçerli değildir.

Şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin yerini alan şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimleri ve geçmiş zaman edilgen sıfat eylem biçimleri Çağdaş Bulgarcanın dizgesel yapısına uygun olarak biçimlenmektedir. Örneğin, чета (1. Çekim) ‘*okumak*’ (şimdiki

zaman) → **четях** ‘*okuyordum*’ (bitmemiş geçmiş zaman) → **четящ** ‘*okuyan*’ (şimdiki zaman etken sıfat-eylemi); **говоря** (2. Çekim) ‘*konusmak*’ (şimdiki zaman) → **говорех** ‘*konusuyordum*’ (bitmemiş geçmiş zaman) → **говорещ** ‘*konusan*’ (şimdiki zaman etken sıfat-eylemi); **запазвам** (3. Çekim) ‘*korumak, muhafaza etmek*’ (şimdiki zaman) → **запазвах** ‘*koruyordum*’ (bitmemiş geçmiş zaman) → **запазващ** ‘*koruyan*’ (şimdiki zaman etken sıfat-eylemi); **чета** (1. Çekim) ‘*okumak*’ (şimdiki zaman) → **четох** ‘*okudum*’ (bitmiş geçmiş zaman) → **четен** ‘*okunmuş*’ (geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi); **говоря** (2. Çekim) ‘*konusmak*’ (şimdiki zaman) → **говорих** ‘*konuslum*’ (bitmiş geçmiş zaman) → **говорен** ‘*konusulmuş*’ (geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi); **запазя** (2. Çekim) ‘*korumak, muhafaza etmek*’ (şimdiki zaman) → **запазих** ‘*korudum*’ (bitmiş geçmiş zaman) → **запазен** ‘*korunmuş, muhafaza edilmiş*’ (geçmiş zaman edilgen sıfat-eylemi).

Çağdaş Bulgarcada pek çok eylemin başlangıçta şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem oluşumunu karşılayacak yapıda olmaması ve Çağdaş Bulgarcada bu tür biçimlerin oluşumu için yapısal-morfolojik koşulların mevcut olmamasıyla birlikte, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri Çağdaş Bulgarcanın dizgesel yapısına (ana zaman şimdiki zaman, ara zamanlar bitmiş geçmiş zaman ve bitmemiş geçmiş zaman) uygun aşamalar oluşturamamıştır. Bu duruma bir de şimdiki zaman etken sıfat-eylem biçimlerinin ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin anlamsal olarak yakınlığı ve şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri yerine kullanılabilmelerinin eklenmesiyle, şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçimleri Çağdaş Bulgarcada baskılanmış ve gelişme gösterememiştir.

Sonuç olarak, Çağdaş Bulgarcada şimdiki zaman etken sıfat-eylem ve geçmiş zaman edilgen sıfat-eylem biçimlerinin varlığı şimdiki zaman edilgen sıfat-eylem biçiminin gelişmemesine yol açmış olmasına rağmen, dildeki söz varlığı ve özellikle de Bulgar dili edebiyatında yaygın kullanımı bu biçimi yadsınamayacak derecede önemli kılmaktadır.

References

A. KİTAPLAR VE MAKALELER

Cömertel, Serkan, *Bulgarca Eylemlerin Biçimlenmesinde Merkezdeki Şimdiki Zamanın Rolü*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı (Doktora Çalışması), Edirne, 2025.

Çoroleeva, Mariya, “Otglagolni prilagatelni imena ili adektivirani pričastiya”, *Izvestiya na Instituta za Bilgarski ezik* (V Çest na Lyubomir Andreyçin po sluçay şeysetgodışninata mu), Sofia: Izdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Kniga XIX, 1970, 163-169. [Чоролеева, Мария, “Отглаголни прилагателни имена или адеktivирани причастия”, Известия на Института за Български език (В чест на Любомир Андрейчин по случай шейсетсетгодишнината му), София: Издателство на Българската академия на науките, Книга XIX, 1970, 163-169].

Markova, 2021: Markova, Diana, “Kim viprosa za formantite, s koito se obrazuva t. nar. segašno stradatelno pričastie v sivrēmenniya Bilgarski ezik”, *Verba iuvenium Slovoto na Mladite*, Issue 3, Universitetsko İzdatelstvo “Paisiy Hilendarski”, Plovdiv, 2021, 45-57.

[Маркова, Диана, “Към въпроса за формантите, с които се образува т. нар. сегашно страдателно причастие в съвременния Български език”, *Verba iuvenium* Словото на Младите, Иссеуе 3, Пловдив: Университетско Издателство “Паисий Хилендарски”, 2021, 45-57] Mirçev, 1978: Mirçev, Kiril. *Istoriçeska gramatika na Bilgarskiya ezik*, Dırjavno İzdatelstvo “Nauka i İzkustvo”, III. İzdanie, Sofia, 1978.

[Мирчев, Кирил. Историческа граматика на Българския език, София: Държано издателство “Наука и изкуство”. Трето издание, 1978]

Pırvev, 1970: Pırvev, Hristo, “Sivrēmenniyat knijoven Bilgarski ezik i problemata za segašno stradatelno pričastie”, *Izvestiya na Instituta za Bilgarski ezik* (V Çest na Lyubomir Andreyçin po sluçay şeysetgodışninata mu), Sofia: Izdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Kniga XIX, 1970, 123-130. [Първев, Христо. “Съвременният книжовен Български език и проблемата за сегашно страдателно причастие”, Известия на Института за Български език (В чест на Любомир Андрейчин по случай шейсетсетгодишнината му), София: Издателство на Българската академия на науките, Книга XIX, 1970, 123-130].

Pirvev, 1976: Pirvev, Hristo, “Morfoloğiğni osobenosti na priğastiyata v sıvremenniya Bılgarski knijoven ezik”, *Pomagalo po Bılgarska Morfoloğiya Glagol*, Sıstavili: Petır Pağov i Ruselina Nitsolova, Sofia: İzdatelstvo ‘Nauka i İzkustvo’, 1976, 396-403. [Първев, Христо. “Морфологични особености на причастията в съвременния български книжовен език”, Помагалo по Българска морфология. Глагол. Съставили: Петър Пашов и Руселина Ницолова, София: Издателство „Наука и изкуство“, 1976, 396-403].

Stoyanov, 1977: Stoyanov, Stoyan. *Gramatika na Bılgarskiya Knijoven Ezik- Fonetika i Morfoloğiya*, 2. Baskı, Sofia: İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, 1977. [Стойанов, Стоян. Граматика на българския книжовен език - Фонетика и морфология, 2. Издание, София: Издателство „Наука и изкуство“, 1977].

B. SÖZLÜKLER

Atasoy, 2019: Atasoy, Ahmet Emin, *Yeni Bulgarca-Türkçe Sözlük* (нов българо-турски речник), Sofia: Aziz Kliment Ohridski Üniversitesi Yayınevi (Университетско издателство “Св. Климент Охридски”), 2019.

Bılgarski Tılkoven Reçnik, Izdatelstvo ‘Nauka i İzkustvo’, Sofya, 2015. [Български тълковен речник, София: Издателство „Наука и изкуство“, 2015].

Bulgarca Türkçe Sözlük (българско турски речник), Bulgaristan İlimler Akademisi Yayınevi, Sofya, 1961.

**MEDYA VE REKLAM DİLİNİN LEKSİK-SEMANTİK
ÖZELLİKLERİNİN ANALİZİ VE PSİKOLOJİK
MANİPÜLASYONU**

Doç. Dr. Nevriye Çufadar

Adriana Miteva

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi

**ANALYSIS OF THE LEXICAL-SEMANTIC FEATURES
OF MEDIA AND ADVERTISING LANGUAGE AND
PSYCHOLOGICAL MANIPULATION**

Assoc. Prof. Nevrie Chufadar, Ph.D.

Adriana Miteva

Shumen University

n.chufadar@shu.bg; aemiteva@gmail.com

Abstract: *This study examines the lexical and semantic characteristics of media and advertising language and their role in psychological manipulation. Advertising, as a pervasive communication tool, not only promotes products and services but also shapes consumer behavior, cultural norms, and social values. The research highlights how lexical features, such as positive connotations, emotional terms, technical terminology, and hyperbolic expressions and semantic strategies, such as polysemy, metaphors, idioms, and concise slogans function to influence both conscious and subconscious consumer perceptions. Furthermore, the study analyzes various psychological manipulation techniques employed in advertising, including framing, emotional loading, repetition, scarcity, social proof, comparative superiority, and crisis-oriented messaging. The article also explores the cultural and social context of advertising, emphasizing how values like family, love, success, gender roles, nationalism, and nostalgia are strategically leveraged to reinforce message acceptance. The findings underscore the importance of critical media literacy in enabling consumers to recognize manipulative strategies, make informed decisions, and resist undue influence. Ultimately, this research contributes to a deeper understanding of the interplay between language, culture, and psychology in contemporary advertising practices.*

Key words: Media, Communication, Advertising language, Lexical and semantic features, Psychological manipulation, Cultural and social context, Consumer behavior

GİRİŞ

Bu çalışma, medya ve reklam dilinin sözcüksel ve anlamsal özelliklerini ve bunların psikolojik manipülasyondaki rolünü incelemektedir. Reklam, yaygın bir iletişim aracı olarak yalnızca ürün ve hizmetleri tanıtmakla kalmaz, aynı zamanda tüketici davranışlarını, kültürel normları ve sosyal değerleri şekillendirir. Medya ve reklamlar, toplumu etkileyen güçlü iletişim araçları olup, dilin yapısal ve anlamsal boyutları üzerinden kitlelere mesaj iletmektedir. Etkili bir iletişim süreci, kullanılan kelime seçimleri (leksik) ve anlam unsurlarının (semantik) stratejik kullanımına dayanır.

Medya ve reklam, modern toplumların en güçlü iletişim araçları arasında yer almakta ve bireylerin sosyal yaşamını, kültürel değerlerini ve ekonomik tercihlerini doğrudan etkilemektedir. İletişim teknolojilerinin gelişimi, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reklamcılığı yalnızca ticari bir faaliyet olmaktan çıkararak toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden bir olgu haline getirmiştir. Reklamlar geniş kitleleri tüketime yönlendiren mesajların yanı sıra çeşitli ideolojileri de yaygınlaştırıp pekiştirmektedir. Bu anlamda modern anlamda reklamcılık, sistem içerisinde ekonomik işlevlerinin yanı sıra siyasal, toplumsal ve kültürel rolleri de yerine getiren, toplumsal sistem üzerinde etkili olan uluslararası bir örgüt haline gelmiştir. Bütün bunlar basit bir formülle, bildiğimiz dili ve doğru kelimeleri kullanarak elde edilir (Ritzer, 2011b: 253).

Günümüzde reklam, yaşamın her alanında karşımıza çıkan, en fazla dikkat çeken ve en büyük beklentileri barındıran önemli bir iletişim biçimidir. Reklam, hem üreticiler hem de tüketiciler için vazgeçilmez bir olgu haline gelmiştir. Hedef kitlenin düşünce ve davranış biçimlerini yönlendirmek ve değiştirmek amacıyla gerçekleştirilen bu iletişim çalışmalarında Medya ve Reklam önemli bir rol oynamaktadır. Reklamlar, yalnızca ürün ve hizmetleri tanıtmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal algıları ve tüketim alışkanlıklarını şekillendiren güçlü araçlardır. Dijitalleşmenin etkisiyle birlikte reklam, televizyon, sosyal medya, internet ve geleneksel basın gibi farklı

platformlarda çok daha etkili ve yaygın bir hale gelmiştir. Bu süreçte, dilin stratejik kullanımı, görsel ve işitsel unsurların etkileyiciliği ve hedef kitleye yönelik mesajların doğru kurgulanması, reklamın başarısını belirleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Dil, bu süreçte en önemli araçlardan biridir. Reklam dilinin en dikkat çekici özelliği, hedef kitle üzerinde hem bilişsel hem de duygusal bir etki yaratma gücüdür. Sözcüklerin seçimi, anlam ilişkileri, metaforlar, mecazlar, tekrarlar ve semboller, reklam söyleminin ikna edici gücünü artıran başlıca unsurlardır. Dil, iletişimin temel taşıdır ve insanlar arasındaki etkileşimi mümkün kılan en önemli araçlardan biridir. Ancak, dil bilmek yalnızca kelimeleri ve gramer yapısını öğrenmekten ibaret değildir. Bir dili konuşabilmek kadar, o dili konuşan toplumun kültürel bağlamını da anlamak büyük önem taşır. Kültürel bağlam, insanların nasıl iletişim kurduğunu, hangi ifadeleri nasıl ve ne zaman kullandıklarını, hangi jestlerin ve beden dilinin hangi anlamlara geldiğini belirleyen unsurların bütünüdür (Aksan, 1995: 43). Bu bağlamda reklam dili, bir yandan tüketiciye güven telkin ederken, diğer yandan psikolojik manipülasyon yoluyla tercihleri belirlemekte ve yönlendirmektedir.

Söylem, dilin belirli bir bağlam içinde nasıl kullanıldığını, hangi anlamları ürettiğini ve bu anlamların toplumsal yapılarla nasıl ilişkili olduğunu inceleyen bir kavramdır. Söylem yalnızca bireylerin iletişim kurmasını sağlayan bir araç değildir; aynı zamanda toplumsal normları inşa eden, pekiştiren ve dönüştüren bir mekanizmadır. Adamsa göre, “Söylemi yalnızca bir ifade biçimi olarak değil, toplumu şekillendiren bilgi ve iktidar yapılarıyla iç içe geçmiş bir unsur olarak tanımlar. Söylem, belirli bir bilgi alanını düzenleyen kurallar bütünüdür ve bu kurallar bireylerin düşünme ve algılama biçimlerini sınırlandırır.” Yani, söylem sadece bir anlatı biçimi değil, aynı zamanda bir güç mekanizmasıdır. (1. URL, Adams 2017).

Reklam söylemi, aynı zamanda kültürel ve toplumsal kodlarla yakından ilişkilidir. Toplumların kolektif hafızasında semantic değerler (aile, sevgi, başarı, güven, milliyetçilik, nostalji) reklam dilinde stratejik biçimde kullanılmakta, böylece mesajın toplumsal kabulü kolaylaştırılmaktadır.

Reklamın cinsiyet rolleri üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Geleneksel reklamlarda kadınlar genellikle ev işleri ve güzellik

temalarıyla ilişkilendirilirken, erkekler daha çok güç, kariyer ve teknoloji ile özdeşleştirilmiştir. Ancak son yıllarda toplumsal farkındalığın artmasıyla birlikte reklam söylemleri de değişmiş, cinsiyet eşitliğini destekleyen ve toplumsal normları sorgulayan reklam kampanyaları öne çıkmaya başlamıştır (Aydoğan,2005:67). Bu yönüyle reklam dili, yalnızca ekonomik bir araç değil; aynı zamanda kültürel bir inşa ve ideolojik bir yönlendirme aracıdır.

Psikolojik manipülasyonun reklam söylemindeki varlığı, tüketici davranışlarının büyük ölçüde bilinçdışı süreçler tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır. Çerçeveleme, tekrar, duygusal yükleme, kıtlık yaratma ve toplumsal onay gibi yöntemler, bireylerin rasyonel düşünme kapasitelerini sınırlandırarak hızlı ve duygusal kararlar almalarına neden olmaktadır. Pazara, trendlerine uygun bir mesaj vererek günümüz tüketici eğilimlerine hitap etmeliyiz. Böylece, reklam metnimiz sadece dikkat çekici olmakla kalmaz, aynı zamanda markamıza değer katar ve satışlarımızı artıran etkili bir pazarlama aracı haline gelir (Talih, 2013:75). Özellikle televizyon, sosyal medya ve dijital platformlarda kullanılan reklam dilinin yoğun manipülatif stratejiler içerdiği görülmektedir (2. URL, Milor, 2025).

Dolayısıyla, medya ve reklam dilinin leksik-semantik özelliklerini ve bu özelliklerin psikolojik manipülasyona hizmet eden yönlerini incelemek, hem akademik hem de toplumsal açıdan önem taşımaktadır. Bu tür bir inceleme, tüketici bilincinin gelişmesine, eleştirel medya okuryazarlığının artmasına ve bireylerin reklamların yönlendirici gücüne karşı daha dirençli hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

1. LEKSİK-SEMANTİK VE PRAGMATİK ÖZELLİKLER – SES OYUNLARI

Medya ve reklamcılıkta dil, sadece bilgi aktarmak için değil, aynı zamanda algı oluşturmak, ikna etmek ve tüketici davranışlarını yönlendirmek için de kullanılır. Reklam dili, hem sözcüksel (leksik) hem de anlamsal (semantic) düzeyde özel olarak tasarlanmış dilsel bir yapıya sahiptir. Bu yapı, hedef kitlenin dikkatini çekmek, ilgisini sürdürmek ve onu belirli bir davranışa yönlendirmek için stratejik olarak oluşturulmaktadır. Leksik yani sözcüksel seviye, kelime

dağarcığının ve seçilen kelimelerin etkisini incelerken, semantik seviye ise kelimelerin anlamları, çağrışımları ve tüketiciler üzerindeki psikolojik etkilerini ele alır. Türk reklamlarında kullanılan kelimeler, genellikle güçlü çağrışımlara sahip, kolay hatırlanabilir ve tüketicinin zihninde belirli duygular uyandıracak şekilde seçilir (Pelsmacker, 1998:36).

Medya ve reklamlarda kullanılan kelime seçimi, mesajın hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşmasını sağlamak için özenle belirlenir. Reklam metinlerinde genellikle şu leksik unsurların öne çıktığı görülür.

1.1. Leksik (Sözcüksel) Özellikler

Reklam metinlerinde kullanılan kelimeler, sıradan bir dil kullanımının ötesinde ikna edici güce sahiptir.

Olumlu çağrışımlar: *doğal, taze, katkısız, güvenli, sağlıklı* gibi sözcükler ürünün değerini artırmakta ve tüketicide olumlu bir algı oluşturmaktadır.

Duygusal bağ kuran sözcükler: *aile, sevgi, mutluluk, güven, sadakat* gibi kelimeler, tüketicinin duygusal ihtiyaçlarını harekete geçirmektedir.

Teknik ve bilimsel terimler: *probiyotik, nanoteknoloji, klinik test* gibi kavramlar ürünün bilimsel güvenilirliğini pekiştirmektedir.

Aşırı övgü ve abartı (hiperbol): *en iyi, rakipsiz, eşsiz, devrim niteliğinde* gibi ifadeler, ürünün üstünlüğünü vurgulamak için kullanılmaktadır.

1.2. Semantik (Anlamsal) Özellikler

Reklam dilinde anlamın stratejik kullanımı, hedef kitlenin bilinçaltına doğrudan etki etmektedir.

Çok anlamlılık (polisemi): Tek bir sözcüğün farklı anlamları, reklamda çift yönlü etki yaratmaktadır. Örneğin, "*Mutluluk her yerde*" ifadesi hem gerçek hem de mecazi anlam taşır.

Metafor kullanımı: Reklamlarda metaforlar, soyut kavramları somutlaştırarak tüketicinin zihninde güçlü imgeler yaratır. Örneğin, bir otomobilin "*şahin gibi hızlı*" tanımlanması.

Mecaz ve deyimler: "*Kalbinizi ısıtacak lezzet*" gibi deyimssel ifadeler, hem kültürel bağlamda tanıdık hem de duygusal açıdan etkileyicidir.

Sloganlarda anlam yoğunluğu: Kısa ve öz cümleler aracılığıyla geniş bir anlam alanı sunulur. “*Hayat paylaşınca güzel*” sloganı, hem bireysel hem de toplumsal değerleri aynı anda vurgular.

1.3. Pragmatik Özellikler

Reklam dili, yalnızca dilbilgisel düzeyde değil, aynı zamanda kullanım bağlamında da stratejik işlevler yüklenmektedir.

Emir kipleri ve yönlendirici ifadeler: “*Şimdi dene!*”, “*Kaçırma!*”, “*Hemen al!*” gibi ifadeler tüketiciyi harekete geçirir.

Kolektif kimlik inşası: “*Hepimizin tercihi*”, “*Anneler bunu seçiyor*” gibi ifadeler toplumsal birlik duygusu yaratır.

Sorular yoluyla dikkat çekme: “*Gerçek sağlığı denemek ister misiniz?*” gibi retorik sorular, tüketiciyi düşünmeye sevk ederek etkiyi artırır.

1.4. Dilsel Estetik ve Ses Oyunları

Reklam dilinde leksik-semantik özelliklerin yanı sıra fonetik unsurlar da önemli rol oynar.

Aliterasyon ve kafiye: “*Şahane Şahin Sucukları*” gibi ses tekrarları akılda kalıcılığı artırır.

Uyum ve ritim: Kısa ve ritmik sloganlar “*Hayat bu!*”, “*Gerçek lezzet burada!*” bellekte kolayca yer eder.

2. PSİKOLOJİK MANİPÜLASYON TEKNİKLERİ

Reklam dili, yalnızca tüketicilerin bilinçli algılarına değil, bilinçaltına da hitap ederek davranış ve tercihleri yönlendiren karmaşık stratejiler içerir. Bu bağlamda psikolojik manipülasyon teknikleri, modern pazarlamanın temel araçlarından biri olarak öne çıkar.

2.1. Çerçeveleme (Framing)

Çerçeveleme, ürün veya hizmetin belirli yönlerini öne çıkararak algıyı şekillendirme tekniğidir. Olumsuz yanlar ya tamamen gizlenir ya da minimize edilir. Örneğin, bir gıda reklamında “*düşük kalorili*” ifadesi, yüksek şeker içeriği gibi olumsuz unsurları bastırmak için kullanılabilir. Örneğin bir yoğurt reklamında “*Probiyotik desteği ile sindirim sağlığını korur*” ifadesi, olumsuz katkı maddeleri yerine sağlık faydalarını vurgular.

Reklam Örneği: McDonalds'ın “100% gerçek sığır eti kullanıyoruz” söylemi, fast-food ürünleriyle ilgili kalite kaygılarını gidermek için pozitif bir çerçeve sunar. Ancak, tüketiciye sığır etinin içeriğiyle ilgili tam bilgi verilmez.

Haber Örneği: COVID-19 aşısı haberlerinde, bazı medya organları “aşısı karşıtlığı” temasını öne çıkararak, aşının risklerine odaklanmış, böylece toplumda aşısı karşı tereddüt oluşmasına neden olmuştur (Çomak, Yaman, 2022:352).

2.2. Duygusal Yükleme

İnsanların temel duygularına hitap eden içerikler, reklamların daha güçlü bir bağ kurmasına ve izleyicilerin marka ile duygusal bir ilişki geliştirmesine katkı sağlar. Duygusal yükleme, temel duyguları harekete geçirerek tüketici davranışını etkiler. Sevgi, güven, mutluluk, korku ve endişe gibi duygular reklam metinleri, görseller ve müzikle pekiştirilir. Bir sigorta reklamı, aile bireylerinin güvenliği vurgulanarak “Sevdiklerinizi koruyun, yarına güvenle bakın” sloganıyla duygusal bağ kurar.

Reklam Örneği: Kinder reklamlarında sıkça kullanılan “Annenin sevgisiyle üretilmiştir” ifadesi, ürüne duygusal bir bağ ekler ve tüketicinin içgüdüsel olarak güven duymasını sağlar.

Haber Örneği: Pandemi sürecinde bazı haberlerde “ölümcül virüs” veya “katil virüs” gibi ifadeler kullanılarak halkta korku ve panik duyguları tetiklenmiştir (Gürkan, 2021:49).

2.3. Tekrar ve Vurgu

Reklam dilinde tekrar ve vurgu, marka mesajının tüketici zihninde kalıcı hâle gelmesini sağlayan önemli teknikler arasında yer alır. Sloganlar, ürün isimleri ve temel mesajlar sürekli olarak tekrarlanarak bilinçaltına yerleşir. Bu tekrar, yalnızca marka bilinirliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda mesajın ikna edici gücünü de güçlendirir. Tüketiciler, sık karşılaştıkları ifadeleri daha güvenilir ve tanıdık algılayma eğilimindedir; bu durum, satın alma davranışlarını olumlu yönde etkileyebilir. Ayrıca, tekrar ve vurgu, reklamın

hatırlanabilirliğini artırarak uzun vadeli marka sadakati oluşturulmasına katkı sağlar ve elde edilen sonuç, izleyici üzerinde daha güçlü bir etki yaratır (Mortensen, 2004: 21).

Reklam Örneği: Coca-Cola'nın "*Hayat paylaşınca güzel*" sloganı, farklı mecralarda tekrar edilerek marka ve mutluluk kavramını eşleştirir.

Haber Örneği: Pandemi sürecinde sürekli duyduğumuz "*Evde kal, hayat eve sığar*" mesajı, halkın bilinçaltına yerleşmesi için tekrar edilmiştir.

2.4. Kıtlık ve Aciliyet Yaratma

Reklam ve pazarlama dilinde kıtlık ve aciliyet vurgusu, tüketicuyu hızlı karar almaya yönlendiren etkili bir stratejidir. "*Son fırsat*", "*Sınırlı stok*" veya "*Kampanya sadece bugün geçerli*" gibi ifadeler, ürün veya hizmetin sınırlı olduğunu vurgulayarak tüketicide karar alma baskısı yaratır. Bu tür dil kullanımı, psikolojik olarak kayıp korkusu (FOMO – Fear of Missing Out) ile ilişkilidir ve tüketicinin erteleme davranışını azaltarak satın alma sürecini hızlandırır. Kıtlık ve aciliyet mesajları, tüketici üzerinde hem dikkat çekici hem de harekete geçirici bir etki oluşturarak, marka ve ürünle ilgili etkileşimi artırır.

Reklam Örneği: E-ticaret platformlarında "*Stokta sadece 2 adet kaldı!*" uyarısı, alıcıyı anında harekete geçirir.

2.5. Toplumsal Onay (Social Proof)

Tüketici davranışları üzerinde toplumsal onay etkisi, bireylerin başkalarının tercihlerine göre hareket etme eğiliminden kaynaklanır. Reklam ve pazarlama dilinde kullanılan "*Milyonlarca kişi tarafından tercih ediliyor*", "*Anneler bunu seçiyor*" veya "*En çok satılan ürün*" gibi ifadeler, tüketiciye ürün veya hizmetin sosyal olarak kabul gördüğünü gösterir. Bu tür mesajlar, güven duygusunu artırarak bireylerin satın alma kararlarını kolaylaştırır ve erteleme davranışını azaltır. Sosyal kanıt, özellikle belirsizlik durumlarında tüketicinin karar mekanizmasında güçlü bir belirleyici rol oynar; insanlar, başkalarının deneyimlerini ve tercihlerini referans alarak risk algısını azaltma eğilimindedir.

Reklam Örneği: Bir bebek maması reklamı, annelerin %90'ının tercih ettiği iddiasını vurgulayarak güven duygusu oluşturur.

2.6. Karşılaştırmalı ve Üstünlük Vurgusu

Reklam ve pazarlama stratejilerinde, ürün veya hizmetlerin rakiplerine kıyasla üstün olduğunu vurgulamak, tüketici algısını yönlendiren etkili bir tekniktir. “*En hızlı*”, “*Rakipsiz*”, “*Diğerlerinden daha iyi*” gibi ifadeler, bilinçaltında rekabet ve üstünlük algısı oluşturur. Bu yaklaşım, tüketicinin ürünü seçerken karşılaştırma yapmasına yol açar ve üstün özellikleri ön plana çıkararak tercih edilme olasılığını artırır. Karşılaştırmalı vurgu, yalnızca ürünün avantajlarını göstermekle kalmaz, aynı zamanda marka imajının güçlenmesine ve tüketicinin marka sadakati geliştirmesine de katkı sağlar.

Reklam Örneği: Bir otomobil reklamında “*Şehir içi en düşük yakıt tüketimi*” ifadesi, hem ürünün üstünlüğünü vurgular hem de tüketiciyi ikna eder.

2.7. Korku ve Kriz Odaklı Manipülasyon

Korku ve kaygı tetikleyicisi, tüketiciyi harekete geçirir. Sağlık, güvenlik veya ekonomik krizler, ürünün çözüm olarak sunulmasına zemin hazırlar. Özellikle kriz anlarında medya, belirli bir konuyu sürekli vurgulayarak insanlarda kaygı, korku veya panik duygularını artırabilir. Örneğin, pandemi sürecinde televizyon kanalları, gazeteler ve sosyal medya platformları sürekli olarak virüsün yayılma hızını, ölüm oranlarını ve hastanelerin doluluk oranlarını ön plana çıkararak insanların dikkatini ve endişesini artırmıştır. Ancak bu haberler, çoğu zaman bireylerin nasıl önlem alacağına dair net bir yönlendirme sunmak yerine, belirsiz ve korku uyandıran bir dil ile verilmiştir (Orhan, 2009:67).

Reklam Örneği: Hijyen ürünleri reklamında “*Evinizi mikropardan koruyun*” sloganı, tüketicide kaygı duygusu yaratır ve ürün satın almayı teşvik eder.

2.8. Simgesel ve Kültürel Kodlar Üzerinden Manipülasyon

Reklam ve pazarlama dilinde simgesel ve kültürel kodların kullanımı, tüketici davranışlarını bilinçaltı düzeyde etkilemenin önemli bir yoludur. Reklamlar, aile, başarı, milliyetçilik, nostalji veya toplumsal değerler gibi kültürel sembelleri referans alarak mesaj iletir.

Bu tür çağrışımlar, tüketicinin kimlik, aidiyet ve sosyal konum duygularını harekete geçirir. Örneğin, bir ürünün aile değerleri ile ilişkilendirilmesi, tüketicinin kendisini koruyucu ve sorumlu bir birey olarak görmesini pekiştirir; nostaljik çağrışımlar ise geçmişle bağ kurarak duygusal bağ oluşturur. Bu teknik, sadece ürünün özelliklerini değil, aynı zamanda tüketicinin yaşam tarzı ve değer sistemi ile uyumunu da ön plana çıkararak satın alma motivasyonunu güçlendirir.

Reklam Örneği: Ulusal bayramlarda yayınlanan çikolata reklamlarında, “*Bayramın tatlı geleneği*” ifadesi nostalji ve kültürel aidiyeti harekete geçirir.

2.9. Bilinçli Algıyı Aşan Dilsel Teknikler

Reklam ve pazarlama dilinde kullanılan metaforlar, mecazlar, retorik sorular ve ses oyunları, tüketicinin bilinçli değerlendirme sürecini aşarak doğrudan bilinçaltına hitap eden güçlü araçlardır. Bu teknikler, mesajın yüzeydeki anlamını aşarak duygusal ve zihinsel çağrışımlar yaratır; böylece ürün veya hizmetle ilgili algı, daha etkili ve kalıcı bir şekilde şekillenir. Örneğin, retorik bir soru tüketiciyi kendi ihtiyaç ve arzularını sorgulamaya yönlendirirken, mecaz ve metaforlar soyut kavramları somutlaştırarak duygusal bağ kurar. Ses oyunları ve ritmik tekrarlar ise mesajın akılda kalıcılığını artırır. Bu yöntemler, bilinçli eleştirel düşünceyi devre dışı bırakmadan, tüketici davranışını etkilemenin sofistike yollarını sunar.

Reklam Örneği: *Kalbinizi ısıtacak lezzet*” sloganı, hem kültürel bağlamda tanıdık hem de duygusal olarak etkileyicidir.

3. KÜLTÜREL VE TOPLUMSAL BAĞLAM

Reklam dili, yalnızca bireysel düzeyde değil, kültürel ve toplumsal düzeyde de manipülasyon içermektedir. Reklam metinleri ve görselleri, toplumsal normlar, değerler ve kültürel kodlar üzerinden anlam üretir ve tüketici davranışını yönlendirir. Kültürel bağlam, bir toplumun değerleri, normları, inançları ve gelenekleri ile şekillenir ve bireylerin iletişim biçimlerini doğrudan etkiler. Her insan bir kültürün içinde doğar ve o kültürün özelliklerini öğrenerek büyür. Kullandığımız dilden, düşünme, hissetme biçimimize, duygu ve düşüncelerimizi nasıl ifade ettiğimize kadar gündelik yaşam pratiklerimizin tümü kültür tarafından şekillenir. Bununla birlikte kültürle, doğduğumuz günden itibaren tanışmaya başladığımız için kültürel özellikleri çoğu kez doğal

kabul ederiz oysa kültür öğrenilmiştir. Bu nedenle kişilerarası iletişim yalnızca iki ve daha fazla kişiyle kurduğumuz bireysel bir etkinlik olarak görülemez. Bütün iletişim pratikleri kültürle şekillenir. Örneğin genellikle, ağırlıklı olarak psikolojik süreçlerle ilişkilendirilerek tartışılan duygular dahi büyük ölçüde kültürel ve sosyal süreçlerle ilişkilidir (Gürüz, 2008:97).

3.1. Aile ve Sevgi Temaları

Aile ve sevgi temaları, reklamların en sık kullandığı duygusal stratejilerden biridir. Reklamlar, aile bireyleri arasındaki yakınlık ve bağlılığı ön plana çıkararak ürünle ilişkilendirir. Bu yaklaşım, tüketicinin ürünle duygusal bağ kurmasını ve markaya karşı güven ve bağlılık geliştirmesini sağlar.

Reklam Örneği: Bir gıda reklamında “*Aileniz için en taze lezzet*” sloganı, hem güven hem de sıcaklık duygusunu harekete geçirir. Bu tür ifadeler, tüketicinin bilinçaltında aileyi koruma ve iyi seçim yapma motivasyonunu pekiştirir.

3.2. Başarı ve Sosyal Statü

Reklamlar, bireyin sosyal statüsünü ve başarısını ön plana çıkararak ürünle ilişkilendirir. Lüks ürünler, teknoloji ve otomobil reklamları, genellikle prestij, başarı ve statü çağrışımı yapar. Bu yaklaşım, tüketicinin ürün aracılığıyla sosyal konumunu güçlendirme isteğini tetikler.

Reklam Örneği: “*Başarıyı hissetmenin zamanı geldi*” sloganı, bir premium otomobil reklamında hedef kitlenin statü arayışını tetikler.

3.3. Toplumsal Cinsiyet Roller

Reklamlar, toplumsal cinsiyet normlarını pekiştirme veya yeniden üretme işlevi görür. Kadımlar sıklıkla ev, aile ve güzellikle; erkekler ise güç, teknoloji ve hareketlilikle ilişkilendirilir. Bu yaklaşım, tüketicinin ürünle kendi cinsiyet kimliğini ve toplumsal rolünü özdeşleştirmesini destekler.

Reklam Örneği: Bir temizlik ürünleri reklamında “*Ev işlerinde annenin yardımcısı*” ifadesi, kadınlara yönelik toplumsal rol beklentisini bilinçaltına işler.

3.4. Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik

Reklamlar, milliyetçi duyguları harekete geçirerek yerel veya ulusal bağları güçlendirebilir. Bayram, milli gün veya ulusal spor etkinlikleri gibi dönemlerde yayınlanan reklamlar, toplumsal aidiyet duygusunu artırır.

Reklam Örneği: Ulusal bayramlarda yayınlanan çikolata reklamları “*Bayramın tatlı geleneği*” ifadesiyle nostaljik ve kültürel bağları pekiştirir.

3.5. Nostalji ve Geçmişe Özlem

Reklamlar, geçmişe özlem ve nostalji duygusunu kullanarak tüketici ile kültürel ve duygusal bir bağ kurar. Bu strateji özellikle gıda, içecek ve giyim sektöründe yaygındır.

Reklam Örneği: “*Dedelerimizin lezzetiyle bugüne*” sloganı, tüketicinin geçmişteki güvenli ve tanıdık değerleri hatırlamasını sağlar.

3.6. Toplumsal Onay ve Kolektif Kimlik

İnsanlar, başkalarının tercihlerini ve davranışlarını örnek alma eğilimindedir. Bu nedenle bir ürün veya fikir popüler hale geldiğinde, daha fazla kişi tarafından kabul edilir. “*Bu ürünü milyonlarca kişi kullanıyor*” veya “*En çok satan kitap*” gibi ifadeler, insanların bir ürünü veya düşünceyi daha güvenilir ve değerli bulmasını sağlar. Sosyal medyada yapılan olumlu yorumlar, kullanıcıların kararlarını şekillendirmede büyük bir rol oynar.

Toplumsal onay ve kolektif kimlik duygusu, reklamlar aracılığıyla pekiştirilir. “*Herkes bunu tercih ediyor*” veya “*Anneler bunu seçiyor*” gibi ifadeler, tüketicinin grup normlarına ve kültür grubuna uyma eğilimini tetikler.

Reklam Örneği: Bebek maması reklamında, “*Annelerin %90’ı bunu tercih ediyor*” vurgusu, sosyal kabul ihtiyacını harekete geçirir.

3.7. Kültürel Kodlar ve Görsel Unsurlar

Reklamlarda kullanılan renkler, simgeler ve görseller de kültürel kodları pekiştirir. Kırmızı renk enerjiyi, mavi güveni, yeşil ise

doğallığı simgeler. Geleneksel motifler veya yerel simgeler kullanılarak ürünün kültürel meşruiyeti artırılır.

Müzik, ses efektleri, ses tonlamaları ve anlatım tarzı gibi işitsel öğeler de reklamın atmosferini belirlemede ve izleyicinin duygusal tepkilerini yönlendirmede önemli bir yer tutar.

Reklam Örneği: Yerel festivallerde yayınlanan gıda reklamlarında yöresel motifler kıyafetler, renkler ve müzik kullanılarak kültürel bağ güçlendirilir.

3.8. Kriz ve Toplumsal Duyarlılık

Sosyal ve ekonomik krizler, reklam stratejilerinde toplumsal duyarlılığı harekete geçirmek için kullanılabilir. Örneğin, salgın veya doğal afet dönemlerinde hijyen ve sağlık ürünleri reklamları, toplumsal sorumluluk ve bilinç mesajı ile birleştirilir.

Reklam Örneği: “*Sevdiklerinizi koruyun, evde kalın*” gibi sloganlar, hem kriz farkındalığı yaratır hem de ürün kullanımını teşvik eder.

SONUÇ

Medya ve reklam dili, leksik-semantik özelliklerin stratejik ve bilinçli kullanımıyla bireylerin hem bilinçli hem de bilinçaltı düzeyde ikna edilmesine hizmet etmektedir. Bu süreçte metaforlar, mecazlar, tekrarlanan sloganlar, ses oyunları ve duygusal yüklemeler, tüketicinin duyu ve düşünce dünyasına nüfuz ederek güçlü bir manipülasyon aracı oluşturur. Özellikle psikolojik manipülasyon teknikleri, bireylerin hızlı, duygusal ve çoğu zaman rasyonel düşünme sürecini atlayan kararlar almasına yol açar.

Analizle ortaya çıkan önemli bulgular şunlardır:

Leksik ve semantik stratejilerin bütünlük etkisi: Olumlu çağrışımlar, teknik terimler ve duygusal yüklemeler, hedef kitlenin güven ve merak duygusunu tetiklemektedir. Polisemi, metafor ve deyimler ise mesajın hem bilinçli hem de bilinçaltı düzeyde algılanmasını sağlar.

Psikolojik manipülasyonun çeşitliliği: Çerçeveleme, tekrar, kıtlık, toplumsal onay, kriz ve korku odaklı mesajlar, bireylerin karar mekanizmasını etkileyen başlıca tekniklerdir. Bu teknikler, özellikle

televizyon ve dijital platformlarda daha yoğun şekilde uygulanmaktadır.

Kültürel ve toplumsal bağlamın etkisi: Aile, sevgi, başarı, toplumsal cinsiyet rolleri, milliyetçilik ve nostalji gibi değerler reklamların temel stratejik öğelerini oluşturur. Reklamlar, kültürel kodları ve toplumsal normları kullanarak tüketici davranışını yönlendirir ve marka ile duygusal bağ kurulmasını sağlar.

Eleştirel medya okuryazarlığının önemi: Bireylerin reklam dilinin manipülatif stratejilerini tanıyabilmesi, bilinçli tüketim kararları almasını ve manipülasyona karşı direnç geliştirmesini mümkün kılar. Bu bağlamda medya okuryazarlığı, sadece akademik bir kavram değil, günlük yaşamda pratik bir gerekliliktir.

Toplumsal ve kültürel farkındalık: Reklamların, toplumsal değerleri pekiştirme veya yeniden üretme işlevi, kültürel farkındalık ve eleştirel düşüncüyü daha da önemli kılar. Tüketiciler, reklam mesajlarını yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal bağlamda da değerlendirebilmelidir.

Sonuç olarak, reklamlar ve medya yalnızca bir satış aracı olmanın çok ötesindedir. Gerçekten de, bu alanlar ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde, dilsel, semantik, psikolojik ve sosyolojik pek çok unsur içinde barındırır. Bir reklamın temel amacı sadece bir ürün veya hizmeti satmak olsa da, bu süreçte kullanılan dil, semboller, renkler ve imgeler, bireylerin duygusal ve psikolojik yanıtlarını şekillendirir. Reklamlar, izleyicinin zihninde güçlü çağrışımlar oluşturur ve bu çağrışımlar, onların kararlarını, inançlarını ve davranışlarını etkiler.

Medya ve reklam dili yalnızca ekonomik bir araç değil; kültürel, toplumsal ve psikolojik boyutlarıyla çok katmanlı bir iletişim mekanizmasıdır. Leksik-semantik stratejiler, psikolojik manipülasyon teknikleri ve kültürel kodların bilinçli kullanımı, tüketici davranışlarını yönlendiren temel unsurlardır. Bu nedenle, bireylerin eleştirel analiz kapasitesini geliştirmesi, hem kişisel tüketim alışkanlıklarını hem de toplumsal bilinç düzeyini güçlendirecektir.

References

Aksan, 1995: Aksan, D. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

- Aydoğan, 2005: Aydoğan, F. Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2005.
- Çomak & Yaman, 2022: Çomak, B. & Yaman, T. COVID-19 Aşı Haberlerinde Çerçeveleme: Haber Sitelerinde Aşı Karşıtlığı. İletişim Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2022.
- Gürkan, 2021: Gürkan, Ü. COVID-19 ile Mücadelede Kullanılan Mesaj Çerçeveleme ve İletişim Stratejileri. ResearchGate, İstanbul, 2021.
- Gürüz, 2008: Gürüz, D., Temel Eğinli A. İletişim becerileri anlamak-anlatmak- anlaşmak (1. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2008.
- Mortensen, 2004: Mortensen, W. K. Maximum Influence: The Twelve Universal Laws of Power Persuasion. Amacom, New York, 2004.
- Orhan, 2009: Orhan Bilge. Ekonomik Krizlerin Yoksulluk Üzerine Etkileri, T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.
- Pelsmacker, 1998: Pelsmacker, Patrik De, Maggie Geuens ve Joeri Van den Bergh. Marketing Communications. Prentice- Hall, Inc, Cambridge, 1998.
- Ritzer, 2011a: Ritzer, George Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek, Çev. Şen Süer Kaya. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011a.
- Talih, 2013: Talih, A. D. Sosyal Medya Reklamlarında Tüketici Algılarının Tutum, Davranış ve Satın Alma Niyeti Üzerine Etkisi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Edirne, 2013.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA:

1. URL, Adams 2017: Michel Foucault: Discourse <<https://criticallegalthinking.com/2017/11/17/michel-foucault-discourse/>> (Erişim tarihi: 01.09.2025).
2. URL, Milor 2025: Günümüzün Egemen Gücü: Sosyal Medya Algoritması. <<https://www.vedatmilor.com/gunumuzun-egemen-gucu-sosyal-medya-algoritmasi/>> (Erişim tarihi: 03.09.2025).

KARİKATÜRÜN DİLİ: OSMANLI KARİKATÜR METİNLERİNDE DİLSEL ANLATIM ÖZELLİKLERİ

Gülten Ahmed

Şumen Piskopos Konsatantin Preslavski Üniversitesi

THE LANGUAGE OF CARTOON: LINGUISTIC EXPRESSION FEATURES IN OTTOMAN CARTOON TEXTS

Gyulten Ahmed

Shumen University

gultenahmed61@gmail.com

Abstract: This study examines the historical development and linguistic features of cartoons in the Ottoman-Turkish press. Emerging alongside the expansion of the press, cartoons functioned not only as a medium of humor but also as an effective tool for political, social, and cultural criticism.

The linguistic characteristics of cartoons varied according to historical periods. While the Tanzimat period favored ornate expressions and Arabic-Persian constructions, the Second Constitutional Period introduced a tendency toward linguistic simplification aimed at reaching broader audiences. Through the use of narrative boxes, slogans, wordplay, irony, and idiomatic expressions, cartoons reinforced their satirical and critical discourse, enabling them to bypass censorship and communicate social critique effectively. Furthermore, orthographic conventions of Ottoman Turkish, frequent use of Arabic-Persian izafets, and metaphorical expressions shaped the textual dimension of cartoons. By combining visual and linguistic elements, cartoons not only reflected the cultural memory of their era but also contributed significantly to the transformation of social mentality.

Key words: Language, Cartoon texts, Ottoman caricature, linguistic-rhetorical aspects, Ottoman periodicals

Giriş

Basın bir çok alanda araştırma yapmak için her zaman önemli kaynak sayılmıştır. Çünkü yaşam içerisinde meydana gelen önemli olayları basın kayıt altına almaktadır. Bir toplum hakkında herhangi bir bilgiye ulaşabilmek için dönemin basın yayın organlarını incelemek tarih araştırmaları için çok önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Osmanlı basınının ortaya çıkışı, pek çok alanda yeni değişim süreçlerini

gündeme getirmiştir (Salim 2015: 56). Yenileşme ihtiyacı (ıslahatı, değişimi savunma), dinamik bir kamuoyuna geçiş, laikleşme yolunda ilk adımlar, dile bağlı ulusçuluk düşüncesinin gelişmesi, Batılı kavram ve sözcüklerin tedavüle girmesi, haberden çok eğitim aracı olması dolayısıyla zihniyet değişimi bunlardan bazılarıdır (Koloğlu 2006: 27-30). Modernleşme sürecinde yaşanan bu gelişmeler, zihniyet düzleminde farklı algılamalara yol açmıştır. Bunların arasında görsel materyaller oldukça büyük çeşitlilikle okuyucuya ulaşım kolaylığı sağlamaktadır. Resimler, tablolar, haritalar, karikatürler bireylerin dikkatini çekerek daha akılda kalıcı özelliği taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar birçok alanda kendini göstermiş önemli malzemelerden biri karikatürdür. Karikatürün resimden farkı, abartılı ve yeri geldiğinde iğneleyici bir dille çizgilere dökerken, bireyi hem güldürür hem de düşünmesini sağlamaktadır.

Karikatürlerin doğuşundan itibaren kullanım alanları ve çeşitleri de artmıştır. İlk zamanlarda abartılı ve iğneleyici portreler üzerine olan karikatürler, zamanla siyasetin ve günlük sosyal yaşamın içinden bir parça olarak yine abartılı bir dille çizgilere yansımıştır. Karikatür kelime olarak İtalyanca “caricare” yani saldırı anlamına gelen bir sözcükten Türkçeye yerleşmiştir (Balcıoğlu,1973: 7). İtalya ve Fransa’da görünmeye ve gelişmeye başlayan karikatür, daha sonra bir sanat türü olarak kabul görmüştür. Karikatür, başlangıçta sadece insanların yüzlerinin karakteristik özelliklerinin abartılarak ön plana çıkartıldığı çizimleri ifade etmek için kullanılan bir kelime olmuştur. Sonraları karikatür kelimesi, tüm mizahi çizim türlerini ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Karikatür basının faydalandığı görsel çeşitlerinden birileri olup bunları her dönemde çıkan dergi ve gazete sayfalarında görmek mümkündür. Basında, medyada yer alan karikatürler, hem toplumun kültürünü ve o toplumun eleştirdiği, kabul etmediği olgularını gösteren hem dönemin konuşma dilini bize yansıtan kaynaklar sayılmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Araştırmanın malzemesi Hasan Duman tarafından hazırlanan ve Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı tarafından yayımlanmış *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828–1928) Bibliyografyası* başlıklı kataloğunda yer alan gazete ve dergilerden elde edilmiştir. Bu kapsamda XIX. yüzyılın ortalarından Cumhuriyet’in ilk

yıllarına kadar yayımlanan gazete ve dergilerde yayımlanmış karikatür metinleri incelenmiştir. İncelemede karikatürlerin dilsel yapıları, sözcük tercihleri, imla özellikleri ve deyim kullanımları belirlenmiş, analiz edilmiştir.

Bulgular ve İnceleme

1. Türk Basınının Karikatür Tarihi ve Gelişimi

Osmanlı topraklarında yayınlanan ilk gazeteler, bizzat Osmanlı sınırları içinde yaşayan Fransız vatandaşları tarafından Fransızca yayımlanmıştır (Soylu 2021: 7). İmparatorluğ'un sınırları içerisinde yarı Türkçe yarı Arapça bir gazete olan "Vekayi-i Mısıriye", Osmanlı'nın Mısır vilayetinin valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Devlet işlerinin, icraatlarının ve diğer hizmetlerinin duyurulması, ilan edilmesi, halka ulaştırılması için 1831 yılında ilk Türkçe resmi gazete olan, "Takvim-i Vakayi" yayımlanmaya başlamıştır. 1849 yılına gelindiğinde "Vakayi-i Tıbbiye" gazetesinde ilk resim görülür (Çeviker 1986: 14-17). 1860 yılında kişisel sermayeyle, ilk özel gazete olan "Tercüman-ı Ahval" İbrahim Şinasi ve Agah Efendi tarafından çıkarılmaya başlanır. Bu gazetelerde karikatür görmek hala mümkün değildir; fakat "Tercüman-ı Ahval" gazetesi muhalif yayıncılık yolunda önemli bir adım olmuştur. Tercüman-ı Ahval'in ilk sayısındaki önsözde Şinasi'nin ifadesiyle, "...halkın, vatanın yararı için söylemesi de yazması da hakkıdır..." denilmiştir (Soylu 2021: 8). 1867 yılında ise "İstanbul "dergisinde ilk karikatür yayınlanır (Çeviker 1986: 21). Tanzimat ve İstibdat dönemindeki mizah dergi ve gazetelerinde karikatür resim olarak anılmış, Kalem dergisinde ilk kez karikatür sözcüğü kullanılmış ve tanımlanmaya çalışılmıştır (Çeviker 1988: 20).

Yazılı basının yaygınlaşmasıyla daha geniş izleyici kesimlerine seslenme olanağını bulmuşlar. İlk dönem Osmanlı karikatürü ile daha sonraki 2. Meşrutiyet Dönemi karikatürünün arasında anlatım farkı sezilmektedir. Önceleri resim benzeri gerçekçi, sonra da belli bir stilizasyona uğramış çizimlere, oldukça çok ayrıntının verilmesine, ağırlıklı olarak tek kareden oluşan çizimlere ve önceleri çizimlerin içinde, sonra da üstünde ya da altında (kimi zaman ikisinde de) yer alan yazılı anlatıma dayanmaktadır (Alsaç URL).

Bir karikatür yalnızca çizimlerden oluşabileceği gibi, çizimlere eşlik eden konuşma balonlarının veya açıklamaların bulunduğu

karikatürlerle de karşılaşmak mümkündür. Dolayısıyla, belirli bir duruma mizahi bir dille dikkat çekmek isteyen karikatür sanatçısı kimi zaman çizimlerini karikatür yazılarıyla desteklemekte ve bu yazılarda çeşitli söz sanatlarına başvurmaktadır (Arkalan Çakır 2022: 513).

2. Karikatürlerin Dilsel Anlatım Özellikleri

Karikatürlerde kullanılan dil, görselliği destekleyen bir unsur olarak işlev görmüştür. Konuşma balonları, yazı kutuları, kısa ve vurucu sloganlar, ironi, sözcük oyunları ve deyimler, mizahi söylemin temel araçlarıdır. Bu unsurlar aracılığıyla karikatürler, toplumsal eleştiriyi sade bir dille aktarırken aynı zamanda sansür koşullarını aşmayı başarmıştır.

Bir gazetenin her sayfası, farklı haber alanlarına aittir. Bu haber alanlarına göre, farklı dil ve söylem anlayışı ile alana özgü sözcükler kullanılmaktadır. Haberi verme nedeni ve haberi hazırlama koşulları da böyle bir dilin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Yaşanmış olayların tümcelerle belirli bir plan ve sistem içerisinde, okura aktarılması gelişigüzel olmamakla beraber, gazete yazarlığı hem dilsel hem düşünsel hem de belli bir bilgi birikiminin yerinde olmasını gerektiren bir süreçtir. Dil, insanları bir arada tutan, bir ülkü etrafında birleştiren, duygu ve düşünceleri en iyi anlatan önemli bir yapı taşıdır. Kitleleri harekete geçirme, toplumu bilinçlendirme noktasında basın ve yayın organlarının gündem yaratma ve insanları yönlendirme konusundaki etkisinin başında dil kullanımı gelmektedir (Çilenti 2020: 51).

Karikatürün sözel/dilsel anlatım özellikleri, karikatürde kullanılan yazılı ve sözlü öğelerle ortaya çıkar. Bunlar, karikatürün iletmek istediği mesajı güçlendirir, mizahi ya da eleştirel yönünü belirginleştirir. Dilsel anlatım özellikleri belirtilirken şu hususlar önem taşımaktadır:

Konuşma Balonları

- Karakterlerin konuşmaları, karikatürün en temel sözel unsurlarıdır.
- Doğrudan konuşma kullanılır.
- Karakterin kişiliğine uygun dil seçilir (argo, resmi, kaba vb.).

Örnek:

Bir öğrenci karakteri:

Hocam, sınavda interneti açsak olur mu? Bilgilerim orada çünkü.

Bu örnekte espri dil yoluyla ifade edilmiş, karakterin bakış açısı yansıtılmış.

Anlatıcı Metinleri

- Konuşma dışında kalan, durumu açıklayan kısa metinlerdir.
- Genellikle karikatürün üstünde ya da altında yer alır.
- Üçüncü tekil şahısla anlatım olabilir.

Örnek:

Modern çağda bilgiye ulaşmak kolaylaştı, ama düşünmek zorlaştı.

Dilsel anlatım burada aforizma gibi kullanılmıştır.

Sözcük Oyunları ve İroni

- Karikatürlerde dilin mizah yönü sıkça kullanılır.
  - Çift anlamlılık, deyimler, atasözleri, argo, ironi, abartı gibi anlatım biçimleri tercih edilir.

Örnek:

Bir iş insanı çuval dolusu para taşırken:

Bu yıl da zenginliğe küstüm... sadece biraz daha büyüdü!

İroni ve abartma birlikte kullanılmış.

Sloganlar / Kısa Vurgular

- Karikatür, az sözcükle çok şey anlatma sanatıdır.
- Kısa ama etkili ifadelerle mesaj verilir.

Örnek:

Bir çevre karikatüründe ağaç kesen bir figürün yanında:
Kesersen, kesilir.

Hem tehdit hem deyim oyunu içerir. Burada dilsel yoğunluk vardır.

Toplumsal/Kültürel Deyim ve Argo Kullanımı

- Halk dili, deyimler, günlük ifadeler karikatürlerde sıkça görülür.
- Bu kullanım hem karaktere gerçekçilik katar hem de espriyi güçlendirir.

Örnek:

Yine zam gelmiş! Maaşla göz göze gelmeye bile utaniyorum artık...

Gündelik dil ve halkın yaşadığı ekonomik sorunlar karikatürize edilmektedir.

3. Sözcük Seçimi, İmla ve Yabancı Unsurlar

Şimdi yukarıda belirtilen özellikleri taranan gazete ve dergilerden elde edilen karikatür metinlerinde göstermeye çalışalım. İncelemeye konu olan karikatür yazıları Arap harfli Osmanlıca Türkçesiyle yazılmıştır. Karikatürlerde yer alan basın yazılı metinlerin yazımında genellikle Osmanlı Türkçesi imla kaideleri gözetilmiştir ve

gerek sözcüklerin, gerek eklerin yazılışlarında geleneksel, standart imladan¹⁰ uzak kalmadığı görülmektedir. Bununla beraber yeni imla olarak bilinen, Tanzimatla birlikte değişmeye başlayan imlayı yansıtan biçimler de görülmektedir. Tespit edilen özellikler arasında noktalama işaretlerinin kullanımı dikkat çekmektedir (bk. Resim 1).

Resim 1. *Cingoz*, sene 1324/1906¹¹

Karikatürler dönemin sosyal, politik ve toplumsal yapısını yansıtır. 1928 yılına kadar çıkan gazete ve dergilerden topladığımız tüm karikatür metinlerini sözcük ve anlam düzeyinde inceledik. Başka bir deyişle, araştırmamıza konu olan karikatür metinlerinin analizi, sözcüklerin kökeni ve kullanımına dayanmaktadır. Metinlerdeki sözcüklerin anlamlarını ve kullanımını göz önünde bulundurup, kelime seçimi, etimolojileri, metin içindeki işlevleri gibi açılardan ele alınmıştır.

Osmanlı karikatürü ve metinleri, Osmanlı Türkçesinin sözcük seçimi ve dil bilgisi kurallarını takip ettiği bellidir. Karikatürlerde yazarın anlamsal ilgiler kurarak neden-sonuç bağlamında, kolay

¹⁰ “Standart imla”, Osmanlı Türkçesi’ndeki Arapça, Türkçe ve Farsça sözcük ve eklerin asırlar boyu aynı şekil ve tutarlılıkta, klişeleşmiş yazılması anlamına gelmektedir.

¹¹Devr-i İstibdatda Erenköyü’nde bir çocuğun oynadığı uçurtmaya... Bir zatın nazar-ı dikkatini celbetmekle derhi jurnal tertib ve takdim edilmiş... Tevkif olduğu şehrimizde bir zamanlar devran etmişdi.

(OTSYG, s.56 K.1)

algılanabilen sözcüklerle yalın bir anlatıma başvurarak okuyucu ile arasındaki bağı güçlü tutması gerekmektedir.

1870'ten İkinci Meşrutiyete kadar çıkan dergi ve gazetelerde (*Diyojen, Hayal, İncili Çavuş*) genellikle elit kesime hitap edildiği için Arapça ve Farsça kökenli kelimeler daha yoğun olarak kullanılmıştır. Özellikle diyaloglarda veya alt yazılarda mecazlı, sanatlı ifadeler, Farsça tamlamalar sıkça yer alır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde çıkan gazetelerde (1908-1918) daha geniş halk kitlelerine hitap edilmek istendiği için dilde sadeleşme eğilimi görülür. *Karikatür, Geveze, Karagöz, Kahya Kadın, Yeni Geveze, Çimdik, Cingöz, Yuha* gibi yayınlarda görülen karikatürlerin dili buna açık örnektir. Buna rağmen, toplumun alışık olduğu Arapça ve Farsça deyimlere yer verilmiştir. Özellikle alaycı ifadelerde, bürokrasi veya dini çevrelerin hicvinde, Osmanlı memurlarının ağdalı, süslü konuşmalarını taklit eden tiplerde bu dillerden gelen unsurlar bilinçli olarak cumhuriyet döneminde Dil Devrimi'ne kadar çıkan gazetelerde de kullanılmıştır (*Köroğlu, Yeni Pembe Gazete*).

Karikatürlerden Örnekler:

Gazeteler; Sabah, Hanımlara Mahsuz Gazete, Mizah, Servet-i Fünun, Tercuman; Malûmat – Gazetelere saldırıyorlar,
- *Arkadaş bir sopa indir de ayak altından def' olsun.*
- *Sen indir. Daha bana saldırmadı.*

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s.47 K.1)¹²

***

Gazetecilerin Hürriyet Nargilesi, evvelce pek latifdi şimdi biraz sert geliyor.

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s. 49 K.3)

***

Devr-i İstibdatda Erenköyü'nde bir çocuğun oynadığı uçurtmaya... Bir zatın nazar-ı dikkatini celbetmekle derhi jurnal tertib

---

¹² Çalışmamızdaki örnekler, krikatürün yer aldığı gazete veya dergi başlığı, yayınladığı Hicri ve Miladi yıl/sene, katalogun kısaltılmış başlığı (OTSYG) ve karikatürün yer aldığı sayfası (s...) ve sıra numarası (K...) şeklinde gösterilecektir.

ve takdim edilmiş... Tevkif olunduğu şehrimizde bir zamanlar devran etmişti.

(Cingoz, sene 1324/1906, OTSYG, s.56 K.1)

***

Maliye Mektebi:

Muallim – Üç iki daha beş eder. Anladın mı Başdeki Efendi?

Şakird - Yanımdakinin horultusundan bir şey işitemiyorum.

Öteki baştaki Şakird - Hoca Efendi, bak ben uyumuyorum.

(Çimdik, sene 1326/1908, OTSYG, s. 69 K.1)

***

Oh! Çok şükür...Hürriyet geldi ama bana bir ziyanı dokunmadı?

Mademki hürriyetteyiz bi de çalışmaya başlayalım!.. Hadi çocuklar dağılın!

Oh! Bana yaşasın diyorlar değil mi? Evladlarımı mahvettim!..

(Geveze, sene 1324/1906, OTSYG, s. 118 K.1, K.2, K.3)

***

Mahbes-i vatanniye ve hamiyet-i milliye (töhmaiyle)!..

Yıldız Sarayı zindanında vatanperveran-ı milletten bir zat.

Biçare mefkûfi'nin elleri bağlı olduğu ve süngülü askerlerin...

Vatanlarını sevdiklerinden, milletin selameti ve saadetini düşündüklerinden dolayı...

(İncili Çavuş, sene 1314/1897, OTSYG, s.150 K.1, K.2, K.3, K.4)

Osmanlı basınında Arapça ve Farsça izafetler yaygın bir şekilde kullanılır. Bu durum, Osmanlı Türkçesinin hem sözlü hem yazılı dilinde Arapça ve Farsçanın etkisinin güçlü olmasından kaynaklanır. Arapça ad tamlaması iki unsuru, yani hem tamlayanı hem de tamlananı isim veya isim cinsinden bir kelime olan terkiptir. Arapçada Türkçedekinin aksine birinci kelime tamlanan, ikinci kelime tamlayan unsurdur.

Uzerinde çalıştığımız karikatür metinlerinde en yaygın olarak kullanılan Arapça ve Farsça tamlamalar iki sözcükle kurulmuş olanlardır. Bunlarla ilgili metinlerimizden birkaç örnek verelim:

Müddet-i mevkufiyetimin

İsim Tamlaması: “Müdde-i” (davacı) ve “Mevkufiyet” (yargılanma durumu) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir isim tamlamasıdır. Bu terim, karikatürlerde mizahi bir dille eleştiri veya alay amacıyla

kullanılarak, hukuki süreçlerin komik yanlarını vurgulamak için tercih edilmiştir:

- *Ne duruyorsunuz! Girsenize – Müddet-i mevkufiyetimin ne kadar devam edeceğini bilmediğim için korkuyorum.*

- *Emsaliniz misüllu...*

- *O ne demek?*

- *Ne demek olacak. Bu kapıdan giriniz öbür kapıdan salıvereceğiz.*

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s.50 K.1)

Mahbes-i Vataniyye

İsim Tamlaması: *Mahbes-i vataniyye*, Arapça kökenli olup, *mahbes* kelimesi hapsolme veya yerleşme anlamına gelirken, *vataniyye* vatana dair olanı ifade etmektedir. *Mahbes-i vataniyye* terimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulusal bilincin gelişimi ve vatanseverlik anlayışının önemine işaret eder.

Hamiyet-i Milliye

İsim Tamlaması: Arapça kökenli olup, *hamiyet* kelimesi koruma, savunma anlamına gelirken, *milliye* ise ulusal olanı ifade eder. Vatanseverlik ve ulusal bilinç temalarının işlendiği eserlerde sıkça yer alır. Milliyetçilik hareketlerinin ve ulusal mücadelelerin incelenmesinde önemli bir kavramdır.

Nazar-ı dikkat

Arapça kökenli isim tamlaması olup, *dikkatini çekmek* veya *ilgisini toplamak* anlamında kullanılır. Bir şeyin, bir kişinin dikkatini veya ilgisini çekme durumunu ifade eder. İnsanların bir durumu ya da olayı tanımlarken kullandıkları bir terimdir.

Devr-i İstibdatda Erenköyü'nde bir çocuğun oynadığı uçurtmaya... Bir zatın nazar-ı dikkatini celbetmekle derhi jurnal tertib ve takdim edilmiş... Tevkif olunduğu şehrimizde bir zamanlar devran etmişdi.

(Cingoz, sene 1324/1906, OTSYG, s.56 K.1)

Yukardaki açıklamalı örneklerin dışında metinlerde geçen daha bir çok yabancı unsurlu izafetler kullanılmıştır. Bunların bazıları aşağıda verilmektedir:

Devr-i istibdat, nazar-ı dikkatini, nakliye-i hevaiye, siyaset-i maziyesini, devr-i Hamidi, mahbes-i vataniyye ve hamiyet-i milliye, vatanperveran-ı millet, mübb-i hayal, makam-ı Rıza'dan, makala't-ül

hususe, beyan-ı ahval, tensikat'ül-ma'hude, devr-i İstibdad, vaziyet-i hazirası, erbab-ı Hamiyet, Cenab-ı Hakk, evlad-ı vatani

4. Karikatürlerde Deyim, Atasözü ve Kalıplaşmış İfadelerin Kullanımı

Karikatürler geniş kitlelere hitap ettiği için, halkın bildiği kalıplaşmış ifadelerle anlatım daha etkili olurdu. Osmanlı basın karikatürlerinde deyim, atasözü ve kalıplaşmış ifadeler de kullanılmaktadır. Bu tür ifadeler hem halkın kolay anlayacağı dilde mesaj vermek hem de sansürden kaçınmak amacıyla tercih edilmiştir. İşte bazı örnekler:

Attan inen eşeğe biner

Attan inen eşeğe biner ifadesi bir deyimdir. Bu deyim, bir kişinin daha düşük bir konuma veya duruma geçiş yaptığını, genellikle bir kayıptan sonra daha alt bir seviyeye düştüğünü ifade eder. Bir kişi yüksek bir pozisyondan veya iyi bir durumdan, daha kötü bir duruma geçtiğinde bu deyim kullanılır. Bu deyim, hayatın getirdiği zorluklar ve düşüşler hakkında bir uyarı niteliği taşır. İnsanların bazen beklenmedik durumlarla karşılaşabileceğini ve bu durumların onları daha düşük bir seviyeye itebileceğini vurgular:

Lütuflu Zat – Ne dersin Eşek Baba?

Eşek - Sevgili çocuklarım düşeceğiz diye mi merk ediyorlar. Attan inen eşeğe biner.

(Eşek, sene 1326/1908, OTSYG, s. 99 K. 1)

Sudan göz gezdirmek

Sudan göz gezdirmek ifadesi bir deyimdir. Bir konuya veya duruma yüzeysel olarak bakmak, derinlemesine incelemek yerine sadece dış görünüşüne dikkat etmek anlamında kullanılır. Bir şeyin yüzeyine bakarak, içeriği veya detayları hakkında yeterli bilgiye sahip olmamak demektir.:

Muhavere; İncili – Yeni Gazete okuduğun var mı?

Dağlı – Arasıra.

- *Dikkat eder misin yoksa sudan göz mü gezdirirsin.*

- *Oldukça dikkat ederim.*

- *Öyle ise siyaset-i maziyesini başkalarına...*

(İncili Çavuş, sene 1324/1906, OTSYG, s.145 K.1)

Yuhudan ayılmak

Yuhudan ayırmak ifadesi bir deyimdir. Bir kişinin veya bir şeyin, toplumda kabul görmeyen, hoş karşılanmayan veya eleştirilen bir durumdan uzaklaşması, bu durumdan kurtulması anlamında kullanılır. Olumsuz bir durumdan veya kötü bir alışkanlıktan sıyrılmak ifade eder. *Biraz geçti yuhudan ayıldım.*

(Molla Nasreddin, sene 1322/1906, OTSYG, s.338 K.1)

Yuhu tutmak

Yuhu tutmak ifadesi bir deyimdir. Bir kişinin bir durumu ya da olayı abartarak veya aşırı heyecanla karşılaması, genellikle bir başarı veya olumlu bir gelişme karşısında coşku göstermesi anlamına gelir. Aynı zamanda birine ya da bir duruma destek vermek, alkışlamak ya da tebrik etmek anlamında da kullanılabilir.

Doğrusu bozbaşı yağlı etdi, biraz oturdum seni yuhu tutdu.

(Molla Nasreddin, sene 1322/1906, OTSYG, s.339 K. 1)

Yola yatırmak

Yola yatırmak ifadesi bir deyimdir. Bir kişinin bir işte, projede veya hedefte ilerlemesini sağlamak, ona destek olmak veya onu harekete geçirmek anlamında kullanılır. Bir kişinin bir hedefe ulaşması için gereken kaynakları sağlamak veya onu motive etmek için kullanılabilir.

1. *Sadaka isterken,*

2. - *Beyefedi oğlum! Ben de bir zamanlar senin gibi böyle güzel günler görmüş geçirmiştin.*

- *Öyle ise tecrüben çok demek, şu arkamdakini yola yatırmanın çaresi nedir?*

3. *Tıp Fakültesi'nin Çapa'ya nakli.*

(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s. 856 K. 1, K. 2, K. 3)

Kırkıdan sonra saz çalmak

Kırkıdan sonra saz çalmak ifadesi bir deyimdir. Bir kişinin belirli bir yaştan (genellikle 40 yaşından) sonra yeni bir şeyler öğrenmeye, yeni beceriler kazanmaya veya hayatta farklı bir yönelime gitmeye çalışmasını ifade eder.

-*Kırkıdan sonra saz çalınır mı?*

-*Dünyanın mihveri kimin elinde?*

(Zümrüd-i Anka, s. 858 K.1, K. 2)

Hatırlarımız kırılmasın da...

Hatırlarımız kırılmasın ifadesi bir deyim değil, daha çok bir söz veya ifade olarak değerlendirilir. Anlamı, insanlar arasındaki ilişkilerin ve dostlukların korunması, karşılıklı saygı ve anlayışın sürdürülmesi amacıyla kullanılır. Bir tartışma veya anlaşmazlık durumunda, tarafların birbirlerine karşı saygılı kalması ve ilişkilerin zarar görmemesi adına kullanılabilir.

Hatırlarımız kırılmasın da ...

(Zümrüd-i Anka, s. 860 K.1)

Şeker renk olmak

Şeker renk olmak ifadesi bir deyimdir. Bir kişinin veya durumun çok güzel, çekici, sevimli veya hoş bir hale gelmesi anlamında kullanılır. Genellikle birinin dış görünümünün veya davranışlarının olumlu bir şekilde değiştiğini ifade eder.

– *Kocanızla aranız nasıl?*

- *Eskiden iyidi, fakat şimdi araya akşam girince "biraz şeker renk" oldu.*

(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s.866 K.2)

Görüldüğü üzere karikatür metinlerinde deyimler ve kalıplaşmış ifadeler hem sansürü aşmak hem halkla bağ kurmak için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bunlar, sosyal, politik ve kültürel eleştirileri ustaca ifade etmenin bir yolu sayılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı-Türk basınında karikatür, yalnızca görsel bir mizah unsuru değil, aynı zamanda dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel hayatını yansıtan önemli bir iletişim aracıdır. İncelenen örnekler göstermektedir ki karikatürler, kullandıkları dil ve anlatım biçimleriyle dönemin zihniyetini, toplumsal sorunlarını ve eleştirel bakışını yansıtmaktadır. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte karikatür metinlerinin dili, hem Osmanlı Türkçesinin Arapça-Farsça ağırlıklı yapısını hem de sadeleşme eğilimlerini yansıtan bir çeşitlilik göstermiştir.

Karikatürlerde yer alan yazılar, deyimler, sloganlar ve sözcük oyunları, mizahi anlatımı güçlendirirken sansür koşullarını aşmada da etkili olmuştur. Bu yönüyle karikatür, hem halkla doğrudan bağ kurmuş hem de basının kamuoyu oluşturma işlevini pekiştirmiştir.

References

Alsaç URL: Alsaç: URL Alsaç, Üstün. *Karikatür ve Bilişim. Karikatürün Değişen Dili*. E-Kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-81088/ustun-alsac---karikaturun-degisen-dili.html> (Erişim Tarihi: 22-02-2025)

Arkalan Çakır 2022: Arkalan Çakır, N. *Karikatür Çevirilerinde Mizahi Üslubun Aktarımı*. Ö. Solak (Ed.) Edebiyatın Sanatlararası İlişkileri içinde (511-637). Çanakkale: Paradigma Akademi

Balcıoğlu 1998: Balcıoğlu, Semih. *50 Yılın Türk Karikatürü*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Duman 2000: (OTSYG) Duman, Hasan. *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828 - 1928). Başlandıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.

Çeviker 1986: Çeviker, T. *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 1, Tanzimat ve İsdibdat Dönemi*, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

Çilenti 2020: Çilenti, G. *1950 Yılı Milliyet Gazetesi Özelinde Basın Diline Sözcükbilim Açısından Bir Bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2020.

Koloğlu 2006: Koloğlu, O. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul, 2006.

Salim 2015: Salim, M. *Zhenata i nejnjat obraz v turskata presa prez XIX – nachaloto na XX vek. – Mesta na vsekidnevieto na Balkanite*. Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski”, Shumen, 2015, str. 56-65. [Салим, М. *Жената и нейният образ в турската преса през XIX – началото на XX век. – Места на всекидневието на*

Балканите. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2015, стр. 56-65].

Soylu 2021: Soylu, H. *Türkiye’de Karikatür, Mizah ve Sosyal Medya ile Mizahın Değişimi*. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 2021.

KAYNAK GAZETE VE DERGİLER:

BOŞBOĞAZ İLE GÜLLABİ (Hüseyin Rahmi Gürpınar), İstanbul

CİNGOZ (Seyyid Hasan), İstanbul

ÇİMDİK (M. Fazlı), İstanbul

EŞEK (Merzifoni – Baha Tevfik), İstanbul

GEVEZE (Kirkor Faik), İstanbul

HAFTALIK YENİ PEMBE GAZETE (Tevfik Zühdü), İstanbul

İNCİLİ ÇAVUŞ (Kprülüzade Ressam Galib), İstanbul

KAHYA KADIN (Ali Rıza), İstanbul

KARİKATÜR (M. Hilmi), İstanbul

KÖROĞLU/YENİ KÖROĞLU (Burhan Cavit Morkaya), İstanbul

MA’LÜM (Baha Tevfik), İstanbul

NASREDDİN HOCA (İsmail Hakkı), İstanbul

NASREDDİN HOCA (Osman Nuri ve Şürekası), Seydi Beşir/Mısır

NİLÜFER (Edib- Kerameddin Hilmi), Seydi Beşir/Mısır

RESİMLİ İSTANBUL (Mustafa Refik), İstanbul

YENİ GEVEZE (Kirkor Faik), İstanbul

YUHA! (Emin), İstanbul

ZÜMRÜD-İ ANKA (Semih Lütfi), İstanbul

MOLLA NASREDDİN (Celil Mehmed Kuluzade), Tiflis

YENİ HAYAT (A. Nazım), Ankara

OSMANLI DÖNEMİ KARİKATÜR METİNLERİNDE TÜMCELERİN YAPI VE ANLAM ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Meryem SALİM

Şumen Piskopos Konsatantin Preslavski Üniversitesi

STRUCTURAL AND MEANINGFUL FEATURES OF SENTENCES IN CARTOON TEXTS OF THE OTTOMAN PERIOD

Prof. Meryem SALIM, Ph. D.

Shumen University

m.salim@shu.bg

Abstract: Editorial cartoons in the Turkish press combine visual satire with short and effective texts that strengthen their critical message. The sentences used in these cartoons are typically brief, direct, and highly contextual. Colloquial language, idioms, and slang are common, which creates proximity with readers, while irony, exaggeration, and wordplay function as central humorous strategies.

Formally, cartoon texts often consist of elliptical or fragmentary sentences, encouraging reader participation in constructing meaning. Dialogues modeled on everyday speech further enhance their natural tone. Since these texts usually refer to current political or social issues, their significance emerges only in combination with the accompanying visual and contextual background.

Cartoon language is also marked by strong emotional expression. Through exclamations, rhetorical questions, and sarcastic remarks, attitudes such as anger, reproach, or astonishment are made explicit. Overall, the sentence structures of Turkish press cartoons should be understood as integral to the satirical function of the genre, providing both linguistic economy and cultural critique.

Key words: cartoon language, Turkish press, Ottoman period, satire, sentences

Giriş

Karikatür, toplumsal olayların, siyasal gelişmelerin ve gündelik yaşamın eleştirel bir perspektifle mizahi biçimde aktarılmasında önemli bir iletişim aracıdır. İnsanlar dünyada var olduğundan beri düşüncelerini dile getirmek ve kendilerini ifade etmek için farklı

yöntemler geliştirmişlerdir. İlk zamanlarında taşlara çizilen resimler, mağaraların duvarlarına resmettikleri figürler de bunun bir göstergesidir Bazı araştırmacılara göre bu çok eski zamanlara kadar dayanan görsel malzemeleri karikatür olarak değerlendirmede bulunmak, karikatürün işlevi olan eleştirel düşünce gerçeğini yok saymak olur. Bu yüzden bu görselleri, yazısız karikatürün atası olarak tanımlamak daha doğrudur.

Karikatür sanatının ilk dönemlerinde tanınmış kişilerin portreleri abartılarak çizilmiştir. Bu nedenle karikatürün “anlam yüklü portre” olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Ardından gelen süreç içerisinde karikatürlere eşlik eden yazılarda kişi ve olaylar alt yazılar eşliğinde verilmiştir. Bu dönemde fıkralar karikatürel çizgilerle süslenmiştir. Karikatürlerde insan formları deforme edilmiş, abartılarak veya olduğundan daha küçük çizilmiş, herhangi bir canlının vücut veya gövdesinin bir bölümü insana eklenmiş olabilir. Başka bir deyişle, karikatür sanatı her türlü olay, olgu, kişi veya nesneyi kendine konu edinebilir. Böylece yaşamın her evresi mizahi bir şekilde ele alınarak toplumu etkileyen her türlü olayın karikatürlerde yeniden üretilerek gündeme getirilmesi sağlanır (Kaya ve Acarlı 2018: 128).

Karikatürün günümüzdeki anlamıyla ortaya çıkması, basının günümüzdeki etkinliğini kazanması ile mümkün olmuştur. Bir başka deyişle mizah, kağıda geçirilirken dönemin şartlarına, beklentilerine ve ihtiyaçlarına yönelik yeni bir araç edinmiştir. Karikatür, basının dördüncü güç olarak iktidarı denetleme, halkı aydınlatma ve muhalefet gibi görevlerini mizahın kökeninde yer alan eğlence ve hoşgörü kavramlarından aldığı destekle olduğuça etkili ve sert bir dille gerçekleştirme hakkını kendinde görmüştür (şahin 2019: 2212).

Basın dili, açık ve etkili iletişimi esas alır. Karikatürler de basının bir parçası olarak, görsel mizahı dil aracılığıyla güçlendirir. Dilin toplumsal işlevi, karikatürlerde eleştiriyi anlaşılır ve çarpıcı hale getirmek için önemli bir araçtır. Osmanlı İmparatorluğu’nda basın hayatının gelişmesiyle birlikte karikatür, yalnızca bir görsel sanat dalı değil, aynı zamanda güçlü bir toplumsal ve siyasal eleştiri aracı olarak önem kazanmıştır. Osmanlı dönemi basın karikatürleri, tıpkı günümüzde olduğu gibi, dilsel öğelerle desteklenen çok katmanlı bir anlatım türü niteliği taşır. Özellikle Tanzimat’tan itibaren yayımlanan mizah dergileri (*Diyojen, Hayal, Kalem, Karagöz, Cingöz* vb.) hem

dönemin siyasal gündemini eleştirmiş hem de halkın günlük yaşamına dair mizahi gözlemler sunmuştur.

Karikatürlerin en dikkat çekici yönlerinden biri, görselle birlikte kullanılan metinlerdir. Bu metinler genellikle kısa diyaloglar biçimindedir ve halkın kolayca anlayabileceği, nükteli ve ironik bir dille kaleme alınır. Böylece hem güldürü hem de düşündürü gücü kuvvetlenmiştir. Nitekim karikatürlerde kullanılan metinler, çizimin verdiği mesajı pekiştiren ve okuyucuya yönlendirilmiş mizahi bir söylem oluşturan dilsel yapılarıdır. Karikatür metinlerinin belirli özellikleri vardır. Bu özellikler, çizgisel anlatımı tamamlayarak okuyucu üzerinde etki oluşturur.

Çalışmamızın amacı, 1828-1928 yılları arasında çıkan Osmanlı-Türk süreli yayınlarındaki karikatürlerde kullanılan metinlerin bazı belirgin tümce özelliklerini öne çıkarmaktır. İncelediğimiz karikatür metinlerindeki tümceler hem karikatürün mizah işlevinden hem de basın geleneğinden kaynaklanır yapı bakımından özellikler gösterir. Karikatür metinleri Hasan Duman'ın hazırlamış olduğu *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu* (OTSYG)¹³ başlıklı katalogunda yer alan gazete ve dergilerden elde edilmiş bulunmaktadır.

Bulgular ve İnceleme

İncelemeye alınan Osmanlı dönemi karikatür metinleri ve onları oluşturan tümceler aşağıdaki özellikleri göstermektedir:

1. Kısalık ve Yoğunluk

Karikatür yazılarınsa tümceler genellikle kısa, doğrudan ve çarpıcıdır. Çoğu kez gereksiz sözcüklerden kaçınılır, mesaj alt yazıda Osmanlı Tükçesiyle net biçimde verilmektedir.

---

¹³ Çalışmamızda katalogun OTSYG şeklindeki kısaltması kullanılmıştır. Örnek göstermede yayın adı ve yılı, karikatürün yer aldığı sayfası (s...) ve sıra numarası (K...) gösterilmektedir.

Resim 1. *Hoca dünyanın alt üst olmasından korkuyor.*
(Nasreddin Hoca, sene 1927, OTSYG, s. 409, K.1)

Örnekler:

- *Annem bana mini mini bir kardeş getirdi.*

- *Bana da bir cici baba!*

(Zümrüd- i Anka sene 1339/1920, OTSYG, s. 862 K.1)

- *Niçin kadınlardan daima kaçıyorsunuz?*

- *Onların benden kaçmaması için...*

(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s. 864 K.1)

- *Ben size demedim mi? Atınız bu tarafa...*

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s.48 K. 4)

- *Ne demek olacak. Bu kapıdan giriniz öbür kapıdan salıvereceğiz.*

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s.50 K.1)

- *Yahu. Sen de bizim gibi otursana...*

- *Ben sizin gibi budala mıyım, hava almak lazım...*

- *Doğru ama bazen rüzgar sert eser...*

(Cingoz, sene 1324/1906, OTSYG, s.54 K.1)

Cingoz – Ne tarafa?

Geveze - Üsküdar'a doğuru...

Zuhuri – Cingoz! Sen gelmez misin?

Cingoz – Toptaşı Üsküdar'da olduğundan oradan hoşlanmıyorum.

(Cingoz, sene 1324/1906, OTSYG s. 55 K.1)

Maliye Mektebi;

Muallim – Üç iki daha beş eder. Anladın mı Başdeki Efendi?

Şakird - Yanımdakinin horultusundan bir şey işitemiyorum.

Öteki baştaki Şakird - Hoca Efendi, bak ben uyumuyorum.

(Çimdik, sene 1326/1908, OTSYG, s. 69 K.1)

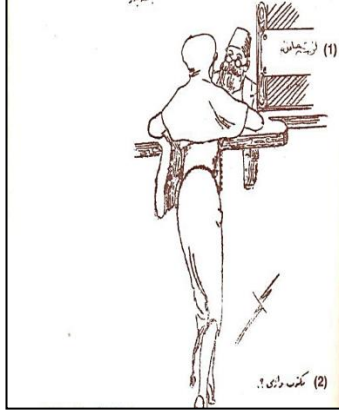
Horoz öttü. Kavga bitti!..

(Vaveyla, sene 1331/1912, OTSYG, s. 756, K.7)

Türk basın karikatürlerinde yer alan metinlerin tümce yapısı, özellikle kısalık ve yoğunluk özellikleriyle dikkat çeker. Okurun görsel algılamaya sürecine paralel biçimde tümceler kısa, doğrudan ve çarpıcı bir şekilde kurulmaktadır. Bu bağlamda, örneklerde de görüldüğü gibi karikatür dili çoğunlukla gündelik konuşma kalıplarına ve halk deyimlerine başvurarak geniş kitlelerle yakınlık kurar. Karikatür metinlerinde ironi, abartı, alay ve kelime oyunları sıkça tercih edilen söylem stratejileri olarak öne çıktığı açıkça görülmektedir.

2. Eksiltili veya Yarım Tümceler

Mizah etkisini artırmak için karikatür yazılarında eksiltili (yüklemi düşmüş), kesik ya da tamamlanmamış tümceler sıkça görülür. Bunun sebebi de okurun, boşluğu kendi zihninde tamamlayıp algılamasına bırakılmasıdır. Tümcenin bitmediğini ve devamında söylenmek istenen bir şeyin olduğunu belli etmek için, üç nokta (...) veya üç nokta ile ünlem (...!) ya da soru işareti (?.) kullanılır. Bu genel kurala rağmen Osmanlıca yazılmış metinlerde bazen sadece nokta veya ünlem işareti de kullanıldığı görülür:

Resim 2. Postahane

- *Mektup var mı?*

(Nilüfer, sene 1336/1917, OTSYG, s. 438, K.2)

Örnekler:

İdamları içinde son katil,...

Rifaiyelik marifetleri,...

Kesik saçlı olmaya lüzüm yok...

(Haftalık Yeni Penbe Gazete, sene 1344/1926, OTSYG, s.124
K.1, K.2, K.3)

Bekirağa bölüğü 'nde iken;

Devr-i İstibdad'da sadakat ve ubudiyet yarışı...

(El-Üfürük, sene 1324/1906, OTSYG, s.718 K.3)

Bu balta ve testere bende iken...

Çay sohbeti, Aka Gündüz'le yarenlik

(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s. 857 K.2, K. 3)

Taç ve para sultanlığıyla ölüm...

(Yeni Hayat, sene 1338/1919, OTSYG, s.796 K.1)

Karikatür metinlerinde ifadenin çarpıcılığını artırmak ve düşüncenin etkili bir biçimde aktarılmasını sağlamak amacıyla kesik tümcelerden sıklıkla yararlanılmaktadır. Bu tür tümcelerde yüklem

- *Beyefedi oğlum! Ben de bir zamanlar senin gibi böyle güzel günler görmüş geçirmiştım.*
- *Öyle ise tecrüben çok demek, şu arkamdakini yola yatırmanın çaresi nedir?*
(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s. 856 K. 2)

Osmanlı'da, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında sansürün gevşemesiyle, karikatürlerdeki diyaloglar devlet, bürokrasi, adalet, eğitim, kadın-erkek ilişkileri gibi konularda eleştirinin en güçlü araçlarından biri olur. Diyaloglar, yazılı makalelerde söylenmesi tehlikeli olabilecek şeylerin dolaylı biçimde dile getirilmesini sağlar. Bu uygulama da mizahı bir güvenlik alanına dönüştürür. Bugün bu karikatürlerdeki diyaloglar bize Osmanlı toplumunun gündelik dilini, sosyal algılarını, siyasi tartışmalarını ve halkın düşünce dünyasını yansıtan birincil kaynaklar sunar. Örnek olarak Cingöz dergisinde yayımlanan bir karikatür diyalogunu inceleyelim:

- *Yahu. Sen de bizim gibi otursana...*
- *Ben sizin gibi budala mıyım, hava almak lazım...*
- *Doğru ama, bazen rüzgar sert eser...*
(Cingöz, sene 1324/1906, OTSYG, s.54 K.1)

Bu örnekteki diyalog, hem gündelik hayata dair pratik bir gözlem (oturma-hava alma), hem de modernleşme sürecindeki zihniyet farklılıklarını temsil ediyor. Bu yüzden küçücük bir konuşma balonu, aslında bir dönemin sosyal eleştirisini taşıyor. Aynı zamanda dönemin **modernleşme ile gelen yeni alışkanlıkları ile geleneksel davranış kalıpları** arasındaki çatışmayı sembolize ediyor olabilir. Örneğin,

Oturmak - alışılmış, pasif tavır anlamı

Hava almak lazım - yeni sağlık ve yaşam tarzı anlayışlarının yükselişi (ör. hijyen, temiz hava, spor gibi Avrupa'dan gelen fikirler de olabilir)

Ama rüzgar sert eser - yeniliklerin riskli, hatta tehlikeli olabileceğine dair muhafazakar kaygılar.

Yahu - Diyalog, günlük konuşma dilinden halk arasında sık kullanılan hitapla başlıyor. Konuşma, samimi ve sokak ağzı havasında. *Budala* sözcüğü üzerinden yapılan hafif alay, karikatürün mizahi tarafını

güçlendiriyor. Tümceler kısa ve doğrudan. Az sözle çok şey anlatma prensibi sezilmektedir.

Yukarıdaki örneğe benzer başka diyaloglar da gösterilebilir:

- *Arkadaş bir sopa indir de ayak altından def'olsun.*

- *Sen indir. Daha bana saldırmadı.*

(Boşboğaz ile Güllabi, sene 1324/1906, OTSYG, s.47 K.1)

***

- *Kızım seni bir zengin adama vereceğim, bir kusuru var otuz yaşında olduğu halde siması doksan yaşında gösteriyor, merak edecek şey değil... Öyle değil mi kızım.*

- *Ah anneciğim, keşke doksan yaşında olsaydı da otuz beş yaşında gibi görünüydi, biz de mirasa çabuk konardık.*

(Karikaür, sene 1329/1911, OTSYG, s.195 K.1)

***

- *Ah birader, insanlar hiçbir şeyin kıymetini bilmiyorlar... Doktorların ilmine riayeten bir eser tevcih gösteriyorlar mı?*

- *Aman Birader... Mezarlıklardaki küme küme dikili taşları unutuyor musunuz?.. Bizler olmasa idik o kadar taş dikilir mi idi?*

(Karikatür, sene 1329/1911, OTSYG, s.197 K.1)

***

- *İlahi Yarabbi... Ne günler kaldık!.. Kızım o başındakini de çıkar... Ne hacet?...*

(Karikatür, sene 1329/1911, OTSYG, s.200 K.1)

***

Muharifler re'skare geçince:

- *Canım bu Matbuat Kanunu ne kadar gevşek, bunu te'kid etmeli, hürriyet-i*

Düşenlerce;

- *Aman Yarabbi hürriyet denilir. Bu ne acip kanun, meşrutiyetle idare olunan memleketlerde en ziyde ehemmiyet verilen şey hürriyet kelimesidir!...*

(Ma'lum, 1326/1908, OTSYG, s.235 K.1, K.2)

***

Cingoz – Ne tarafa?

Geveze - Üsküdar'a doğuru...

Zuhuri – Cingoz! Sen gelmez misin?

Cingoz – Toptaşı Üsküdar'da olduğundan oradan hoşlanmıyorum.

(Cingoz, sene 1324/1906, OTSYG s. 55 K.1)

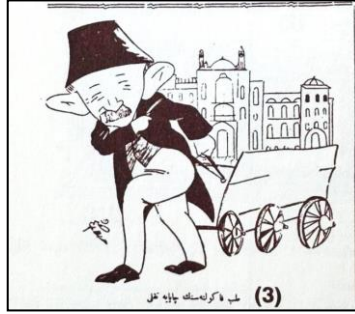
***

Muallim – Üç iki daha beş eder. Anladın mı Başdeki Efendi?

Şakird - Yanımdakinin horultusundan bir şey işitemiyorum.

Öteki baştaki Şakird - Hoca Efendi, bak ben uyumuyorum.

(Çimdik, sene 1326/1908, OTSYG, s. 69 K.1)

4. Yoğun Duygu ve Tutum İfadesi

Karikatür tümcelerinde sitem, öfke, şaşkınlık, alay gibi duygular oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu duyguların yoğunluğu, karikatürün vermek istediği mesajın daha açık ve etkili biçimde izleyiciye ulaşmasını sağlar. Karikatür sanatçıları, anlatımı güçlendirmek ve vurguyu artırmak amacıyla metinlerde sık sık ünlemlerden, seslenişlerden ve hitaplardan yararlanır. Bu ögeler, yalnızca söylenenleri güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda karakterlerin ruh hâlini, olayın absürtlüğünü ya da eleştirilen durumun çarpıcılığını da gözler önüne serer. Dolayısıyla karikatür metinlerinde

kullanılan bu dilsel araçlar, hem mizahi hem de eleştirel yönün daha etkili biçimde yansıtılmasında büyük önem taşır.

- *Yahu. Sen de bizim gibi otursana...*
  - *Ben sizin gibi budala mıyım, hava almak lazım...*
  - *Doğru ama, bazen rüzgar sert eser...*
- (Cingöz, sene 1324/1906, OTSYG, s.54 K.1)

***

- *Oh! Çok şükür...Hürriyet geldi ama bana bir ziyarı dokunmadı?*
  - *Mademki hürriyetteyiz bi de çalışmaya başlayalım!.. Hadi çocuklar dağılın!*
  - *Oh! Bana yaşasın diyorlar değil mi? Evladlarımı mahvettim!..*
- (Geveze, sene 1324/1906, OTSYG, s. 118 K.1, K.2, K.3)

***

- *Kızım seni bir zengin adama vereceğim, bir kusuru var otuz yaşında olduğu halde siması doksan yaşında gösteriyor, merak edecek şey değil... Öyle değil mi kızım.*
  - *Ah anneciğim keşke doksan yaşında olsaydı da otuz beş yaşında gibi görünseydi, biz de mirasa çabuk konardık.*
- (Karikaür, sene 1329/1911, OTSYG, s.195 K.1)

***

- *Ah birader insanlar hiçbir şeyin kıymetini bilmiyorlar... Doktorların ilmine riayeten bir eser tevcih gösteriyorlar mı?*
  - *Aman Birader... Mezarlıklardaki küme küme dikili taşları unutuyor musunuz?.. Bizler olmasa idik o kadar taş dikilir mi idi?*
- (Karikatür, sene 1329/1911, OTSYG, s.197 K.1)

***

Kürdler

*Ah aah. Ah Yunanlılar, Yunanlılar Kürdoğluna uyanlar...
Aaah, ben yoluma giderken, Yunan değidi koluma...*

(Yeni Geveze, sene 1326/1908, OTSYG, s.779 K.1, K.2)

***

1. *Muharifler re'skare geçince;*

- *Canım bu Matbuat Kanunu ne kadar gevşek, bunu te'kid etmeli, hürriyet-i*

2. *Düşenlerce;*

- *Aman Yarabbi hürriyet denilir. Bu ne acip kanun, meşrutiyetle idare olunan memleketlerde en ziyde ehemmiyet verilen şey hürriyet kelimesidir!..*

(Ma'lüm, 1326/1908, OTSYG, s.235 K.1, K.2)

Görüldüğü üzere bu tür ünlemler ve hitaplar karikatürün mizahi veya dramatik yönünü güçlendirir. Karikatürlerde hitap karakterlerin birbirine sesleniş biçimidir. Hitap, bir konuşma veya yazı sırasında bir kişiye seslenirken kullanılan sözdür. Bu, bir kişiyi adıyla, ünvanıyla, bir sıfatla veya başka bir tanımlayıcıyla çağırmak anlamına gelir. Temel amacı, iletişimi başlatmak veya sürdürmektir ve aynı zamanda saygı, samimiyet veya resmiyet gibi çeşitli duyguları veya sosyal statüleri ifade etmek için de kullanılır. Yukarıdaki karikatür sözlerinde kullanılan hitaplar, karikatürün bağlamını ve tonunu belirlemeye yardımcı olduğunu gösterir. Dolayısıyla, karikatür metinlerinde bu tür dil öğeleri hem doğaldır hem de anlatımı zenginleştirir.

5. Birleşik Yapılı Tümceler Kullanımı

Osmanlı karikatür metinlerinde birleşik yapılı tümceler (şartlı, bağlı, iç içe, amaç-sonuç tümceleri) de görülür fakat kullanım sıklığı oldukça sınırlıdır. Bunun bazı nedenleri vardır: Esprinin güçlenmesi için bazen şartlı veya neden-sonuç ilişkili tümcelere başvurulur; Siyasal/eleştirel göndermelerde daha karmaşık düşünceleri aktarmak için kullanılırlar; Karagöz-Hacivat geleneğinin etkisiyle uzayan atışmalarda, özellikle **eleştiriyi veya ironiyi daha güçlü ifade etmek** için birleşik tümceler araya serpiştirilir.

Özellikle *Diyojen*, *Hayal*, *Kalem*, *Karagöz* gibi dergilerde daha fazla kısa tümceler tercih edilirken *Cem*, *Cingöz*, *Zümrüd-i Anka* gibi daha edebi mizah dergilerinde zaman zaman uzun ve birleşik tümceler görülür.

Kaynana - Beş gecedir kocan eve niçin gelmiyor, sana söyledi mi?

Gelin – Ne yüzle gelecek? Bileziklerle küpelerimi alıp benden habersiz rehine koymuş...

***

- Kocanızla aranız nasıl?

- Eskiden iyidi fakat şimdi araya akşam girince biraz şeker renk oldu.

(Zümrüd-i Anka, sene 1339/1920, OTSYG, s.866 K.1, K.2)

***

- Yahu. Sen de bizim gibi otursana...

- Ben sizin gibi budala mıyım, hava almak lazım...

- Doğru ama, bazen rüzgar sert eser...

(Cingöz, sene 1324/1906, OTSYG, s.54 K.1)

***

Ordumuz İzmir'e doğru ilerliyor, çünkü Türk kağnısı yürüdü ve Türk kadını çalıştı.

(Anadolu'da Yenigün, sene 1334/1918, OTSYG, s.12 K.1)

Millet Meclisi hayırlı ve lüzumlu konuları çıkararak yaz tatili yapmak üzere dağıldı.

(Köroğlu, sene 1928, OTSYG, s.216 K.1)

Sonuç

Osmanlı basın karikatürleri, yalnızca görsel unsurlarıyla değil, dilsel yapılarıyla da toplumsal eleştiriyi görünür kılan önemli araçlardır. Karikatür metinlerinde kullanılan eksilteli, kesik ya da tamamlanmamış tümceler, okuyucunun zihinsel katılımını teşvik ederek mizahi etkinin gücünü artırmaktadır. Sokaktaki konuşma dilini andıran doğallık, diyalogların kullanımıyla gerçekleşmekte, içlerindeki ünlem, soru, tekrar ve alaycı söyleyişler aracılığıyla yoğun duygular doğrudan ifade edilmektedir. Diyalogların hem edebi hem de tarihsel bir belge niteliği taşıması, karikatürleri dönemin toplumsal zihniyetini anlamada eşsiz bir kaynak haline getirmektedir. Osmanlı karikatür metinlerinde basit tümceler ağırlıklı olmakla birlikte, gerektiğinde birleşik tümceler aracılığıyla eleştirinin derinliği artırılmıştır. Böylece basın karikatürleri dilsel ve görsel düzeyde işlevselleşerek yalnızca mizah üretmekle kalmaz, toplumsal hafızanın eleştirel ve mizahi bir kaydını sunmakta ve dönemin sosyal dinamiklerini anlamaya yönelik özgün veriler sağlamaktadır.

References

- Kaya ve Acarlı 2018: Kaya, M., Acarlı, M. (2018). Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türkiye'de Karikatürün Tarihsel Gelişimi. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 127-133.
- OTSYG: Duman, Hasan. *Osmanlı – Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828 - 1928). Başlandıcından harf devrimine kadar Osmanlı-Türk süreli yayınlar ve gazeteler bibliyografyası ve toplu kataloğu*. Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2000.
- Şahin 2019: Şahin, Z. B. (2019). Karikatür ve İfade Özgürlüğü. *OPUS International Journal of Society Researches*, 10(17), 2208-2244. <https://doi.org/10.26466/opus.515034>

СИМВОЛИКА НА ЦВЕТОВЕТЕ В СТАРАТА ТУРСКА ЛИТЕРАТУРА

Гл. ас. д-р Вежди Хасан
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

THE SYMBOLISM OF COLLORS IN OLD TURKISH LITERATURE

Senior Asst. Prof. Vejdi HASAN, Ph. D.
Shumen University
v.hasan@shu.bg

Abstract: All societies have their own distinctive color schemes. A color loved by one society may be considered tasteless by another; a color loaded with deep symbolic meaning in one culture may have no meaning at all for another. The use of colors in contemporary literary works may provide clues to the general tastes of the culture to which the author belongs, but above all we can say that it reflects the specific emotional world of the author. It is possible to reach general conclusions by considering different works collectively. In fact, like all societies, the Turks have attached symbolic significance to colors since ancient times. With the Islamization of the Turks and the influence of Persian and Arab culture, this area has seen expansion, diversity and colorfulness. Of course, we do not want to suggest that this development has occurred solely due to the influence of the aforementioned foreign cultures. Among the many complex factors that force cultures to change, the main factor that guides change and saves it from imitation and repetition is the internal dynamics of culture. Change is one of the most fundamental characteristics of culture and a result of its vitality. Traces of this culture, which developed under the influence of Persian literature, are also evident in the use of colors in Divan poetry. On the one hand, Turkish poets compose poems following the path paved by poets who are considered masters of clichéd similes and metaphors in Persian poetry, and on the other hand, they develop their own poetry, originating from the depths of history and national culture. The Divan poets have masterfully applied this synthesis.

Key words: Turkish poetry, poems, color, symbolism, Divan poetry, Sufism, cultural meaning

Значението на цветовете в турската култура

Цветовете са привличали вниманието на човечеството още от най-ранните периоди на историята и са били едни от най-широко използваните средства за разпознаване и категоризиране на обекти. Най-лесният начин да се разграничи един обект или идея от друг е чрез цвета (Kanat 2001: 147). С течение на времето става ясно, че цветовете служат не само за идентифициране на обекти, но са свързани и с духовния свят на хората. Съществуват определени връзки между цветовете и човешката психология, личността и духовния свят. Често се използват при лечението и релаксация. Всеки човек има предпочитания към определени цветове, макар и да не знае причината за това. Изследванията върху цветовете обаче показват, че това не е подсъзнателно предпочитание, защото цветовете влияят на духовния свят и здравето. Ето защо цветовете, които избираме подсъзнателно, понякога разкриват улики за нашето здраве, а понякога и за настроението ни. „Трябва да имаме предвид, че всеки цвят има широк спектър от значения.“ (Lings 2003: 46). Цветовете оказват значително влияние върху хората. В турската култура са придобили специфични значения и са били използвани за различни цели. Някои от тях доминират в традиционните обреди.

Като цветове, които имат отношение към характеристиката на жизнения път на човека – неговата съдба, могат да бъдат разглеждани цветовете, които маркират различни събития и явления в живота на хората и често отразяват емоционална оценка. В тюркската митология белият цвят се среща най-често. Като посока той символизира запада. Понякога е еквивалентен на синьото – цвета на Небесния Бог... Синият цвят при тюрките, освен че е символ на изтока, е и символ на небесната сфера, на Бога на небето (Gök Tanrı). Синьото (gök renk) означава връзка с небето, духовно извисяване, достигане до небесата, вътрешна чистота. (Chufadar 2013: 216, 217). В тюркските вярвания белият цвят „ак“ (ak) означава величие, справедливост, сила и могъщество. Свързва се с чистота, невинност, искреност и правдивост. В шаманизма и старите тюркски вярвания е свят и благороден цвят. Владетелите и военачалниците се обличали с бели дрехи преди битка, като знак за чест и чистота. В турския език бялото е не просто цвят, а

морална категория. В изразите: „Yüzü ak“ (лицето му е бяло), „Alın ak“ (челото му е бяло) става въпрос за честен, почтен човек. „Anasının ak sütü gibi helâl“ (чисто като майчиното мляко) - напълно заслужено, праведно. „Ak beze kara yamalık“ (черна кръпка върху бял плат) - не покварявай чистото с нечисто. Много често присъства и в пословиците: „Ak koyunun kara kuzusu da olur“ (Бялата овца може да има черно агне.) – Дори в доброто има малко зло. „Ak akçe kara gün içindir“ (Бяло акче за черни дни.) – спестявай за тежки дни. (букв. „бялата пара е за черен ден“). „Ak esvar leke götürmez“ (Бялата дреха не понася петна) – Чистият човек дори при малка грешка се набива на очи. Тези примери показват, че белият цвят се свързва с честност, чистота, морал и справедливост. В тюркската митология, Бог Юлген решава да сътвори света и тогава от водите излиза Ак-Ана (букв. „бялата майка“) и му дава съвет. Ак-Ана е олицетворение на знанието, мъдростта и съзидателната сила. Дъщерите на Юлген се наричат Ак-къзлар (букв. „белите момичета“) – символ на доброто, чистото и свещеното (Ogel 1993: 571). „След потопа Юлген се заема да създаде хората. Брат му Ерлик (богът на подземния свят и на злите духове) взема част от вълшебното му цвете, и той също създава човек. Юлген се ядосва на брат си и го прокліна, добавяйки: „Нека племето, което си създал, да бъде Черното племе, а племето, което аз създадох, да бъде Бялото племе. Бялото племе ще отиде на изток, а Черното племе ще отиде на запад.“ (İnan 1987: 419). Белият цвят е символ на суверенитет, чистота, непорочност, величие и мъдрост. Доста е популярен сред тюрките. При хуните, създали първата тюркская държава, бялото е символ на справедливост и власт. В Анадола, белобрадите са уважавани, надеждни и опитни възрастни хора. Още в древността, преди да се омъжат, младите момичета носели червени дрехи. В деня на сватбата си носели бели дрехи и бяла кърпа на главата. Днес тази дреха е известна като сватбена рокля. Символизира чистотата и в ежедневието се използват изрази като „чисто като майчино мляко“ или „нека дните ти да са бели“. В алтайския тюркски език „ак“ означава рай. Това показва, че белият цвят е свързан с божественото и духовното съвършенство.

Червеният цвят е символ на вълнение и сила. Това е цветът на кръвта и от векове е символ на опасност и унищожение. Ханът

носи червен кафтан и по този начин демонстрира властта си. С течение на времето този символ променя значението си и се превръща в традиция младоженецът да облича червен кафтан, а булката – червен воал. Червеният цвят се свързва с женското начало - в разказите на Деде Коркут хановите, които имат момичета, се настаняват в червени шатри, постлани с червени килими. Често момите са с червени дрехи. Червените дрехи са отбелязвали радостните събития в живота на древните огузи. Червеният цвят е цветът на сватбите. (Chufadar 2013: 121, 122). Цветът, който придобива слънцето при изгрев и залез, се счита за свещен. Червеното знаме на тюркските ханове се основава на култа към огъня и вярата в помощта на духовете. „*Преди Осман Гази да наложи бялото, за бойно знаме са използвало червеното. Те смятали, че червеното знаме имало духовно влияние, тъй като е бил цветът, към който членовете на племето били естествено привързани (т.е. били му предани по природа), което им позволявало лесно да съберат членовете на племето под бойното знаме.*“ (Gench 1997: 18). Червеният цвят се свързва с култа към огъня, широко разпространен сред всички тюркски племена. Червеният цвят е с толкова голямо значение за турското общество, че младите момичета също са използвали червеното като доминиращ цвят при тъкане на килими. Не само по време на османския период, но и в древността, тюрките придавали голямо значение и почит към червения цвят (İnan 1987: 419). Знамето на Златната орда е с червен полумесец на бял фон и това показва, че двете цветове са били използвани заедно и в други тюркски общности извън Османската държава. Известно е, че бял полумесец и бяла звезда върху червено знаме се появява по време на султан Селим III (1789-1907) и султан Махмуд II (1908-1939). По време на османския период върху червеното знаме е изобразен полумесец и звезда с шест или осем лъча. В по-късните години от управлението на султан Абдулмеджит (1839-1861) е заменена с петлъчна звезда. По време на републиканския период е приет закон (на 23 май 1936 г.), който регламентира стандарти за турското знаме. В народното творчество, червеният цвят символизира динамика и жизненост:

Ако дойде моят край преди твоя,

Издигнете над гроба ми два червени камъка.

Караджооглан (Koprulu 2000: 413)

Любимата ми се премени с коприни,

С червени като корал елеци.

Сюммани (Oztelli 1970: 251)

Синьото символизира небето и водата. Всъщност, арабският произход на думата (mavi) буквално означава цветът на водата. Това е цветът на съзнанието, истината, хармонията, спокойствието и надеждата. Светлосиньото е цвят, който определя безкрайността, сътворението, спокойствието и носи мир. Той е най-обичаният цвят сред хората, защото символизира решителност, творчество и саможертва. Разглежда се като символ на приятелство, лоялност, преданост, просветление и чистота. Синьото е цветът на безкрайния път, където реалността се превръща в фантазия. Това е и цветът на небесата (gök). Древните тюрки са почитали Бога на небето, затова синьото става символ на величие и великолепиe. Това намира приложение и в народното творчество:

Ако стана градина, която цъфти

Ако стана епос в езика на този народ

Пир Султан Абдал (Ozturk 1998: 260)

Зеленият цвят е естествен цвят на дърветата и растенията в природата. Корените на духовните вярвания на турците относно зеленото се крият в най-древните им религиозни вярвания. Според тюркската митология един от седемте сина на бога Юлген, се казва Яшъл (yaşıl) и се е смятало, че той регулира растежа и развитието на растенията. След като Юлген е създал човешкото тяло, е отишъл при Кудай и му казал: „Аз създадох тялото, но не и душата.“ Кудай отговорил: „Аз създадох душата, но не създадох тялото.“ Юлген изпратил гарван при Кудай, за да поиска душа за човека, когото създал. Гарванът полетял към небето и докато се връщал с душата, видял труп на животно. Отворил човката си и душата паднала в боровата гора и се разпръснала. Затова боровете и хвойните остават живи през лятото и зимата, запазвайки зеленината си (Ogel 1993: 272). Тюркските народи, населяващи степите на Централна Азия се прехранват с животновъдство и използват думата яш (yaş) за обозначаване на човешкия живот.

Древните тюрки са изразявали възрастта си по следния начин: „Видял съм четиридесет години растеж (yeşerme)“. Тоест, природата расте веднъж годишно, а аз съм видял природата да расте четиридесет пъти. Следователно, думата „възраст“ се използва със значението „продължителност на живота“ и се тълкува като „Аз съм на четиридесет години“. Зеленият цвят е символ на пророка Мохамед и затова след приемането на исляма се използва в традиционна култура като символ на религията и вярата. Зелени са и османските знамена. В народната поезия е символ на живота и възкресението, проявявайки се в изрази като „да жадува за зелено“ и „да позеленеет“. Използва се много често в народната поезия:

*Две зелени глави, които си играят в езерата
Радостта им е запечатана в езерата*

Дадалоглу (Ozturk 1998: 134)

В тюркската култура и митология жълтият цвят има както свещен, така и прагматичен смисъл. Свързан е с динамиката на живота, златото (богатството) и слънчевия блясък. В тюркската митология богът на боговете Юлген живее в златен дворец с шест врати и златен трон – това е центърът на света. Жълтият цвят предизвиква радост и удоволствие и в турската култура символизира центъра на света. Също така разкрива мъдрост, разбиране и високо ниво на интуитивно възприятие. Жълта е и златната нишка от османския период и символизира духовно съвършенство, мир и покой. Туркмените са носили жълти ботуши и червени шапки в продължение на векове (Ogel 1993: 480). Основният цвят в знамена на Мамлюците и Златната орда е жълтия. Жълт е цветът и символът на слънцето. Плодовете, зеленчуците и гроздето са жълти. В турските епоси жълтият цвят се възприема като символ на злото и бедствието. Жълтият дракон е мотив в турските приказки, който предизвиква негативни чувства. Жълтият цвят се използва често в народното поезия във фрази като жълт тен, жълта звезда, жълто цвете. Свързва се с лицето (бледост, болест), звездите и цветята:

*Жълтото цвете е увяхнало от копнеж
Влюбените са с цигулки и саз*

Караджаоглан (Oztelli 1970: 230)

*Жълта кърпа върху руса коса
толкова ти подхожда, че бих се пожертвал за теб*

Дадалоглу (Oztelli 1970: 135)

Според митологията, по време на първоначалното формиране на света е съществувал пълен мрак, навсякъде е било обвито в черно. По-късно се появяват и други цветове. Бялото отразява и отклонява слънчевата светлина, докато черното абсорбира всички цветове и никога не ги връща, погребвайки ги в мрака на смъртта. Поради тази причина с черно се описва липсата на светлина. Противоположен на бялото и е цветът на дрехите, използвани при погребения. Черното символизира тишината, страха, загубата и липсата на живот. В турската култура с черно се обозначава север. Когато казваме „черен вятър“, имаме предвид вятъра, който духа от север, а когато казваме „Черно море“, имаме предвид морето на север. В тюркската митология думата „кара“ (черно) се използва във връзка с цвета на земята като тъмнокафяв. От една страна, „кара“ се отнася до земята извън морето, а от друга страна, тя също предава значението на тъмно. Когато казваме „черна нощ“, това означава тъмна нощ. „Черен ден“ се използва за означаване на нещастен ден. „Черно сърце“ означава разтревожено, измъчено сърце. Използва се и като синоним на „голям“. „Черна гора“ значи голяма гора, чиито граници са неясни. Според вярванията на алтайските тюрки духовете са чисти (невинни) и черни (зли). Те вярват, че най-тежките и болезнени бедствия са свързани с дейността на Ерлик. Ерлик е черен дух и живее в подземния си дворец, построен от черна кал (İnan 1987: 404). Отношението на турците към черното е негативно. Според народните вярвания черните змии, черните котки и черните кучета носят нещастие. Това намира отражение и в народната поезия:

*Ти, моя възлюблена, която ме наричаш черен,
очите ти не са ли черни?*

Караджаоглан (Dilchin 1983: 324)

Точно както светлината и топлината, същността на цветовете е светлината, слънцето. Вътрешните, съществени цветове на светлината, на слънцето, са три: червено, жълто, синьо. Въпреки че външно се виждат седем цвята, те са смесица от

различни видове. Черното и бялото не се считат за цветове, тъй като бялото е смесица от тези седем цвята, а черното е отсъствие на всички тези цветове (Sunar 2003: 269). В народната поезия играе важна роля в описанието на красотата на възлюбената.

Бузите ти са зачервени и потни

Като милост, изливаща се върху розите

Караджаоглан (Dilchin 1983: 343)

Подхождат ли белите дрехи на младо момиче

Носи червено, скъпа моя, къде са ти шаловете

Ерзурумлу Емрах (Alptekin 2004: 161)

Значението на цветовете в диванската поезия

В суфизма вселената се възприема като възможно най-цветна. Въпреки това, красотите, които придават цвят и аромат на хоризонта са измамни. Както е добре известно, цветът привлича хората преди останалите сетива като форма, мирис и вкус. Следователно цветовете се появяват пред нас по два начина. Първо, с външния си вид цветовете отдалечават хората от истинския им източник, и второ, те дават улики, които водят хората към истинския източник на тези цветове. От тука следва, че имат силата да събудят по-висшите сфери на интелекта (Lings 2003: 51). Суфистите, които е достигат определено ниво, гледат на представителите на всички религии по един и същ начин, защото тяхната същност е една. Във всички религии и секти съществени са цветовете на съответната религия. Отвъд видимото измерение на цветовете се крие безцветността. Всъщност няма никакъв цвят. В крайна сметка, произходът на всички образи, които познаваме като цветове, извира от безцветността, тоест от черното. Това се използва по-скоро като символ на „Божествената същност“, която е невъзможно да се опознае и разбере по какъвто и да е начин. Ибн Араби го определя като „бездънна тъмнина“ (Izutsu 1999: 44). Точно както в тъмнината нищо не може да се различи, така и в същността на Истината нищо не може да се различи или избере от другите неща. Белотата на първичния интелект съответства на чернотата на невидимото. По този начин тя става очевидна чрез своята противоположност. Съществуването е бяло,

несъществуването е черно. По тази причина някои мъдrecи са тълкували бедността като белота (Uludag 1995: 9).

Определени цветове символизират конкретни състояния и позиции. Това варира в зависимост от отделните лица и общности. В крайна сметка не е ясно дали те са вдъхновени от миналото чрез легенди, епоси и митове, лични предпочитания, или са непременно резултат от всички тези влияния. В суфизма цветовете са възприемани като човешки връзки, отношения и обичаи, които също символизират вселената. За тях смъртта е по-скоро смърт на егото. Те смятат, че оставянето на егото гладно и жадно е бяла смърт, а мъките и трудностите на хората е черна смърт. Светлините, излъчвани от красотата и величието, са многоцветни. Красотата блести в зелено и жълто, а червеното и пурпурното са присъщи за величието (Ceylan 2000: 259). Зеленото означава зрялост; то е състоянието на онези, които са на правия път. Символизира състоянието на онези, които се лутат между красотата и величието. Бялото не е цвят, а зависи от цвета, с който е съчетан. Например, ако съдът с вода е червен, водата изглежда червена, въпреки че е бяла. По същия начин, когато слънчевата светлина, която е бяла, се отразява от стъкло, тя придобива цвета на стъклото. Черното символизира сянката на истината, която е царството на светлината, а в това царство няма светлина или тъмнина. Въпреки че го наричат светлината на черното, това е точката, в която светлината свършва (Ceylan 2000: 260). Косата е най-често споменаваният елемент на красотата в диванската поезия. Косата се описва като невярна, защото покрива лицето на любимата. Освен това, в суфийските текстове тя е елемент, символизиращ изобилие. Веждите на любимата също са елемент на красотата, подобно на къдриците и очите. Те са черни и причиняват болка. Посочвайки, че нощта е черна, авторите я свързват с негативни влияния. Концепцията за черния ден също предизвиква негативни асоциации.

Бялото се асоциира със светлината на зората, празниците, празничните дрехи и лицето на любимата. В диванската поезия се посочва, че лицето и бузите, считани за едни от най-важните елементи на красотата на любимата, са бели. В касида, написана от Недим, се споменава, че всички, богати и бедни, носят бели

дрехи в празничните дни. Поетите приравняват яркостта на утрото с белотата. Акцентът се поставя върху факта, че тази белота е не само материална, но е и цветът на щастието. Бяло символизира съвършения човек, пречистването на сърцето, силата на вярата и послушанието, контрола над тялото, насочването на Аза към доброто, божествените повели, щедростта, издръжливостта, истината, смиреността и т.н. Червеното е безмилостност, отклоняване от правия път, Освен това синьото символизира бунтовното „аз“, жълтото – упрекващото „аз“, зеленото – довольното „аз“, а безцветното – съвършеното „аз“ (Yuksel 1996: 217).

В суфийската литература червеното често се споменава с неговите значими символични значения. В „Хюсн у Ашк“, се правят асоциации между слънцето, огъня, кръвта и разбитото сърце, за да изрази любовта и страданието (Sheyh Galib 2006: 17). Когато се сблъска с „морето от пламъци“, любовта разкрива опасностите, произтичащи от егоистичното „аз“, а не от божественото спокойствие. Честото изразяване на любовта чрез виното е централна тема в суфийската литература. Във връзката между любовта и виното, ролята на червения цвят е значителна. Сърцето, асоциирано с този цвят се възприема като преплетено с любовта, и кръвта, опасността и страданието, предизвикани от този цвят. В диванската поезия червеният цвят често се използва за идеализиране на разглежданите теми чрез сравнението и хармонията на червените елементи. Много често се проявява като отражение на любовта, раздялата и скръбта:

*Нека се увие в розов шал и върви,
като края му се влачи зад нея като сърцето ми*

Ендерунлу Васъф (İpekten 1989: 12)

Това е ярък пример за това как червеният цвят обобщава самата възлюбена, красотата на роклята ѝ и ефекта им върху влюбения.

Поетът Недим е изумен от красотата, която разкрива този цвят, и не може да назове цвета на лицето:

*О, цвят на лицето, не мога да кажа
Розово ли е, или червено, или роза, какво си?*

Недим (Nedim 1997: 312)

Червеният цвят е един от често използваните в диванската поезия. Червени са лалетата, розите, люляците и карамфилите. Устните на любимата са като скъпоценни камъни с червен цвят, като рубини и сапфири. След като се споменава, че местата, предназначени да привличат вниманието в диванската поезия, са били написани с червено мастило, се подчертава, че друг елемент, изразяващ червенина, са тъканите и дрехите, носени по специални поводи. Любимата прилича на роза с червени бузи, а влюбеният плаче с кървави сълзи. По този начин влюбеният трябва да украсява всичко, свързано с любимата, превръщайки ги в градина с лалета и правейки ги красиви и ценни като злато. За тази цел Фузули, от една страна, изследва земята, по която любимата е стъпвала или вероятно ще стъпи, а от друга страна, я оцветява в червено с кървавите си сълзи:

*Очите ми оцветиха земята в червено с кръв
като алхимик, който оцветява земята в червено.
Ако ме направиш роза, нека изворът на мисълта
да потече от червения извор на твоята кръв.*

Шейх Галиб (Sheyh Galib: 394)

Поетите използват червения цвят при описване на розата, виното, кръвта и огъня. Червената роза е красота, учтивост и радост, а виното – опиянение и загуба на самоконтрол. В очите на влюбения, любимата е идеалът за красотата във всичките ѝ измерения. А най-значителният елемент от тази красота е червеният цвят. Красотата и привличането, които тя носи, се дължат главно на червения оттенък на лицето и устните ѝ. В света на влюбения господства червеният цвят. Той вижда всичко в червено – лицето и устните на любимата, които са като розови листенца с кървочервени очи. С кървави сълзи той оцветява целия свят в червено. Раните по тялото му, голямата болка, която преживява – това е като вътрешно кървене и пламъкът на любовта, който гори в сърцето му. Всичко това отразява господството на червения цвят. Вътрешният и външният свят на влюбения се възприемат в червено, а красотата на любимата е тясно свързана с този цвят. Това съответства на принципа на „оцветяване в цвета на любимия“, който се среща в суфизма – идеята за сливане с любимия. Въпреки това, в поезията червеният цвят не е просто

суфийски символ. В природата той е тясно свързан с красотата. В описанията на пролетта, в стихове за рози и лалета често се среща червеният цвят. Той се използва като метафора. Червените скъпоценни камъни и предмети също играят подобна роля. При описване на войната, червеният цвят се свързва с кръв, меч и огън. За победителя той символизира сила, смелост, величие, а за победения - смърт, паника, хаос.

Поетите го разглеждат като естетически елемент и го се използват в различен контекст. Понякога се изразяват директно, а понякога и индиректно чрез позоваване на елементи, които са червени на цвят, като роза, розов цвят, цвят на лале, изумруд и др. Някои глаголи като „да се изчервявам“, „да горя“, „да изгарям“, „да изсъхвам“, „да разкъсам“ и емоции като „срам“, „ревност“, „ярост“ и „страст“ също предизвикват асоциации с червения цвят. В допълнение към тях, изрази като червенокос (sürh-ser), да разкъсам като роза (gül gibi pârelemek), да плача кръв (kan ağlamak) и да влизам в кръвта на някого (kanına girmek) също напомнят за този цвят (Sebecioglu 2009: 376). В суфизма розата символизира единството, а окото – изобилието. Стихотворението изразява причината за лишаването от тайната на единството и отношението към тази ситуация. Този цвят намира своето място в поезията главно чрез сравненията. Сравненията, основани на червения цвят, включват цветя като рози, лалета, карамфили, люляци, нар и бадемкови цветове; плодове като ябълки, праскови и нар; скъпоценни камъни и метали като рубин, сапфир, корал и злато; както и кръв, огън, къна, слънце, зора, вино и чаша. Червеното се свързва с красотата, а тази връзка се подчертава чрез споменаването на изрази като приятен цвят, красив цвят, пъстър и др. При разглеждането на червения цвят във връзка с красотата, решаващо значение има цветът на лицето и устните на любимата и фактът, че розата, считана за най-красивото цвете, е с този цвят, но и това, че червеното привлича погледа и е по-привлекателен от другите цветове. Червен е и цветът на измамата. Значението, което предава червеният цвят, се определя от асоциациите, които предизвиква. Например, червените цветя обикновено се свързват с красота и радост, докато кръвта и огънят са елементи, които изразяват гняв, скръб, раздяла и тъга.

В диванската поезия с червеният цвят се описва любимата. Основните фактори, които определят това, са, че този цвят е по-привлекателен и се отличава от другите цветове по отношение на красотата и привлекателността. Червените устни въздействат на влюбения. Приликата на лицето и устните с най-красивите елементи на природата, като рози, слънце и червени скъпоценни камъни, също потвърждават красотата, свързана с червеното. Любимата, с червените си бузи и устни, е като дръвче, чиито листа и плодове са червени. Поетите ги сравнява с розата, подчертавайки красотата, яркостта и ценността на цвета им. Лицето на любимата е всъщност бяло като луната, но съдбата я е оприличила на огън. Розовата градина е хармана, запален от нейния огън, чашите се изчервяват от презрение. Бенките по лицето са като очи на вещица, черната коса е като дим, който се вие нагоре. Връзката на лицето с чашата и виното се основава на червенина и блясък. Понякога отражението на чашата, а понякога топлината на виното карат лицето на любимата да се изчерви. Обикновено влюбеният се обръща към чашата в спомен за устните на своята любима. Сравнението между устните, чашата за вино и виното се основава на две неща: червения цвят и ефекта, който той предизвиква у влюбения:

Брадичката е чашата, а червените устни като чистото вино в чашата.

Розовото вино е сестра на рубинените устни

Баки (Baki 1994: 198)

Въпреки че виното прилича на устните по цвят и удоволствието, което дава, то не може да заеме мястото им. Устните са по-добри от него по външен вид и значение, като по този начин елиминират репутацията и популярността на чашата. Общото между устните, кръвта и сълзата е червения цвят и поетът се опитва да отрази влиянието на устата на любимата върху влюбения. Устата на любимата прилича на капка кръв. В основата на любовта и страстта е червеният цвят, а огънят е раздялата. Този огън гори по-силно от обикновения огън, като жар от огнище. Който го види, ще помисли, че тялото му е покрито със златно покритие, защото пламъците са много ярки. Както виното в чашата дава цвят, така и любовта дава на човека светлина. Сърцето на

влюбения е като чиста и прозрачна чаша, която е оцветена от виното:

*Ако бяхте видели огъня на сърцето ми,
бихте помислили, че съм облечен в златни дрехи.
Огънят ме е погълнал дотолкова,
че тялото ми е превърнато в пламък.*

Баки (Bağı 1994: 193)

В класическата турска поезия се използват и синия цвят. Сини са очите, водните лилии, виолетките, лалетата и небето. В поезията се използва за описване на болнавия вид на влюбения и неговото психическо състояние, като служи и за фон в описанията на есента (Demir 2016: 112). Поетите използват различни елементи, напомнящи жълтия цвят в поезията си, като лицето на влюбения, есента, виното и др. Лицето и тялото на влюбения са бледи и жълтеникави. Виното в стиховете на Ахмеди е жълто. Освен това жълтите растения, като водна лилия, се оприличават на болно лице на любимия човек. Жълтият цвят на нарциса се свързва с болката от любовта. Виолетката обикновено се използва в лилавия си цвят. Ахмеди обаче твърди, че виолетката се превръща в нарцис чрез страданието.

Диванският поет разглежда света извън себе си като средство за конкретизиране на своите чувства и мисли. За да постигне това, той използва различни начини за имитация. Той описва духовния облик на своя вътрешен свят, като го идентифицира с качествата, предизвикани от обекти, които могат да бъдат възприети от сетивата (Dilchin 2007: 196). Едно от споменатите средства са цветовете, които от древни времена се използват за символизиране на различни духовни състояния на хората и обществото. Поетите използват цветовете като символи, които помагат да изразят вътрешния им свят. До такава степен, че тази символична стойност се превръща в общоприето клише. Червения цвят се свързва с розата, с кръвта на славея, цвета на виното, с кървавите сълзи. Въпреки това, някои изключителни поети, като Шейх Галиб, използват цветовете по изключително оригинален начин (Yildirim 2006: 129-141). Освен това фактът, че някои поети използват един цвят повече от другите може да има специално значение. Например, честото използване на червено от

Баки се приписва на факта, че този цвят се възприема като естетически елемент и има широко приложение (Eren 2008: 37). По този начин придобиваме реална представа за диванските поети. Например, преобладаващият черния цвят в Дивана на Есрар Деде, наред със суфийското разбиране, възприето от този мевлевийски дервиш, се дължи на песимизма, наследен от неговия учител, шейх Галиб (Kaplan 2013: 1795). Установено е, че Галиб също използва интензивно черния цвят, дори използва фрази като „черно лято” или „черна светлина”, които са трудни за възприемане (Yildirim 2007: 139-150). В диванската поезия цветовете се използват в широк спектър от значения. Кибрит-и ахмер, тоест червената сяра, в миналото в алхимията се е смятала за вещество, което може да превръща пръстта в злато. Диванските поети ѝ придават важна стойност, сравняват виното с червена сяра (kibrî-i ahmer):

*Чашата с вино е за мен е червена сяра,
Еликсирът на радостта – горящият пламък е за мен.*

Хашмет (Arslan 2015: 114)

Поетът сравнява чашата с вино с алхимичен съд, в който се съдържа червената сяра – най-ценното вещество в алхимията. Виното, както „еликсирът на щастието“, се възприема като нещо, което пречиства и възвисява духа, подобно на алхимиците, които са вярвали, че червената сяра превръща неблагородните метали в злато. В диванската поезия златото често се нарича червено злато. В съвременния азербайджански турски език за означаване на злато се използва само думата „червено“. Раните и кървавите сълзи на влюбените са като златни монети:

*Не мисли, Сехаби, че по тялото ми е белег от огън —
Онзи цар на хубавците ми е дарил червени златни монети.*

Сехаби (Bayrak 2015)

Тук „червени златни монети“ е метафора за страст и любовен белег — рана от любовта, която е скъпоценна като злато.

*Щом намери случай, низият (като Сарыбегоглу)
ще превърне името на златото в червен мед.*

Сюмбюлзаде Вехби (Yenikale 2012: 518)

Вехби използва „червен мед“ (kızıl bakır) вместо злато, за да осмее ниската стойност на човека, който се представя за ценен, но всъщност е евтин и недостоеен. Благодарение на Вехби научаваме,

че думата „kızıl“ е използвана не само за обозначаване на злато, но и за мед (bakır).

Червеното, зеленото и жълтото се използват от турците още от времето на селджуките и често се срещат на знамената (Genç 1996: 43). Тези цветове се използват в диванската поезия за описание на природата, особено през пролетта. Това се вижда ясно в следните стихове.

О, владетелю! Пролетта дойде и се разля навред;

Цялата земя се украси с жълти, зелени и червени цветя.

Погледни зеленото дърво, защото то е обагрено с Божията боя;

По него има теменужени, червени, жълти и розови багри.

Ахмеди (Akdoğan: 102)

Заклучение

Цветовете привличат вниманието на човечеството от най-ранните периоди на историята и се използват като спомагателни елементи при описанието и класифицирането на обкръжаващата ни среда. Цветовете са толкова важни, колкото и формата, за разпознаването на предметите. Те не са свързани само с външния свят, а имат и много важни връзки с вътрешния свят на човека. Като се има предвид, че цветовете са дълбоко преплетени както с вътрешния, така и с външния свят на човека, с течение на времето те придобият определени символични значения. Макар че тези символични значения имат интерпретации, които се приемат и разбират по един и същи начин от цялото човечество, в някои култури и традиции те се възприемат по съвсем различен начин. Суфиите, размишлявайки върху Създателя и тайните на вселената, предпочитат символичен език, който надхвърля обикновената реч. Най-красивите примери за символичен език виждаме в поезията им. Този абстрактен и символичен аспект на суфизма привлича интереса и на диванските поети, които посвещават по-голямата част от своята поезия на тези теми. Според диванските поети, червеното, с цялата си пъстрота, символизира царството на съществуването, бялото символизира творческата воля на Аллах, а черното символизира Същността, и че в това отношение няма истински цвят, освен черния. Диванните поети са били

изключително внимателни и възискателни по отношение на употребата на цветовете. Цветовете названия не са използвани единствено като описание на предмети и вещи, а са се възприемани като елемент, който придава естетическа стойност на поезията. Поетите са натоваарвали цветовете със символично значение. Този вид употреба обаче е изключително разнообразна. Например червеният цвят, използван за описване на любимата, понякога изразява радост, друг път храброст, а в някои случаи — гняв; докато върху влюбения този цвят може да се яви като символ на болка и страдание. Тази на пръв поглед непоследователна разнообразност показва, че културата се е развивала, усъвършенствала и обогатявала в продължение на много векове. Външният свят и всекидневният живот, които вдъхновяват поета, му предлагат неизчерпаем източник на вдъхновения. Ценен извор за твореца е не само реалният живот, но и наследената традиция. От една страна, поетите следват произведенията на своите предшественици, а от друга — възплъщават в стиховете си своите нови открития. В резултат на това се е формирала такава многоизмерна символика на цветовете, че всички опити за тяхното категоризиране остават непълни. Един и същи или близък цвят, не се използват произволно една вместо друга. Поетите описват чувствата и мечтите си, те се стремят да представят картината, която се оформя в съзнанието им, така че да я направят видима в съзнанието на читателя. По този начин те, подобно на художници, описват предметите чрез техните цветове. Съзнателно търсят хармония (цветова композиция) и контраст, за да постигнат по-силно въздействие. Много поети, било по традиция, било чрез собствен талант, са използвали съчетаващи се или противоположни цветове с такава майсторство, че е невъзможно да се смята това за случайност. Съчетаването на контрастни цветове в стиха или добавянето на черно и бяло, които засилват ефекта на другия цвят в стиха са примери за съзнателния избор на поетите.

References

Alptekin 2004: Alptekin, Berat; Palandöken'in Zirvesindeki Âşik Erzurumlu Emrah, Akçağ Yay., Ankara, 2004.

- Arslan – Aksoyak 2025: Arslan, Mehmet ve Aksoyak, İ. Hakkı; Haşmet Külliyyatı (Dîvân, Senedü’ş-şuara, Viladet-name, İntisabü’l-müluk), <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10617.girisvemetinpdf.pdf> (10.09.2025).
- Bayak 2025: Bayak, Cemal; Sehâbî Dîvânı, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10648.metinpdf.pdf> (ET: 18.09.2025).
- Baki 1994: Bâkî Dîvânı, Haz.: Sabahattin Küçük, TDK Yay., Ankara, 1994.
- Cebecioğlu 2009: Cebecioğlu, Ethem; Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü.
- Ceylan 2000: Ceylan, Ömür. Tasavvufi Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Çufadar 2013: Çufadar, N. Mitologemi sîdba i smîrt v eposa Knigata na Dede Korkut. [Чуфадар, Н. Митологеми „съдба“ и „смърт“ в епоса „Книгата на Деде Коркут“, УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2013].
- Çufadar 2013: Çufadar, N. Tsvetovete v mitologichnotot znanie za sîdbata i smîrtta v eposa Knigata na Dede Korkut. [Чуфадар, Н. Цветовете в митологичното знание за съдбата и смъртта в епоса Книгата на Деде Коркут. УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, 2013, 115- 131].
- Dilchin 1983: Dilçin, Cem; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK Yay., Ankara, 1983.
- Dilchin 2007: Dilçin, Cem; Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler, İstanbul: Kabalcı Yay., 2007.
- Demir 2016: Demir, Recep. Divan Şiirinde Renkler(1.Baskı), Ankara, Grafiker Yayınları.
- Enginün - Kerman 1987: Enginün, İnci ve Kerman, Zeynep; Ahmet Haşim Bütün Şiirleri, Dergâh Yay., İstanbul, 1987.
- Eren 2008: Eren, Abdullah; “Bâkî Dîvânı’nda Kırmızı Renk”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.37, s.31–69, 2008.
- Genç 1996: Genç, Reşat; “Türk Düşüncesi, Davranışı ve Hayatında Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil”, Nevruz ve Renkler (Haz. Sadık Tural ve Elmas Kılıç), AKM Yay., Ankara, 1996, s.41–48.
- Genç 1997: Genç, Reşat; Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler, Ankara, 1997.

- Gufta 2009: Gufta, Hüseyin; “Bâkî Divanı'nda Siyah Renkli Unsurlar”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/8, s.1314–1373, 2009.
- İnan 1987: İnan, Abdülkadir; Makaleler ve İncelemeler, C.1, Ankara, 1987.
- İpekten 1989: İpekten, Halûk; Enderunlu Vâsıf, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1989.
- Kanat 2001: Kanat, Akın; Renk ve Duyu Psikolojisi, İlya Yay., İzmir.
- Kaplan 2013: Kaplan, Mahmut; “Esrâr Dede Divanı'nda Renkler”, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/1, s.1793–1816, 2013.
- Koprulu 2000: Köprülü, Fuad; İslâm Ansiklopedisi, C.II.
- Lings 2003: Lings, Martin, Simge ve Kökenörnek, (Çev. Süleyman Sahra) Hece Yay., Ankara.
- Nedîm 1997: Nedîm Dîvânı, Haz.: Muhsin Macit, Akçağ Yay., Ankara, 1997.
- Ogel 1993: Ögel, Bahaeddin; Türk Mitolojisi, Ankara, 1993.
- Ogel 2000: Ögel, Bahaeddin; Türk Kültür Tarihine Giriş, C.VI.
- Oztelli 1970: Öztelli, Cahit; Karacaoğlan (Bütün Şiirleri), İstanbul, 1970.
- Oztürk 1998: Öztürk, Ali Osman; Pertev Naili Boratav Armağanı, Ankara, 1998.
- Rayman 1998: Rayman, Hayrettin; Ardanuçlu Âşık Efkârî, Erzincan, 1998.
- Sheyh Galib 1994: Şeyh Gâlib Dîvânı, Haz.: Muhsin Kalkışım, Akçağ Yay., Ankara, 1994.
- Sheyh Galib 2006: Şeyh Gâlib; Hüsn ü Aşk, Haz.: Abdalbâki Gölpınarlı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2006.
- Sunar 2003: Sunar, Cavit; Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, Anadolu Aydınlanma Vakfı Yay., İstanbul, 2003.
- Uludag 1995: Uludağ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul, 1995.
- Yıldırım 2006: Yıldırım, Ali; “Renk Simgeciliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi”, Milli Folklor, C.9, S.72, s.129–141, 2006.
- Yıldırım 2007: Yıldırım, Ali; “Siyâh-bahâr Tamlamasının Bir Üslup Özelliği Olarak Divan Şiirinde Yer Alması”, İlmî Araştırmalar, S.23, s.139–150, 2007.

Yüksel 1996: Yüksel, Hasan Avni; Türk-İslam Tasavvuf Geleneğinde
Rüya, MEB Yay., İstanbul, 1996.

UNUTULMAYANLAR: HALK BELLEĞİNDE ŞAMAN UYGULAMALARI

Doç. Dr. Nevriye Çufadar

Seniha Yuseinova

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi

UNFORGETTABLE SHAMANIC PRACTICES IN FOLK MEMORY

Assoc. Prof. Nevrie Chufadar, Ph.D.

Seniha Yuseinova

Shumen University

n.chufadar@shu.bg; senihayuseinovas83@gmail.com

***Abstract:** This study aims to reveal the traces of shamanism preserved in the folk memory of people who still perform ritual practices.*

The article investigates shamanic motifs, their formation and preservation through the beliefs, rituals, and folk healing practices of the Turkish population living in the villages of Treskavets, Gorna Hubavka, and Dolna Hubavka in the Tozluk region of Northeastern Bulgaria.

Many practices observed in Turkish folk culture, such as lead casting, protection against the evil eye, folk healing with herbs and objects, and the veneration of saints, may be regarded as Islamic and localized forms of shamanism.

Within these practices, particular emphasis is placed on spiritual healing, the connection with supernatural beings, and symbolic actions.

Traces of certain beliefs and practices originating from shamanism have survived to the present day among the Turkish population in these three villages in Northeastern Bulgaria: Treskavets, Dolna Hubavka, and Gorna Hubavka. These beliefs, shaped during the pre-Ottoman and Ottoman periods, continue to exist within the cultural memory and everyday practices of the people.

Despite the processes of secularization and urbanization in the modern era, the persistence of shamanic practices in these villages demonstrates the enduring strength of oral culture and local memory.

***Key words:** shamanism, cultural heritage, folk beliefs, rituals, folk narratives*

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca doğaüstüyle ilişki kurma arzusu, farklı inanç sistemlerinin ve ritüel pratiklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu pratiklerden biri olan şamanizm, özellikle Orta Asya kültürlerinde merkezi bir yer edinmiş; zamanla halk inançlarının, mitolojilerin ve kolektif belleğin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Şaman, yalnızca bir büyücü ya da rahip değil; aynı zamanda toplumun psikolojik, sosyolojik ve kozmolojik dengesini sağlayan çok işlevli bir kült figürdür (Eliade:1964, 15-18).

Şamanizm, en yalın hâliyle, ruhlarla iletişime geçebilen ve bu yolla hastalıkları iyileştiren, doğa olaylarını etkileyebilen bir aracı ve inanç sistemidir. Ancak bu inanç, yalnızca bir dinî sistem olarak değil, aynı zamanda hafızaya dayalı bir kültürel aktarım mekanizması olarak da değerlendirilmelidir. Jan Assmann'ın *kültürel bellek* kuramına göre, toplumların geçmişe ait bilgileri ritüeller, mitler ve kolektif temsiller yoluyla yaşatmaları, kimlik ve süreklilik için yaşamsaldır (Assmann:1992, 102-105). Bu bağlamda, şamanik pratiklerin Anadolu'daki halk belleğinde izlerini sürmek, sadece dinî bir yapı değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bir hafızanın izini sürmektir.

Bu çalışmada, Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Tozluk bölgesinde yer alan Kasırgalar, Aşağı Hüseyinler ve Yukarı Hüseyinler köylerinde şamanizmin halk kültüründeki yansımaları etnografik yöntemlerle incelenmiştir. Bu köylerde yaşayan halkın inanç, ritüel ve halk hekimliği pratikleri üzerinden şamanik motiflerin nasıl şekillendiği ve korunduğu araştırılmıştır.

Türk halk kültüründe görülen kurşun dökme, nazardan korunma, ocaklılık, evliya inancı ve halk hekimliği gibi birçok pratik, şamanizmin İslamlaşmış ve yerleşmiş biçimleri olarak değerlendirilebilir (Kalafat:1995, 56-60). Bu pratiklerde ruhsal şifa, doğaüstü varlıklarla ilişki ve sembolik eylemler dikkat çeker. Özellikle Anadolu'nun Alevî-Bektaşî geleneklerinde, şamanik temaların İslamî yapı içerisinde nasıl dönüştüğü açık biçimde gözlemlenebilir (Ocak: 2000, 78-85).

Bununla birlikte, şamanik öğelerin yalnızca Anadolu ile sınırlı olmadığı, Türk mitolojisinde yer alan yer-su ruhları, ağaç ve dağ kültü, Ülgen-Tengri ikiliği gibi unsurların da köken itibarıyla bu inanç sistemiyle bağlantılı olduğu bilinmektedir (Ögel: 2001; 34-40). Bu

mitolojik motifler, halk hikâyeleri, efsaneler ve sözlü anlatılar yoluyla halk belleğinde yaşamaya devam etmiştir.

Modern çağda sekülerleşmeye ve şehirleşmeye rağmen, şamanik kökenli pratiklerin bu köylerde hâlâ yaşatılması, sözlü kültürün ve yerel hafızanın gücünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Kasırgalar, Aşağı Hüseyinler ve Yukarı Hüseyinler köylerinde şamanizmin halk belleğindeki izlerini; ritüel pratikler, halk anlatıları ve halk hekimliği üzerinden etnografik ve kültürel bir bakışla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) Köylerinde Şamanizmden Kalma İnanış ve Uygulamalar

Şamanizm¹⁴, insan ile doğaüstü varlıklar arasında aracılık yapan bir kişinin, yani şamanın, rehberliğinde şekillenen kadim bir inanç ve uygulama sistemidir. Bu sistemde evren; üst dünya (*gökyüzü*), orta dünya (*insanların yaşadığı yer*) ve alt dünya (*yer altı*) olmak üzere üç katmanlıdır. Şaman, trans hâline geçerek bu üç âlem arasında ruhsal yolculuklar yapar. Toplumun ruhsal dengesini korumak, hastalıkları iyileştirmek, kötü ruhları uzaklaştırmak ve gelecek hakkında bilgi edinmek gibi görevleri yerine getirir (İnan: 2000, 13–27; Eliade: 1996, 11–40). Şamanizm, Türk kültür tarihinde özellikle Orta Asya kökenli topluluklar arasında yaygınlık göstermiş ve zamanla İslamiyet’le etkileşim içerisine girerek dönüşmüş, fakat kimi yerlerde geleneksel biçimlerini koruyarak varlığını sürdürmüştür.

Kuzeydoğu Bulgaristan’da yer alan Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde yaşayan Türk halkı arasında, Şamanizm kökenli bazı inanç ve uygulamaların izleri günümüzde de yaşamaya devam etmektedir. Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemi boyunca şekillenen bu

---

¹⁴ Şamanizm, bir şamanın (Türklerde kam) çeşitli bilinç durumları aracılığıyla ruh dünyası ile etkileşime girdiği dini bir uygulamadır. Uygulama genelde kâhinlik ya da iyileştirme gibi amaçlarla yapılır.

inanışlar, köy halkının kültürel belleğinde ve günlük yaşam pratiklerinde halen varlığını sürdürmektedir.

1.1. Şamanik Uygulamalar ve Yaşayan Gelenekler

- ***Doğa Ruhlarına Adaklar ve Kutsal Mekânlar***

Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde bazı doğal alanlar kutsal kabul edilmekte ve buralarda doğa ruhlarına yönelik ritüel ve adak uygulamaları gerçekleştirilmektedir. Özellikle ağaçlar, su kaynakları ve taş yığınları bu tür kutsal mekânlar arasında yer alır.

Kasırgalar (Treskavets) köyünde yer alan ve halk arasında *Saklı Meşe* olarak bilinen ağacın, zor zamanlarda ziyaret edildiği ve bu ağacın altına ekmek, yumurta gibi küçük kurbanlık yiyeceklerin bırakıldığı görülmektedir. Adakların sunulmasıyla birlikte dualar edilmekte, dileklerin kabul olacağına inanılmaktadır (KK¹⁵1, Hasan).

Aşağı Hüseyinler'de (Dolna Hubavka) bulunan küçük bir çeşme ve çevresi ise su ruhlarının yaşadığı kutsal bir alan olarak kabul edilir. Bereket ve şifa dilemek amacıyla bu alandan su getirilir, özellikle özel günlerde burada dualar edilir. Bu gelenek, köyün yaşlı kadınları arasında hâlen aktif şekilde sürdürülmektedir (KK2, Halimova).

- ***Koruyucu Tılsımlar ve Nazar Uygulamaları***

Kötü göz ve kötü ruhlardan korunmak amacıyla tılsım/muska ve nazarlık kullanımı da yaygın bir şamanik mirastır. Çocukların boynuna takılan mavi boncuklar ve kırmızı ipler, koruyucu nitelikler taşır. Evlerin girişlerine asılan küçük demir objeler, yılan ya da kötülük sembolleri negatif enerjiden korunma amacı taşır. Bu tılsımlar, çoğunlukla köyün yaşlı kadınları tarafından dualar eşliğinde hazırlanır ve köy halkına dağıtılır (KK8, Alieva).

- ***Hastalık ve Kötü Ruhlara Yönelik Ritüeller***

İnsanoğlu tarih boyunca, ruh ve beden sağlığı için doğadan, inanışlardan, dinlerden, mitolojilerden, kişisel ve toplumsal

---

¹⁵KK - kaynak kişi

deneyimlerden yola çıkarak çareler aramıştır. Sağlık konusu günlük hayattaki çeşitli alışkanlıkları, inançları, tutum ve davranışları ortaya çıkarmıştır. Edebî eserlerde çeşitli hastalıklar, tedavi yöntemleri ve tedavide kullanılan gereçlere yer verilmiştir. Klâsik Türk şairleri dönemlerinin sosyal, ve kültürel hayatından şiirlerine taşımışlardır. Tedavi yöntemleri de klâsik şairler tarafından edebiyata konu edilmiştir (Hasan, 2015: 249, 256).

Köylerde hastalık durumunda ruhsal temizlik ve şifa amacıyla uygulanan ritüeller dikkat çekicidir. Şifacılık görevini genellikle *dede* veya *baba* olarak adlandırılan kişiler üstlenmektedir. Bu kişiler, hasta bireyler için özel dualar okumakta, kutsal kabul edilen su ve bitkilerle arındırma uygulamaları yapmaktadır. Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köyünde gerçekleştirilen *nazarlık atma töreni* bu ritüeller arasında öne çıkar. Bu törende, hastanın başından başlayarak yapılan özel el hareketleri, dualar ve kül serpiştirme uygulamaları, kötü ruhların kovulması amacı taşır (KK5, Hasan). Ateş, su, bitkiler ve sesli okumalar (tömbeki¹⁶ ve kaval çalma gibi) bu tür törenlerde merkezi bir rol oynar. Törenler çoğunlukla hastanın evinde gerçekleştirilir ve hem fiziksel hem de ruhsal iyileşmeyi hedefler.

• *Ateş Üzerinden Atlama Ritüeli*

Bahar aylarında, özellikle Hıdırellez zamanı yapılan ateşten atlama geleneği de şamanik kökenli bir uygulamadır. Köyde gençler ve çocuklar tarafından gerçekleştirilen bu ritüelin kötü inanç, eski Türk inanç sistemleriyle doğrudan ilişkilidir. Yaşlı köylüler, bu uygulamanın şamanik ritüellerin günümüze ulaşan bir uzantısı olduğunu ifade etmektedir (KK2, Halimova).

• *Adak ve Kurban Geleneği*

Zor zamanlarda - özellikle kuraklık, salgın hastalık veya büyük sıkıntılar sırasında - doğa ruhlarına ve ataların ruhlarına adak adama geleneği yaşatılmaktadır. Bu adaklar bazen yiyecek, bazen canlı hayvan (tavuk, koyun), bazen de temsili nesnelere şeklindedir. Kasırgalar (Treskavets) köyünde, hastalar için oluşturulan özel *adak odası* bu

---

¹⁶ Genellikle küçük, tek derili bir davul türüdür. El ile çalınır, derin ve tok bir ses çıkarır.

uygulamanın kurumsallaşmış bir örneğidir. Bu odada adaklar sunulur, kurbanlar kesilmeden önce dualar edilir ve ardından etler köydeki ihtiyaç sahiplerine dağıtılır (KK9, Mehmedova).

- ***Mezarların Kutsallığı ve Ruhlara Saygı***

Köy mezarlıklarında yer alan bazı mezar taşlarında, eski Türk inanç sistemine ait semboller (yılan, kuş, güneş figürleri) görülmektedir. Mezarlık ziyaretleri yalnızca dua etmekle sınırlı kalmaz; bazı ziyaretçiler mezar taşına hafifçe vurmakta veya mezarın etrafına çeşitli nesnelere serpererek ruhlara saygı göstermektedir. Bu uygulamalar, atalara duyulan saygının ve onların koruyucu ruhlar olarak görülmesinin bir yansımasıdır (KK10, Rujdieva).

- ***Kadınlar Arasında Devam Eden Manevi İletişim***

Köylerde yaşlı kadınlar, şamanik inançların taşıyıcıları olarak dualar ve manevi ritüellerle toplumun ruhsal dengesini korumaya çalışmaktadır. Özellikle doğum, hastalık ve ölüm gibi geçiş dönemlerinde bereket, şifa ve korunma duaları okunur. Bu dualar sözlü kültür yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmakta; kadınlar bu törenlerde hem ruhani destek sağlamakta hem de toplumsal dayanışmayı güçlendirmektedir (KK11, Ahmedov).

2. Nazar ve Koruyucu Tılsımlar

Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Türk köylerinde nazar, yani *bakışın* insan üzerinde zararlı bir etkide bulunabileceği inancı, Şamanizm kökenli kadim bir halk inancı olarak varlığını sürdürmektedir. Özellikle bebekler, çocuklar, yeni doğum yapmış lohusa kadın ve genç kadınlar, nazara karşı savunmasız kabul edilmekte; bu nedenle çeşitli korunma yöntemleri, tılsımlar ve dualar kullanılmaktadır.

Pop Köy (Popovo) ilçesine bağlı bir Türk mahallesinde yaşayan Türkân Hanım (KK3, Yuseinova), çocukluğunda sık sık nazara geldiğini, bu nedenle göz ağrısı ve huzursuzluk yaşadığını belirtmektedir. Ailesi ise bu durum karşısında geleneksel yöntemlere başvurmuştur. Babası Hasan Bey'in uyguladığı yöntemler, şamanik kökene sahip halk tedavi ritüellerinin günümüzdeki yansımalarındandır:

“Ben çocukken çok nazar olurdum. Gözlerim ağırır, içim daralırdı. Babam Hasan, ‘Ben şimdi kızımı nazardan kurtaracağım’ derdi. Evde sobada ateş yanarken maşayı alır, yedi tane köz seçip bir tas suya bırakırdı. Her köz için birer kez olmak üzere yedi defa nazar duası okurdu. Sonra maşayı kapıya fırlatırdı. Eğer maşanın başı dışarıyı gösterirse nazarın dışarıdan, içeriye bakarsa ev içinden geldiği anlaşılırdı.” (KK3, Yuseinova).

Bu uygulama, fiziksel nesnelere (kor, su) yanı sıra, sözlü ifadenin (dua) gücünü de içeren bir ritüel yapısı göstermektedir. Kullanılan dua, Kur’an-ı Kerim’in *Tebbet suresidir* ve genellikle melodik biçimde okunmaktadır. Uygulama sonunda kişiye sudan içirilir, elleri ve yüzü yıkanır, kalan su ise doğaya, özellikle bir ağacın dibine dökülerek ritüel tamamlanır.

Türkün Hanım, bu uygulamaları daha sonra kendi çocuklarına da aktardığını belirtmiş, ritüelin kuşaktan kuşağa bir kültürel devamlılıkla sürdüğünü vurgulamıştır (KK3, Yuseinova).

Benzer şekilde Nurten Hanım (KK4, Kır), nazarın toplum hafızasında çok eski dönemlerden bu yana yer aldığını ve halk arasında halen etkili olduğunu belirtmektedir:

“Nazar çok eski zamanlardan kalan bir inançtır... Bizde nazar, özellikle yıldızı düşük ya da enerjisi zayıf olanlara daha çabuk etki eder... Kalabalığa girersen, herkes sana bakar, sonra başın ağırmaya başlar. İşte biz buna nazar deriz.” (KK4, Kır).

Nurten Hanım ayrıca, nazara karşı yaygın olarak kullanılan tılsımlardan biri olan *mavi boncuk* geleneğinden bahsetmiş; bilezik, kolye, küpe gibi takılarda bu sembollerin hâlen kullanıldığını aktarmıştır. Ayrıca yaşadığı bir olayı şöyle anlatmıştır:

“Komşumuz dışarı nane toplamaya çıktı, uzun süre gelmedi. Onu kötü halde buldum. Ayakta duramıyordu, sesi kısılmıştı. Annem nazar duası okudu, sonra düzeldi. O gün nazarın ne kadar kuvvetli olabileceğini daha iyi anladım.” (KK4, Kır).

Çocukken mavi gözlü bir komşunun kendisine sürekli nazar değdirdiğine inandığını da ekleyen Nurten Hanım, baş ağrısından mide bulantısına kadar birçok fizyolojik tepkinin nazara bağlandığını, bu tür durumlarda dua okunarak rahatlamanın sağlandığını ifade etmiştir (KK4, Kır).

Nazardan korunma amacıyla halk arasında uygulanan diğer geleneksel yöntemler arasında kırmızı giysi giydirme ve 41 düğümlü ip hazırlama gibi sembolik uygulamalar da yer almaktadır. Bu ip, genellikle askere giden ya da uzun yola çıkan kişilerin boynuna asılır ya da cebine konur. Her düğüm, koruyucu bir enerji bariyeri olarak görülür (KK4, Kır).

Bölgede nazara karşı geliştirilen uygulamalar yalnızca bireysel korunma amaçlı değil, aynı zamanda kolektif belleğin ve şamanik halk inançlarının İslami motiflerle harmanlanmış bir devamıdır. Hem fiziksel hem de metafizik unsurları bir arada barındıran bu pratikler, kültürel süreklilik açısından önemli bir miras niteliğindedir.

3. Kurşun Dökme ve Halk Hekimliği: Kasırgalar (Treskavets) ve Hüseyinler (Hubavka) Köyleri Örneği

Kasırgalar (Treskavets), Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) ve Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) köylerinde yapılan saha araştırması neticesinde, halk arasında uygulanan geleneksel tedavi yöntemlerinin hem fizyolojik hem de psikolojik şifa amaçlı kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kurşun dökme ve bitkisel halk hekimliği, bu köylerde yalnızca bir sağlık pratiği değil, aynı zamanda kültürel mirasın ve topluluk içi dayanışmanın bir parçası olarak yaşatılmaktadır.

3.1. Kurşun Dökme Ritüeli

Resim 1. Yukarı Hüseyinler (Nurten Kır'ın eski albümünden alınmıştır).

Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köyünden Nurten Hanım'ın aktardığına göre, kurşun dökme uygulaması geçmişten günümüze kuşaktan kuşağa aktarılan kadim bir gelenektir. Özellikle çocuklarda görülen korku, ani ruhsal değişiklikler, nazar ve iç sıkıntısı gibi durumlarda bu yöneme başvurulmaktadır. Uygulamanın temel amacı yalnızca bedensel değil, aynı zamanda ruhsal arınmayı sağlamaktır.

Nurten Hanım yaşadığı bir olayı şöyle aktarmaktadır:

“Çocukken çok korkmuştum. Geceleri altıma kaçırıyor, anneme sarılıp ağlıyordum. Annem beni aldı, köyde kurşun dökene Hatice Nine'ye götürdü. Nine, kurşunu maşayla ocakta eritti. Bir tasın içine su koydu. Başımın üstünde dua okuyarak kurşunu döktü. Kurşun dökülürken çatır çatır ses çıkardı. Sonra suyun içindeki kurşuna baktı, 'Bu çocuk ya köpekten ya da kediye benzer bir şeyden korkmuş,' dedi. Gerçekten de iki gün önce bahçede üstüme kedi sıçramıştı. Kurşunun şekli resmen kediye benziyordu.” (KK4, K1r)

Ritüel sırasında genellikle şu geleneksel ifadeler okunmaktadır:

"Ay tutulmuş, güneş tutulmuş, yıldızlar kararmış, bu cana nazar değmiş... Kurşun gibi ağır olsun, su gibi aksın, yel gibi geçsin, bu bedenden çıksın..."

Kurşun dökme işlemi tamamlandıktan sonra su dışarıya, genellikle bir ağacın altına dökülür. Bunun nedeni, kötü enerjinin kimseye geçmemesi inancıdır. Kurşunun şekli, kişideki ruhsal sıkıntıların teşhisinde yorumlama aracı olarak görülür. Kurşun çatlamışsa, kişinin içinde büyüyen sıkıntılar olduğuna inanılır. Uygulama gerektiğinde birkaç kez tekrarlanır. Bu ritüeli uygulayan kişiler, toplum içinde *şifacı* olarak görülmekte, saygı ile anılmakta ve özel olarak ziyaret edilmektedir. Bilgi aktarımı genellikle anneden kıza yapılmakta, bazı durumlarda bu bilgi aile sırrı olarak korunmaktadır (KK4, K1r).

3.2. Bitkisel Tedavi Yöntemleri

Kasırgalar (Treskavets) köyünden Türkân Hanım'ın verdiği bilgilere göre, halk arasında bitkisel tedaviler uzun yıllar boyunca birincil sağlık çözümü olarak kullanılmıştır. Doktora erişimin kısıtlı olduğu dönemlerde, doğumdan bebek bakımına, soğuk algınlığından

baş ağrısına kadar pek çok durumda doğadan elde edilen bitkilerle tedavi uygulanmıştır.

Türkân Hanım, kendi yaşamından şu örnekleri sunmaktadır:

“Eskiden kimse kolay kolay doktora gitmezdi. Annem bana öksürük olduğunda ıhlamurla karanfil karıştırır, balla içirirdi. Karnım ağrıdığına papatya çayı verirdi. Doğum yapan kadınlara rezene, kimyon suyu içirilirdi. Sütün gelmesi için dereotu kaynatılırdı. Eğer bebekte sarılık varsa sarı kantaron yağı kullanılırdı. Baş ağrısı için kekik ya da nane yağı alınır, şakaklara sürülürdü.” (KK3, Yuseinova)

Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde de benzer uygulamalara rastlanmıştır. Bunlar arasında şu örnekler öne çıkmaktadır:

Isırgan otu lapası: Romatizma ağrılarının olduğu bölgelere uygulanır.

Soğan veya sarımsak: Tülbente sarılarak kulak ağrısı olan çocukların kulağına yakın tutulur.

Limon kabuğu: Rendelenip baş ağrısı olan kişinin alınına sürülür.

Ayva yaprağı çayı: Sindirimi düzenlemek ve anne sütünü artırmak için kullanılır.

Bunların yanı sıra bazı bitkiler, kötü enerjiyi uzaklaştırmak amacıyla *tütsü* olarak da kullanılır. Özellikle pelin otu, evin havasını arındırmak için yakılır. Çocukların kötü rüya görmemesi için yastık altına papatya veya nane konulması yaygın bir uygulamadır.

Türkân Hanım bu bağlamda şunu da belirtmektedir:

“Bu otların ne zaman toplanacağı da önemli. Mesela ısırganı baharda, yeni sürgünken toplamak gerekir. Kekik tam çiçek açarken alınır. Sabah erken toplanan otların şifası daha çok olur derlerdi.” (KK3, Yuseinova).

İhlamur kış aylarında köy halkının vazgeçilmez tedavi içeceği. Yaz ayında toplanır kurutulur ve tüm kış içilir.

3.3. Kültürel Aktarım ve Topluluk Hafızası

Kurşun dökme ve bitkisel halk hekimliği uygulamaları, yalnızca birer geleneksel tedavi yöntemi olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin korunmasına hizmet eden sözlü aktarımlar olarak

değerlendirilmektedir. Bu uygulamalar sayesinde hem bireylerin yaşadıkları ruhsal sıkıntılarla baş etmeleri kolaylaşmakta hem de topluluk içinde dayanışma ve güven duygusu pekiştirilmektedir.

Bugün bile evlerde kurşun döken kadınlara, bitkilerle tedavi uygulayan büyükannelere ve dualarla nazar gideren yaşlılara rastlamak mümkündür. Modern tıbbın yaygınlaşmasına rağmen, bu geleneksel bilgi sistemlerinin işlevselliği ve değeri hâlâ canlılığını korumaktadır.

4. Eski Türk Adetlerinden Günümüze Ulaşan Unsurlar

Kuzeydoğu Bulgaristan'da yer alan Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde hâlâ yaşatılan birçok gelenek, Eski Türk inanç sistemlerinin İslami pratiklerle harmanlanması sonucunda oluşmuştur. Bu köylerdeki uygulamalar, şamanik inançların izlerini taşıyan, kültürel sürekliliğin önemli göstergeleridir.

4.1. Kırk Çıkarma Geleneği

Yeni doğan bebeğin kırk gününü tamamladıktan sonra gerçekleştirilen *kırk çıkarma* ritüeli, söz konusu köylerde hâlâ uygulanan yaygın bir gelenektir. Bu törende bebek, içerisine gümüş para, mavi boncuk ve kırmızı iplik atılan suyla kırk defa yıkanmakta, ardından bu su genellikle bir ağacın altına dökülmektedir. Yıkama işlemi, uğurlu ve deneyimli bir kadın tarafından yapılır. Bu uygulama, eski Türk inançlarında arınma ve geçiş ritüellerinin bir devamı niteliğindedir.

“Kırk suyuna gümüş para atardık, o su sonra ağaç altına dökülür, çocuk kırkını görsün diye. Şimdi gelinler de istiyor ama artık süs olsun diye yapılır oldu” (KK4, Kır).

4.2. Gelin Alma ve Evlilik Törenleri

Gelin alma esnasında uygulanan çeşitli ritüeller - kapıya kırmızı kurdele bağlamak, gelin başına buğday serpmek, gelini çocuk üzerinden atlatmak gibi- nazardan korunma ve bereket getirme inancına dayalıdır. Gelinin ayakkabısına para konması ve evin etrafında üç defa dolaştırılması gibi uygulamalar, eski Türk geleneklerinin evlilik törenlerindeki yansımalarıdır.

Gelinin başına kırmızı başörtüsü ya da peçe koyulur, elbisesi de kırmızıdır, kırmızı renk nazardan korur ve kötü ruhlara karşı koyma kabiliyeti olduğuna inanılır.

“Bizim zamanımızda gelini alırken buğday serpilirdi, bolluk bereket gelsin diye. Şimdi de bazıları yapıyor ama daha çok fotoğraf için sanki...” (KK1, Hasanov).

4.3. Uğurlu ve Uğursuz Günler Anlayışı

Söz konusu köylerde, haftanın bazı günleri belirli işlerin yapılması bakımından hâlâ uğurlu ya da uğursuz olarak görülmektedir. Özellikle pazartesi günleri çamaşır yıkamak, yeni işe başlamak veya bıçak bilemekten kaçınılmakta; bunun yerine çarşamba günleri tercih edilmektedir. Bu anlayış, Eski Türkler arasında var olan zamanın kutsallığına ilişkin inançların günümüzdeki yansımasıdır.

“Annem hep derdi, pazartesi çamaşır yıkama, uğursuz olur. Ben hâlâ dikkat ederim” (KK3, Yuseinova).

4.4. Doğa Kültü ve Ölüm Ritüelleri

Köylerdeki bazı yaşlı ağaçlara bez bağlama ve dua etme uygulamaları, *yer-su*¹⁷ inancı doğrultusunda şekillenmiştir. Bu tür ritüeller, özellikle hasta çocuklar için yapılan sembolik şifa arayışları bağlamında sürdürülmektedir. Bunun yanında, ölümler için 7, 40 ve 52. günlerde yemek verilmesi, Eski Türklerin yuğ¹⁸ törenlerinin İslam kültürüyle sentezlenmiş biçimidir. Bu törenlerde ruhun huzur bulması ve toplumun manevi bütünlüğü korunması amaçlanmaktadır.

“Hastalanan torunum için gittim o büyük ceviz ağacına. Bir bez bağladım, dua ettim. Ertesi gün ateşi düştü inan ki” (KK8, Alieva).

“Anam derdi, kırkın yemeği verilmezse ölü kırgın olur, evde rahat durmaz” (KK3, Yuseinova).

---

¹⁷ Yer-su, Eski Türklerin doğadaki dağ, nehir, orman gibi varlıkları kutsal sayma inancıdır. Doğanın ruhu olduğuna inanılır ve saygı gösterilir.

¹⁸ Yuğ, Eski Türklerde ölüm sonrası yapılan yas ve cenaze törenidir. Ölen kişinin ruhunun huzur bulması, uğurlanması ve geride kalanların yas tutması için yapılır.

Bu köylerde gözlemlenen uygulamalar, Eski Türk kültür mirasının İslamî unsurlarla kaynaşarak günümüze kadar taşındığını göstermektedir. Ancak bu pratiklerin birçoğu artık sembolik anlam taşımakta ve daha çok folklorik bir görünüm kazanmaktadır. Özellikle genç kuşaklar için bu uygulamalar, kültürel devamlılığın simgesel birer unsuru hâline gelmiştir. Buna rağmen, söz konusu gelenekler, toplumsal kimliğin korunmasında ve kültürel belleğin canlı tutulmasında önemli bir işlev görmektedir.

5. Yağmur Duası ve Doğa İnançları

Kuzeydoğu Bulgaristan'ın Tozluk bölgesine bağlı Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde doğa ile iç içe yaşam sürdüren halk, yüzyıllar boyunca doğa olaylarını sadece fiziksel bir süreç olarak değil, aynı zamanda manevi ve kutsal bir düzende algılamıştır. Bu anlayış, özellikle yağmur duası, ağaç ve su ruhuna duyulan saygı, doğal felaketlere dair korunma pratikleri, şifalı pınarlar ve mevsimsel kutlamalar gibi zengin halk inançlarını ortaya çıkarmıştır.

• Yağmur Duası: Kuraklıkla Mücadelede Manevi Dayanışma

Kasırgalar (Treskavets) köyünden kaynak kişi Nurten Hanım, yağmur duası geleneğini şöyle anlatmaktadır:

“Bizde hâlâ kurak zamanlarda yağmur duası yapılır. Bazen mayısta, bazen haziranın başı olur. Eğer uzun süre yağmur yağmazsa ve toprak çatlamaya başlarsa, halk bir araya gelir. Büyükler karar verir, imam ya da hoca çağrılır. Dua genelde okulun bahçesinde ya da köy meydanında yapılır. Herkes birer tabaklık katkı sunar. Kazanlarda yahni pişirilir. Çocuklar bile ellerini açar, hep birlikte ‘Allah’ım rahmetini gönder’ diye dua edilir. Bazen dua esnasında bulutlar toplanır, dua bitmeden yağmur yağmaya başlar.” (KK4, K1r).

Bu anlatıdan anlaşılacağı üzere, yağmur duası sadece dini bir ritüel değil, aynı zamanda toplumsal birlik, kolektif niyaz ve doğayla uyumlu yaşama arzusunun bir ifadesidir. Duanın sonunda pişen yemek köy halkına dağıtılır, paylaşım ve bereket vurgusu öne çıkar.

Resim 2. Kasırgalar (Treskavets) köyünde yağmur duası hazırlıkları (Nurten Kır'ın eski albümünden alınmıştır).

• **Doğanın Ruhu: Ağaç, Toprak ve Suyu Duyulan Saygı**

Türkler ateşi, suyu ve toprağı kutlu görmektedirler. Eski Türklerin inançları, gündelik yaşamlarını da şekillendirmiştir. Evren bakış açıları onların dünya modelini, aile yapılarını, ruhsal durumlarını, tutum ve davranışlarını da etkilemiştir. Evreni üç aşamada görmüşlerdir. Buna göre, gökyüzü, yeryüzü ve yeraltında bulunan bütün canlı-cansız varlıkların da kendilerine ait ruhlarının olduğuna inanmışlardır. Gündelik yaşamlarını da etkileyen bu inanç çerçevesinde incelenen ateş, yeryüzü ruhlarından olup aynı zamanda kozmik bağlantısı da bulunmaktadır (Hasan, 2021: 13).

Bu üç köyde halk arasında özellikle bazı ağaçlara ve pınarlara karşı derin bir saygı gözlemlenmektedir. Yaşlı meşe, ceviz ya da ardıc ağaçları anı taşıyan varlıklar olarak görülür. Büyükler şöyle der:

"Meşeye baltayla vurursan bereketin kesilir."

Hatta bazı ağaçların altında yüksek sesle konuşmak ya da gülmek uygun görülmez. Bu tür davranışların cinlerin huzurunu bozacağına inanılır. Ağaçlar, özellikle ilkbahar aylarında ziyaret edilir; dilek tutulur, çaput bağlanır.

Yine köylerde bazı kutsal kabul edilen pınarların olduğu bilinmektedir. Aşağı Hüseyinler'deki (Dolna Hubavka) *Gelin Pınarı*

veya Yukarı Hüseyinler'deki (Gorna Hubavka) *Sarı Kız Pınarı* gibi adlarla anılan su kaynakları hem içme hem de dilek için kullanılır. İnsanlar bu pınarların başında sessizce niyet eder, su içtikten sonra taşlara çaput bağlarlar. Bu çaputların dilek gerçekleşene kadar kalması gerektiğine inanılır. Bazı kadınlar bu sulardan içerek ya da evde hasta çocuklarına içirerek şifa bekler.

Resim 3. Gorna Hubavka Sarı Kız Pınarı (Fotograf, Seniha Yuseinova tarafından çekilmiştir).

- ***Toprakla Kurulan Manevi Bağ***

Kasırgalar (Treskavets) ve çevre köylerde toprağın sadece ekin üretimi yapılan bir zemin değil, kutsal bir varlık olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Tarlaya ilk girildiğinde mutlaka *Besmele* çekilir. Özellikle ilk ekim ya da sürüm zamanı geldiğinde yaşlılar bir kenarda dua eder, “*Allah’ım tohumumuzu yeşert, ürünümüzü bereketlendir*” diye niyaz edilir. Bu, toprağa duyulan saygının göstergesidir.

Toprağın üzerine gece kül dökülmez, akşam saatlerinde evin dışında yere sıcak su boşaltılmaz. Çünkü bu tür davranışların bereketi kaçıracağına ya da evin uğurunu bozacağına inanılır. Bunlar halk arasında hâlâ ciddiyetle uygulanmakta olan doğa temelli yasaklardır (KK3, Yuseinova).

- ***Doğal Olaylara Dair İnançlar ve Korunma Yolları***

Yukarı Hüseyinler’de (Gorna Hubavka) bazı yaşlılar hâlâ şimşek çakarken camların örtülmesi, aynalara bez örtülmesi, evdeki bıçakların kaldırılması gibi uygulamaları sürdürmektedir. Gök gürtüsünün günahkârlara ceza olarak geldiğine inanılır. Nurten Hanım şöyle der:

“Eskiden gök gürlendi mi hemen camları kapatırdık, ayine (duğa köşesi) bez örterdik. Ninem derdi ki, 'Şimşek vurursa evin uğuru kaçır.' Şimdi gençler buna gülse de, biz yapmadan edemeyiz.” (KK4, Kır)

Ayrıca gün batımında su dökmek, gece ekmek kırıntılarını yere atmamak gibi davranışlar da uğursuzlukla ilişkilendirilir. Geceyi cinlerin ve görünmeyen varlıkların zamanı olarak gören bu anlayış, görünmeyene karşı temkinli olma kültürünü yansıtır.

• *Hıdırellez ve Baharın Gelişi*

Her yıl 5-6 Mayıs gecesi kutlanan Hıdırellez, bu köylerde doğa inançlarının yeniden canlandığı bir dönemdir. Gül ağacının altına dilekler yazılır, sabah erkenden gidilip dua edilir. Bu dilekler genellikle sağlık, bereket ya da evlilikle ilgilidir. Genç kızlar rüyalarında kiminle evleneceklerini görmek için suya yüzük atar, başucuna ekmek koyar. Bu tür uygulamalar doğanın yeniden dirilişiyle birlikte kişisel umutların da filizlenmesi anlamına gelir.

6. Kasırgalar (Treskavets) Köyü’nde Hıdırellez Kutlamaları

Kasırgalar (Treskavets) Köyü’nde Hıdırellez, halk arasında baharın gelişi olarak kabul edilen, bolluk ve bereketin habercisi sayılan çok özel ve anlamlı bir gündür. Her yıl 5 Mayıs akşamı başlayan ve 6 Mayıs günü boyunca süren bu kutlama, köy halkının hem dini hem de kültürel hafızasında derin izler taşır. Hıdırellez’in gelişiyle birlikte köyde adeta doğa da canlanır; yeşeren ağaçlar, kuş sesleri ve toprak kokusu bu özel günün habercisi olur.

Köyde Hıdırellez’den bir gün önce evlerde büyük bir hazırlık başlar. Kadınlar evlerini baştan sona temizler, avlular süpürülür, kapılar önüne su serpilir. Temizliğin yalnızca maddi değil, manevi bir yönü olduğuna inanılır; çünkü bu gece Hızır ile İlyas peygamberin yeryüzünde buluştuğuna, duaları kabul ettiğine ve bereket getirdiğine

inanılır. Evlerin temiz olması, Hızır'ın o eve uğraması için bir ön şart olarak görülür.

5 Mayıs akşamı köyün bazı kadınları dileklerini küçük kâğıtlara ya da bez parçalarına yazar, bunları evlerinin yakınındaki bir gül ağacının altına gömer ya da dallarına asar. Genç kızlar yüzük, küpe, tarak gibi kendilerine ait eşyaları su dolu kaplara koyar. Bu kaplar sabaha kadar ay ışığında kalır ve ertesi sabah dualarla alınır. Dileklerin gerçekleşeceğine ve Hızır'ın dokunduğuna inanılır.

6 Mayıs sabahı erken saatlerde, köy halkı topluca doğayla iç içe olan bir alana - genellikle dere kenarına veya ağaçlık bir düzlüğe gider. Yanlarında evlerinde hazırladıkları yemekler, börekler, çörekler, tatlılar ve ayranlar bulunur. Her aile kendi yiyeceğini getirirken, orada bulunan herkesle paylaşmak gelenektir. Ortaya büyük sofralar kurulur, sohbetler edilir, dualar okunur. Bazı yaşlı kadınlar, ellerini göğze açarak bolluk, sağlık ve hayırlı ömürler için dua eder.

Ateş yakılır, özellikle gençler ve çocuklar bu ateşin üzerinden üç kez atlar. Bu geleneğin kötülüklerden arınmak, hastalıkları geride bırakmak ve yıl boyu sağlık içinde olmak amacıyla yapıldığına inanılır (KK3, Yuseinova).

• *Hıdırellez Ateşi ve Kutlamaların Manevi Anlamı*

Hıdırellez ateşi, Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde özellikle gençler arasında büyük bir coşkuyla karşılanır. Ateşin etrafında dönmek, atlamak ve şarkılar söylemek hem eğlence hem de arınma ritüelidir. Yaşlılar, bu ateşin kötü ruhları, hastalıkları ve kötü şansları yaktığına inanır. Ateşin üzerinden atlayanlar, yıl boyunca sağlık ve mutluluk içinde yaşayacaklarına inanırlar.

Genç kızlar, Hıdırellez gecesi özel dualar eder, özellikle evlilik ve sağlık dileklerinde bulunurlar. Bu geceye özgü olarak, yüzük, saç tokası, tarak gibi kişisel eşyalarını su dolu kaplarda tutar, sabah olunca bu suda görülen yansıma göre geleceğe dair yorum yaparlar (KK4, Kır).

7. Doğa İnançlarının Günümüzdeki Yeri

Her ne kadar modern yaşam tarzı ve şehirleşme bu köylerde de etkili olmuş olsa da, Kasırgalar (Teskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler'de (Gorna Hubavka) doğa ile ilgili bu

eski inançlar hâlâ belirli ölçüde yaşatılmaktadır. Özellikle kırsal kesimde yaşayan yaşlı kuşak, yağmur duası, pınar ziyaretleri, ağaçlara saygı gibi gelenekleri sürdürürken, genç kuşaklar bu uygulamalara daha çok kültürel ve folklorik bir değer olarak yaklaşmaktadır.

Özellikle kuraklık dönemlerinde yağmur duası tekrar gündeme gelir ve köy halkı bir araya gelerek bu eski geleneği yaşatmaya çalışır. Aynı şekilde Hıdırellez kutlamaları da köyün sosyal yaşamında önemli yer tutar ve baharın gelişinin simgesi olarak kutlanmaya devam eder (KK7, Hasanov).

Bu üç köyde yağmur duası ve doğa inançları, halkın doğaya duyduğu saygının, doğa olaylarını anlamlandırma çabasının ve toplumsal dayanışmanın önemli bir parçasıdır. Bu inançlar, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde doğaya bağlı yaşam kültürünün sürdürülmesine katkı sağlamaktadır. Doğa ile insan arasındaki bu manevi bağ, köylerdeki yaşamın zengin kültürel dokusunu oluşturmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadır (KK6, Yonuzova).

Sonuç

Bu çalışmanın ana amacı, Bulgaristan'ın üç köyünde alan araştırması yapmaktır. Türk toplumundan, çok eskilere ait ve unutulmayan anonim halk ürünlerini toplayıp derlemek ve genç nesillere tanıtarak, onları bu tür araştırmalar ve derlemeler yapmalarını teşvik etmektir. Kısmen de olsa çalışma amacına ulaşmıştır.

Halk bilgileri zamanla halk hafızasında kalır ve halkla birlikte uçup gider. Bilgiler halk hafızasından toplanarak derlendiği zaman halk kitaplarının sayfalarında korunarak zamanla yeni araştırmacılarını beklemekte olacaktır (Çufadar, 2024: 52).

Kuzeydoğu Bulgaristan'daki Kasırgalar (Treskavets), Aşağı Hüseyinler (Dolna Hubavka) ve Yukarı Hüseyinler (Gorna Hubavka) köylerinde günümüze kadar ulaşan inanç ve uygulamalar, Eski Türk inanç sisteminin izlerini, İslamiyet'in getirdiği dini unsurlarla harmanlayarak yaşatmaktadır. Doğa kültürü, atalara saygı, nazardan korunma yöntemleri, kurşun dökme ve halk hekimliği gibi pratikler, hem geçmişin kültürel mirasını hem de bölge halkının manevi dünyasını yansıtmaktadır. Kutsal ağaç ve pınar ziyaretleri, yağmur

duaları, Hıdırellez kutlamaları ve kırklama gibi ritüeller, toplumun hem bireysel hem de kolektif hafızasında önemli bir yer tutmaktadır.

Bu inanç ve gelenekler, köy yaşamında yalnızca dini ve manevi ihtiyaçları karşılamakla kalmamakta, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı, kimlik bilincini ve kültürel sürekliliği de pekiştirmektedir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu uygulamalar, modernleşme ve kültürel değişim süreçlerine rağmen, yerel halkın kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla, söz konusu gelenekler; uğurlu ve uğursuz günler, evlilik törenleri, kırk çıkarma geleneği vb. hem Türk kültür tarihinin önemli bir mirası hem de bölgedeki kültürel çeşitliliğin canlı bir göstergesi niteliğindedir. Kültür sadece geçmişin bir yansıması değil, aynı zamanda bir milletin kimliğidir. Bugünü anlamanın, geleceği kurmanın yolu, geçmişle kurulan bu köklü bağdan geçmektedir.

Unutulmayan ve çok eskilerden günümüze kadar halk belleğinden nesilden günümüze kadar ulaşan bu değerli folklorik bilgiler Türk kültürünün hazine sandığına eklenerek zengin kültür mirasına ve gelecekte yapılacak olan araştırmalara katkı sağlayacaktır.

References

- Assmann 1992: Assmann, J. Kültürel Bellek: Yazı, Anı ve Erken Yüksek Kültürlerde Politik Kimlik. Münih: C.H. Beck.
- Çufadar, 2024: Çufadar, N. Üç Halk Kitabında Halk Bilimi Esintileri, Туркологични изследвания 2024, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен.
- Eliade 1964: Eliade, M. Şamanizm: Eski Çağların Ekstaz Teknikleri. Princeton University Press.
- Eliade 1996: Eliade, M. Şamanizm: İlkel Ekstaz Tekniği (Çev. Ahmet Arıkan). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Hasan 2015: Hasan, V. Klasik Türk Şiirinde Sağlık, Uluslararası Söz, Sanat, Sağlık Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 21-23 Ekim 2015, Edirne, s. 249-256.
- Hasan 2021: Hasan, V. Türk Şiirinde Ateş ve Su Kavramı. - В: Туркологични изследвания 2021, Том I, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2021., с. 113 – 137.

İnan 2000: İnan, M. Eski Türk Dini Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 13–27.

Kalafat 1995: Kalafat, A Türk Halk Kültüründe Şamanizm ve İslam. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ocak 2000: Ocak, A. Y Anadolu Aleviliği ve Bektaşiliği: İnanç, Kültür ve Tarih. Ankara: İmge Kitabevi.

Ögel 2001: Ögel, B. Türk Mitolojisi. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KAYNAK KİŞİLİER (KK)

KK1: Ahmed Hasan; 1947 doğumlu, 78 yaşında, emekli. Yukarı Hüseyinler köyünden.

KK2: Zeynep Halimova; 1951 doğumlu, 74 yaşında, ev hanımı. Aşağı Hüseyinler köyünden.

KK3: Türkyan Hasanova Yuseinova; 1965 doğumlu, 60 yaşında, iş kadını. Kasırgalar köyünden.

KK4: Nurten Kır; 1963 doğumlu, 63 yaşında, emekli. Yukarı Hüseyinler doğumlu, İstanbul, Türkiye’de ikamet ediyor.

KK5: Ayşe Ali Hasan; 1959 doğumlu, 66 yaşında, emekli. Aşağı Hüseyinler köyünden.

KK6: Rembiye Osmanova Yonuzova; 1957 doğumlu, 68 yaşında, emekli. Kasırgalar köyünden.

KK7: Hikmet Hasanov Hasanov; 1955 doğumlu, 70 yaşında, emekli. Kasırgalar köyünden.

KK8: Emine Salieva Alieva; 1962 doğumlu, 63 yaşında, emekli. Yukarı Hüseyinler Köyünden.

KK9: Ruziye Hasanova Mehmedova; 1949 doğumlu, 76 yaşında, emekli hoca. Yukarı Hüseyinler köyünden.

KK10: Fatme Rujdieva; 1953 doğumlu, 72 yaşında, emekli hoca. Kasırgalar köyünden.

KK11: İsmet Ahmedov Ahmedov; 1970 doğumlu, 55 yaşında, emekli öğretmen. Aşağı Hüseyinler köyünden.

URBİTSA İLÇESİ, UYVAN'A VE ÇAVUŞKÖY'E DAİR GELENEKLER VE İNANIŞLAR

Doç. Dr. Nevriye Çufadar

Semra Mehmed

Şumen Piskopos Konstantin Preslavski Üniversitesi

TRADITIONS AND BELIEFS OF THE VILLAGE OF IVANOVO AND THE VILLAGE OF METODIEVO, VURBITSA MUNICIPALITY

Assoc. Prof. Nevrie Chufadar, PhD

Semra Mehmed

Shumen University

n.chufadar@shu.bg; semra8219@gmail.com

Abstract: *The villages of Ivanovo and Metodievo are among the few settlements in Northeastern Bulgaria, Vurbitsa Municipality, that have preserved to this day the cultural wealth and folklore heritage of the Turkish population in the region.*

This study aims to document the material collected from field research – such as traditions, customs, religious and cultural beliefs passed down from generation to generation by the Turkish population living in these villages – into written sources, and to reveal the influence of these traditions on present-day life. This heritage, based mainly on oral culture, includes many elements such as protective amulets, beliefs about good and bad luck, as well as practices related to life's transitional periods, such as birth, marriage, and death.

These traditions and beliefs, which are still alive in the villages of Ivanovo and Metodievo, are not only ethnographic elements but also indicators of the cultural continuity of Turkish identity in the region. For this reason, the study follows a comparative approach, based both on oral narratives collected from local people and on previous field research.

Key words: *traditions, beliefs, cultural wealth, folklore heritage*

Giriş

Balkanlar, tarih boyunca birçok farklı etnik, dini ve kültürel topluluğun iç içe yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Bu çeşitliliğin en belirgin yansımaları ise yerel halkların günlük yaşamlarında, geleneklerinde, ritüellerinde ve inanç sistemlerinde görülmektedir.

Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda yer alan Şumnu iline bağlı Urbitsa (Varbitsa) ilçesi, özellikle Uyvan (Ivanovo) ve Çavuşköy (Metodievo) gibi köyleriyle, bölgedeki Türk topluluklarının kültürel zenginliğini ve folklorik mirasını günümüze kadar taşıyabilmiş nadir yerleşimlerden biridir.

Balkanlar'daki halkların yaşama biçimleri, gelenek ve görenekleri, kültürleri Türk dilinin yaygınlaşması ve Osmanlı eserlerinin hızla inşa edilmesiyle değişime uğramıştır. Türk kültürü ve edebiyatı yayılmaya başlar. Türk halk kültürü Balkanlar'da Türk kimliğinin oluşmasını sağlayan en önemli altyapı kurumu olmuştur. Türk edebiyatı yeni konular ve anlatım biçimleri kazanarak yeniden şekillenmeye başlamıştır. (Hasan 2018: 100).

Bu çalışmanın amacı, söz konusu köylerde yaşayan Türklerin kuşaktan kuşağa aktardıkları gelenek ve görenekleri, dini ve kültürel inanışları alan araştırması yaparak toplamak ve derleyerek hem yazılı kaynaklara kazandırmak hem de bu geleneklerin günümüzdeki yaşama etkilerini ortaya koymaktır. Ağırlıklı olarak sözlü kültüre dayanan bu miras; doğum, evlenme, ölüm gibi hayatın geçiş dönemleriyle ilgili uygulamaların yanı sıra, koruyucu tılsımlar, uğur ve uğursuzluk inanışları gibi pek çok unsuru kapsamaktadır.

Uyvan ve Çavuşköy'de hâlen canlılığını koruyan bu gelenek ve inanışlar, yalnızca etnografik birer unsur olarak değil, aynı zamanda bölgedeki Türk kimliğinin kültürel devamlılığının da göstergesidir. Bu nedenle çalışmada hem yerel halktan derlenen sözlü anlatımlara hem de daha önce yapılmış alan araştırmalarına dayalı karşılaştırmalı bir yaklaşım izlenmiştir. Bölgedeki kültürel yaşamın zenginliğine dair genel bir çerçeve sunulmakta; devam eden bölümlerde ise gelenekler ve inançlar detaylı biçimde ele alınmaktadır.

1. Türk Kültüründe Gelenek Kavramı ve Toplumsal Rolü

İnsan, sosyal ve kültürel bir varlık olarak, belirli bir topluluğun parçası halinde yaşamını sürdürür. Bireyin bir arada yaşama eğilimi, bağlı olduğu topluluk ya da grup içerisindeki ilişkilerini belirli bir düzen içinde yürütmesini ve bu düzenin kalıcılığını sağlamak adına bazı normlara uymasını gerekli kılar. Toplumsal düzenin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ise sınırları ve kuralları belirlenmiş olan ortak bir uzlaşıya

ya da otoriteye dayanır. Bu durum, insan doğasının ve birlikte yaşama zorunluluğunun doğal bir sonucudur.

Toplumun birey üzerindeki denetimi genellikle yasalarla belirlenen kurallar aracılığıyla sağlanır. Ancak sadece yasal düzenlemeler yeterli değildir; toplumsal yaşamın sürekliliği için toplumların kendi içinden doğan, yazılı olmayan ve ortak değer yargılarına dayanan sosyal normlara da ihtiyaç vardır. Bu tür normlar; toplumun inanç biçimleri, ahlak anlayışı, örf ve âdetleri, gelenek-görenekleri gibi kültürel öğeler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır ve bireyin davranışlarını yönlendirir (Nar, 2013: 273–274).

Sosyal normların önemli ve etkili bir bölümünü oluşturan gelenekler, yaptırım gücü bakımından âdetlerden daha güçlü, örf ve töreden ise daha zayıf kabul edilir. Türkçedeki “gelenek” kelimesi, „gelmek“ fiilinden türetilmiş olup, genellikle “an’ane” kavramı ile eş anlamlı şekilde kullanılmaktadır.

Büyük Larousse Sözlüğü’nde gelenek; “uzun bir süre boyunca kuşaktan kuşağa aktarılan efsaneler, olaylar, öğretiler, alışkanlıklar vb. bütünü” olarak tanımlanırken (1992: 4469), Türkçe Sözlük’te ise; “bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar” biçiminde açıklanmıştır (2005: 741).

Her ne kadar gelenekler zaman zaman donuk ve statik yapılar olarak görülse de, gerçekte ait oldukları toplumun ihtiyaçlarına uygun biçimde değişebilen ve geliştirebilen dinamik yapılar taşırlar. Bu yönleriyle, yeni geleneklerin doğmasına da zemin hazırlarlar (Yıldırım, 1989: 7). Gelenekler arasında; kimi zaman gelişmeyi engelleyici, kimi zaman da dayanışmayı ve yardımlaşmayı destekleyici nitelikte olanlar bulunur (Örnek, 2000: 126).

Gelenekler, bir milletin bütününe ilgilendiren sosyal normlardır. Bu bağlamda, normatif yapı içinde iskelet görevi görürler. Belirli kuralları ve cezaları içermelerine karşın, en ağır ceza toplumdan dışlanma biçiminde ortaya çıkar (Eroğlu, 2003: 5; Eroğlu, 2021:299).

2. Türk Kültüründe İnanış Kavramı ve Halk İnançlarının Toplumsal İşlevi

Kültür, bir toplumun maddi ve manevi alanlarda meydana getirdiği tüm ürünlerin bütünüdür. Kültürel yapı; yaşanan bölgenin coğrafi özellikleri, ekonomik koşulları, sosyal yapısı ve diğer toplumlarla olan etkileşimler sonucunda şekillenir. Bu unsurlar kültürün biçimlenmesinde belirleyici olurken, kültürün en güçlü kaynaklarından biri de din ve inanç sistemleridir. Nitekim ne kadar ilkel olursa olsun, dinsiz ya da büyüsüz bir halk yoktur.

İnanç, sözlük anlamıyla bir düşüncenin, olgunun, nesnenin ya da varlığın gerçekliğinin bireysel ya da toplumsal düzeyde kabul edilmesidir (Boratav, 1994: 7). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise *inanış* kelimesi, *inanma*” ve *inanılan şey* olarak tanımlanır (TDK, 1998: 1080). Geleneğe dayalı olarak şekillenen inanç pratikleri ve benzer yapılar da *inanış* kavramı kapsamında değerlendirilir (Eroğlu & Kılıç, 2010: 750, 754).

Halk inançları, toplumların kültürel, sosyal ve psikolojik yapılarının oluşumunda önemli bir yer tutar. Bu inançlar, bireylerin yaşamı anlamlandırma, bilinmeyeni yorumlama ve doğüstü güçlerle ilişki kurma çabaları sonucunda ortaya çıkar. Aynı zamanda bireyin davranışlarını yönlendiren sosyal kuralları ve normları da etkiler. Bu yönüyle halk inançları, kültürel kimliğin temelini oluşturan unsurlardan biri hâline gelir.

Toplum içinde halk inançlarının oluşturduğu ortak değerler ve ritüeller, bireylerin birlikte hareket ettikleri bir sosyal zemin oluşmasını sağlar. Halk inançlarını, belirli bir kuramsal çerçevede ele almak; insanın toplumsal yapı içerisindeki rolünü, statüsünü ve kültürel kimliğini anlamak açısından önemlidir.

Modern yaşam tarzının yaygınlaşması ve şehirleşmenin artmasıyla birlikte, geleneksel halk inançlarına bağlı ritüellerde değişimler gözlemlenmektedir. Özellikle doğum, evlilik, ölüm gibi temel geçiş dönemlerinde sürdürülen geleneksel uygulamalar, modern birey tarafından yeniden şekillendirilmekte veya bazı durumlarda terk edilmektedir. Bu süreç, kuşak çatışmalarını, görüş ayrılıklarını ve kültürel süreklilikte kırılmaları da beraberinde getirmektedir (Abdurrezzak, 2021: 156–158).

3. Uyvan ve Çavuşköy Köylerinin Kültürel Mirası - Gelenekler

Bu köylerin kültürel mirası çok zengin ve özeldir. Gelenekleri, ritüel ve inanışları halk belleğinden nesilden nesile eskilerden günümüze kadar ulaşmıştır. İki köy bir birine çok yakın olsa bile, bazı gelenekleri ve özel günleri arasında benzerlikler ve farklılıklar da vardır.

3.1. Uyvan Köyü'nün Sboru - Şenlik Toplantısı Geleneği

Uyvan köyünde geçmişte bayramlar ve özel günler, toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Köy halkı, her yıl Haziran ayının ilk Pazar günü, köyün resmî bayramı olarak kutladığı özel bir günde bir araya gelirdi. Bu toplu buluşmaların merkezi, genellikle köyün yukarısında, mezarlık yakınındaki geniş çayırılık alan olurdu. Her hane, kendi hazırladığı yemekleri getirir; misafirlerle birlikte tam anlamıyla bir şölen havası yaşanır. Zamanla bu kutlamalar, evlerde de devam eder hâle gelmiştir.

Köyde yaşayan Hristiyanlar ise Aziz Ruh Günü (Hristiyan takviminde Pentikost Bayramı) vesilesiyle Bayaması adlı mevkide bir araya gelirlerdi. Bu kutlamalarda, Bulgar köylüler iki taşın üzerine yerleştirdikleri kalaylı kazanlarda kurban yemeği hazırlar, bu törene köyedeki Türkler de katılım gösterirdi. Bu, köyler arası kültürel uyumun bir göstergesi niteliğindedir.

Sbor günlerinde ayrıca geleneksel at ve eşek yarışları da düzenlenirdi. Her ne kadar köyde bu hayvanlara sahip kişi sayısı az olsa da, yarışlara duyulan ilgi halkın coşkusu azaltmaz, yarışlar büyük kalabalıklar tarafından izlenirdi. Köy nüfusu normalde yaklaşık 1.000 kişi iken, bu bayramlarda özellikle Tırnovo, Rusçuk ve Razgrad (Hezargrad) gibi çevre şehirlerden gelen ziyaretçilerle birlikte nüfus 3.000 kişiye kadar ulaşır. Kutlamalar için Urbitsa'dan özel müzik grupları kiralanır, neredeyse her evde kuzu veya keçi kesilerek bir nevi kurban geleneği yaşatılırdı.

Yıl içerisinde kutlanan diğer önemli günler arasında yer alan ve gelenek haline gelmiş olanlar:

• **1 Mayıs (Birlik, mücadele ve dayanışma günü) ve 9 Eylül¹⁹**: Bu tarihler de köy halkı tarafından coşkuyla kutlanırdı. Köyün

---

¹⁹ Birçok kişi için 9 Eylül 1944 tarihi köklü değişiklikle, kapitalizm düzeninin kaldırılması ve daha adil olan bir sosyal toplumun – komünizmin kurulması ile alakalı olurken diğerleri için 9 Eylül kara bir tarih ve demokrasi ile özel

yukarıdaki kamp alanında 20 – 30 kişilik gruplar halinde toplanılır; hazırlanan kuzu eti, balık, taze salatalar ve köy ürünleriyle sofralar kurulur, birlikte vakit geçirilirdi.

• **Trifon Zarezan (Üzüm Bağlarının Koruyucu Aziz Günü):** Özellikle bağıcılıkta uğraşan köylüler için büyük önem taşıyan bu gün, köyün sosyal hayatında ayrıcalıklı bir yere sahipti. Kutlamalar kapsamında köy meydanında futbol maçları düzenlenir, ardından toplu yemekler ve eğlenceler gerçekleştirilirdi. Kutlamaların ana merkezi ise köyün yukarıdaki üzüm bağlarıydı, burada kalabalık gruplar toplanarak bir halk şenliği havası oluşturulurdu (KK9, Dimitrov). Ancak zamanla bu geleneksel kutlamalar eski canlılığını büyük ölçüde kaybetmiştir. Köy nüfusunun azalması ve genç nüfusun şehirlerde yaşamayı tercih etmesi, bu etkinliklerin daha küçük gruplarla ve nostaljik bir ruhla sürdürülmesine neden olmuştur. Bir zamanlar binlerce kişinin katıldığı şenlikler, günümüzde yalnızca anıların yaşatıldığı sade buluşmalar hâline gelmiştir.

3.2. Dayanışma Gelenekleri: Uyvan ve Çavuşköy’de İmece (Meci) Kültürü

Türk kültürünün temelinde yer alan topluluk dayanışması, köy yaşamında imece olarak bilinen ortak çalışma biçimiyle somutlaşır. Bulgaristan’da yaşayan Türkler arasında bu gelenek *meci* adıyla anılmakta ve hâlâ birçok köyde yaşatılmaktadır. Uyvan ve Çavuşköy köylerinde de bu gelenek topluluk yaşamının önemli bir parçasıdır.

İmece/Meci teriminin kökeni Eyuboğlu’na göre *imece* kelimesi, emek anlamına gelen *emgek/imgek* kökünden türetilmiştir. Bu bağlamda imece, emeklerin ortaklığıyla yapılan iş ya da karşılıklı yardımlaşmaya dayanan ortak çalışma anlamına gelir (*Eyuboğlu, 2004: 346*). Türk Dil Kurumu ise imeceyi; Kırsal topluluklarda zorunlu ya da gönüllü işlerin topluca yapılması; Bir topluluğun, sıra ile birbirine yardım etmesi biçiminde tanımlar (TDK, 1988: 701).

---

mülkiyetin yokedilmesine yol açan, yüzlerce bin insanın hayatını karartan kanlı bir darbenin tarihidir. <https://bnr.bg/tr/post/100458410/bulgaristan-tarihinde-donum-noktasi-olan-9-eylul-1944-tarihi-uzerinden-70-yil-tamamlandi>, 09.09.2014

Uyvan ve Çavuşköy’de imece geleneği, *meci* adıyla hâlâ yaşamaktadır. Özellikle tarla işleri, yazlık ve kışlık yiyecek hazırlıkları gibi alanlarda kadınlar arasında yaygındır. Yufka açma, tarhana kurutma, çeyiz hazırlama, salça yapma gibi işler sırayla gerçekleştirilir. Her gün bir haneye gidilir, oradaki iş el birliğiyle yapılır. Bu durum sadece işin hafiflemesine değil, aynı zamanda sosyal bağların da güçlenmesine katkı sağlar.

Günümüzde geçmişe göre farklılıklar olsa da, meci geleneğinin özü korunmuştur: yardımlaşmak, birlikte zaman geçirmek, sohbet etmek ve halk bilimine de masal, efsane ve türküler kazandırmaktır. Meci toplantıları genellikle ilkbahar işleri başladığında, hasat döneminde ya da kış aylarında gerçekleştirilir.

Meciler, katılımcılarına ve amacına göre üç temel gruba ayrılır:

1) Kadın Mecisi: Yapağ Didme ve Sümek Eğirme

Kadın mecilerinin en yaygın türü, yün işlemeye yönelik olarak düzenlenen yapağ didme ya da sümek eğirme toplantıdır. Koyun kırkımından sonra elde edilen yünler yıkanıp kurutulur, ardından kış aylarında bir evde toplanılarak didilir. Ev sahibi, meci gününü belirledikten sonra komşularını şu şekilde davet eder: “Bu akşam davıllıya kabak atacağım, sümek didmeye gelin.”

Didme esnasında közde pişmiş kabak ikram edilir. Bu, mevsimsel bir ikram olmasının yanı sıra, iş sırasında ele bulaşmayan bir gıda olduğu için tercih edilir. Didilen yünler “öreke” ve “eliğ” adı verilen araçlarla eğrilir, ip haline getirilir. Eğirme işlemi sırasında “cadı” adı verilen yumaklar sarılır ve kış boyunca kullanılmak üzere hazırlanır (KK2, Şerifova; KK5, Çerkezova; Kaderli, 2008: 103).

2) Erkek Mecisi: Fiziksel Emek Gerektiren İşler

Erkekler arasında düzenlenen meciler, fiziksel güç gerektiren işlerde dayanışma amacı taşır. Örneğin ev inşası, orak biçme, harman dövme, odun kesme veya hastalık durumlarında ihtiyaç sahibi aileye destek verme gibi faaliyetlerde meciler gerçekleştirilir.

3) Karışık Meciler: Sosyal Etkileşim ve Yardımlaşma

Bazı meciler kadın ve erkeklerin birlikte katılımıyla yapılır. Bu tür meciler sosyal açıdan da önemli işlemlere sahiptir. Özellikle mısır soyma mecisi gibi uygulamalar, gençlerin birbirini tanıması için uygun bir ortam sunar. Katılımcılar birlikte çalışırken aynı zamanda türküler

söyler, sohbet eder. Aileler, gençlerin başka ortamda görüşmesine izin vermese de, bu tür mecilerde bir araya gelmeleri hoşgörüyü karşılanır (KK2, Şerifova).

Uyvan ve Çavuşköy'deki meci geleneği, hem üretim hem de sosyal dayanışma açısından köy yaşamının temel yapı taşlarındandır. Geçmişte çok daha geniş çaplı ve düzenli olarak uygulanan bu gelenek, günümüzde daha çok kadınlar arasında ve belirli işlerle sınırlı biçimde sürdürülmektedir. Ancak yine de topluluk ruhunun yaşatılması, nesiller arası kültürel aktarım ve sosyal bağların güçlendirilmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Örnek olarak, alan araştırmasında topladığımız mecileri aşağıda yazıya geçirdik:

• **Tütün Kırma ve Elpeze (İstif) Yapma Mecisi**

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde geçmişte ekonomik ve toplumsal yaşamın önemli bir parçası olan tütüncülük, beraberinde dayanışma esasına dayalı birçok geleneksel uygulamayı da barındırmıştır. Bu uygulamalardan biri de *tütün kırma ve elpeze yapma* mecisidir. Tütün bitkisi, bu köylerde hemen her hane tarafından ekilen başlıca geçim kaynaklarından biri olmuş; birkaç dönümlük alanda tütün yetiştirmek köylüler için oldukça yaygın bir uygulama hâline gelmiştir.

Tütünlerin olgunlaşmasının ardından başlayan tütün kırma işi, hem fiziksel olarak ağır hem de zaman açısından zahmetli bir süreçtir. Ancak bu zorluğa rağmen, köyde en yoğun katılımın olduğu mecilerden biridir. Hasat edilen tütünler güneşte kurutulmak üzere özel askılara dizilerek bekletilir. Kurutulan tütünler, uygun nem oranına ulaşan sonbahar aylarında elpeze adı verilen işlemle katlanır ve istiflenir. Bu işlem, tütünün kalıp alarak taşınmaya ve satışa hazır hâle gelmesini sağlar.

Tütüncülüğün final aşaması olan denk yapma işlemi ise elpeze yapılan tütünlerin preslenerek balya hâline getirilmesidir. Tüm bu işlemler dayanışma içerisinde, yardımlaşma esasına dayalı meci usulüyle yapılır. Bu geleneksel işbirliği, yalnızca üretim sürecine katkı sunmakla kalmaz, aynı zamanda köy halkı arasında birlik ve beraberliğin pekişmesine de katkı sağlar (KK5, Çerkezova; KK4, Celil).

Resim 1. Tütün Dizileri

Karşılıklı yardımlaşmaya dayalı imece sistemi, ilk bakışta eşit emek değişimine dayanıyor gibi görünse de, uygulamada bu denge sosyal ve ekonomik koşullara, bireysel ihtiyaçlara ve köydeki iş gücünün durumuna göre değişkenlik gösterebilmektedir.

Tarihi süreç boyunca *meci*, Türk kırsal yaşamında işlevsel bir organizasyon biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. Uyvan ve Çavuşköy’de yapılan alan araştırmalarından elde edilen bulgular da, bu geleneğin köy hayatının birçok alanında etkin biçimde kullanıldığını ve yaşatıldığını ortaya koymaktadır. Meci, sadece ekonomik bir yardımlaşma biçimi olmakla kalmamış; aynı zamanda sosyal ilişkilerin kurulması, sürdürülmesi ve kültürel değerlerin aktarılması açısından da önemli roller üstlenmiştir.

Özellikle **kadınlar** açısından meci, toplumsal yaşamda görünürlük kazandıkları, bireysel sorumluluklarını ortaklaşa yerine getirdikleri ve aynı zamanda eğlenceli bir sosyal ortam içinde buldukları önemli bir kültürel alandır. Bu ortamlarda kadınlar, gündelik işlerini daha kısa sürede tamamlarken, türkü, masal, fıkra ve destan gibi **sözlü kültür ürünlerini** de birbirlerine aktararak hem eğitici hem de kültürel taşıyıcı bir işlev üstlenmişlerdir.

Meci toplantıları, sözlü kültürün hem **yaşatıldığı** hem de **yeniden üretildiği** ortamlar olarak değerlendirilmelidir. Kadınlar bu süreçte kültürün en önemli taşıyıcıları olarak rol almış, Türk sözlü geleneğini kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Mecî'nin **açık işlevi** belirli işlerin tamamlanmasıyken; **örtük işlevi**, toplumsal birlikteliği ve sosyal bütünleşmeyi güçlendirmesidir. Ayrıca meciler, gençlerin birbirini tanımalarına olanak sağlayan ve kimi zaman eş seçimi gibi önemli kararların zeminini oluşturan sosyal alanlar olarak da dikkat çekmektedir (Kaderli, 2008: 104; Chufadar, 2021: 390).

Resim 2. Elpeze yapıldıktan sonra kurumaya bırakılan tütünler

3.3. Uyvan ve Çavuşköy'de Evlenme Gelenekleri

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde evlenme gelenekleri, zengin içerikli ritüellerle kuşaktan kuşağa aktarılan önemli kültürel değerlerdir. Bu gelenekler, bireyler arası ilişkilerin kurumsallaşmasında, sosyal bağların güçlenmesinde ve toplumsal kimliğin pekiştirilmesinde işlevseldir. Aşağıda bu köylerdeki evlilik sürecinin temel aşamaları detaylarıyla ele alınmıştır:

- ***Kız İsteme***

Geçmişte gençler birbirini beğenseler bile evlilik kararı hemen alınmazdı. Müstagbel damadın annesi, uygun gördüğü bir kızını oğluna layık görür, ardından babayı ikna ederdi. Kız isteme merasimine damat adayını katılmaz; söz sahibi bir aile büyüğü giderek, geleneksel ifadelerle *Allah'ın emri, Peygamber'in kavliyle* kızını isterdi. O dönemlerde bu

ziyarete özel hediye götürülmez, kahve ikramı yapılmazdı. Kız kabul ettikten sonra nişan tarihi belirlenirdi.

- ***Nişan***

Nişan töreni çoğunlukla kız evinde düzenlenir, davetliler komşular aracılığıyla haberdar edilirdi. Erkek tarafı, kızın ailesine bohçalar içinde hediyeler (özellikle giysiler) getirir; kız tarafı da damada ve ailesine hediyelerle karşılık verirdi. Bu hediyeler sergilenerek sosyal çevreye sunulurdu. Nişanlılık süresi, kızın yaşı veya damadın askerlik durumu gibi nedenlerle bazen birkaç yıl sürebilirdi.

- ***Düğün Hazırlıkları***

Kızın çeyizi, arkadaşları ve yengeleri tarafından odasına serilir, tüm oda özenle süslenirdi. Kız çocukları 10 yaşından itibaren çeyiz hazırlamaya başlar, bu süreç genellikle 15 yaşına kadar sürerdi. Çeyiz sandıkları kırmızı çiçekli motiflerle bezenmiş olurdu. Yelek, terlik, çorap, çevre, yorgan ve döşek gibi eşyalar çeyizi oluştururdu.

- ***Kına Gecesi***

Kına gecesi genellikle Cumartesi akşamları, düğünden bir gün önce yapılırdı. Uyvan'da gelini yengesi ortaya çıkarır; gelin ayna tutar, ardından yengeyi taklit ederek çeşitli hareketler yapardı. Çavuşköy'de ise gelini önceki yıl evlenmiş bir gelin ortaya çıkarır, gelin büyüklerin ellerini öperdi. Kına yakıldıktan sonra gelinin ağzına kayınvalide şeker verir, başına bereket simgesi olarak şeker serpilirdi.

Resim 3. *El öpme (Gelin misafirlerin elini öper).*

Çavuşköy’de kına sonrası yapılan özel ritüel *çeyiz bağırmasıdır*. Gelinin tüm çeyizi yengeler tarafından yüksek sesle, özellikleri belirtilerek bağırılırdı. Ardından gelin ve damat bir araya getirilir, köyün erkekleri basmalarla çiftin etrafında sıraya dizilir, onları basmalarla sıkıca bağlardı. Bu sembolik bağ, çiftin ömür boyu ayrılmaması dileğini ifade ederdi. Sonrasında gelin-kaynana oyunu oynanır, düğün şenliği neşeyle devam eder.

Resim 4. *Ceyizin bağırılması*

- ***Nikah***

Nikah, düğünden yaklaşık bir hafta önce kız evinde gerçekleştirilir. Hoca, kıza “*bu oğlanı eşliğe kabul ettin mi*” diye üç kez sorar; benzer biçimde damat da kendi evinde aynı şekilde nikahı kabul ettiğini beyan ederdi.

- ***Düğün***

Düğünden bir gün önce *kazal* ya da *dal* adı verilen süslemeler hazırlanır, uzun şeritler sopalara bağlanır ya da ağaçtan bir yeşil dal kesilir ve onun üzeri renkli şerit ve basmalarla süslenerek kız evine götürülürdü. Düğünler iki gün iki gece sürer. Çarşamba akşamı türküler söylenip oyunlar oynanırken, Perşembe günü kayınvalide ve akrabaları süslenmiş meşe dalıyla kız evine giderek geline kına yakar, altın takardı. Cuma günü ise bayraklarla donatılmış evler düğün alayını

karşılmak için hazırlanır, damat tarafı davul zurna eşliğinde gelini almaya giderdi.

Eskiden düğünlerde yemek verilmez, sadece çok uzaklardan gelen misafirlere sofrta kurulurdu. Takı olarak ise genellikle basma, çanak, tepsi gibi hediyeler sunulurdu. (KK1, Ahmed; KK5, Çerkezova; KK6, Hasan).

3.4. Dini Gelenekler: Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı ve Mevlid Ritüelleri

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde dinî bayramlar ve özel günler yalnızca ibadetle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dayanışmayı ve kültürel aktarımı sağlayan zengin geleneksel pratiklerle iç içe geçmiştir. Bu pratikler arasında sac kokutmak, Ramazan ve Kurban bayramı ritüelleri ile mevlid geleneği öne çıkmaktadır.

• *Sac Kokutmak (Pesmet Dağıtma Geleneği)*

Her iki köyde de sac kokutmak, yalnızca bir mutfak faaliyeti değil; ölmüşleri anma ve ruhlarına dua etme temelli sembolik bir ibadet biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu gelenek; Arefe günleri, dini bayramlar, kandil geceleri, Perşembe akşamları, cenazeler, ölüm sonrası yedinci, kırkinci, ellinci günler ve yıl dönümlerinde gerçekleştirilir.

Yağda pişirilen pesmetler bir tepsiye konularak komşulara, akrabalara ve çevredeki herkese – etnik kimlik gözetilmeksizin – dağıtılır. Halk inancına göre o günlerde ölmüşlerin ruhları evin çevresinde dolaşır; kızartılmış yağın kokusunu duyduklarında hatırladıklarını anlar ve huzura ererler. Sac kokutulan akşamlar evde topluca dua edilmesi yaygındır.

Arefe günü her evde sac kokutulur. Genellikle evin genç kızları veya çocukları tarafından dağıtılan pesmetlerin karşılığında şeker ikram edilir. Bayram sabahına kadar edilen dualar, hem dini bir ibadet hem de manevi bir bağ olarak yaşatılır. Kabir ziyaretleri bayramın ilk gününde yapılır; erkekler bayram namazı sonrası, kadınlar ise gün içinde mezarlığa giderler.

- **Ramazan Bayramı (Şeker Bayramı)**

Ramazan Bayramı (Arapça: 'İd al-Fitr, Farsça: 'İd-i Fitr), oruç ibadetinin tamamlanmasının ardından kutlanan üç günlük dinî bayramdır. Hicrî takvime göre Şevval ayının ilk üç gününde idrak edilir. Hicrî takvimin ay esaslı olması nedeniyle miladi takvimde her yıl yaklaşık 11-12 gün önce kutlanır. Bu durum, Ramazan Bayramı'nın yaklaşık her 33 yılda bir aynı tarihlere denk gelmesine yol açar.

Türkçede *Şeker Bayramı* adının kökeniyle ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bir görüş, Osmanlı dönemindeki *Iyd-ı Fıtır* ifadesinin zamanla halk arasında *şeker* olarak telaffuz edilmesine bağlanırken; diğer bir görüş, bayram sabahında hurma veya şekerleme ikram edilmesiyle bu ismin yerleştiğini ileri sürer.

Ramazan Bayramı'na dair törenler İslam tarihinde hicretin ikinci yılından itibaren kayda geçmiştir. Peygamber Muhammed'in belirlediği ibadet biçimleri doğrultusunda ilk kutlamalar düzenlenmiştir. Bayramın ilk günü *Şevval* ayının ilk günü olup, bu günde oruç tutulması haram kabul edilir. Sabah namazı sonrası erkekler camide bayram namazı kılar, ardından *hutbe* okunur. Gün boyunca aile ve akraba ziyaretleri yapılır; geleneksel olarak kolonya, şekerleme ve tatlı ikram edilir. Temiz ve özenli giyinmek, çocuklara yeni giysiler almak da bu bayramın önemli unsurları arasında yer alır.

Uyvan köyünde, Ramazan Bayramı'na hazırlık olarak evlerde temizlik yapılır; *pişi* veya *kolaç* adı verilen geleneksel hamur işleri hazırlanarak komşulara dağıtılır. Mezarlıklar bayram öncesi ziyaret edilerek temizlenir. Bayram sabahı erkekler camide namaz kılar; ancak cami çıkışında çocuklara özel şeker dağıtımı ya da ev ziyaretlerinde çocukların bayram şekeri toplaması gibi gelenekler burada gözlenmemektedir. Buna karşın, köy halkı arasında karşılıklı bayramlaşma, büyüklerin ellerinin öpülmesi ve ev ziyaretleri canlı biçimde sürdürülmektedir.

Öte yandan, Çavuşköy'de bayram gelenekleri daha renkli ve hareketlidir. Burada da bayram öncesi hazırlıklar yapılır, ancak Bayram namazından sonra bir gelenek yapılır.

Resim 5-6. Çavuşköy çocuklarının şeker toplaması.

Çavuşköy’de Ramazan Bayramı sabahı caminin önünde toplanan çocuklar, namazdan çıkan erkeklerin ellerini öperek şeker alarak bayramın coşkusunu yaşarlar (şimdilerde o uzun çocuk sıraları azalmışta olsa, şeker toplaması halen devam etmektedir). Şeker alma töreninin ardından çocuklar davulu vuran kişiyle (erkek ya da bayan), köydeki tüm evleri ziyaret ederek el öpüp şeker, para, kolaç toplar; bu bayramın en neşeli yönlerinden biridir.

Buna karşılık Uyvan köyünde Ramazan boyunca sokak sokak dolaşan bir davulcu geleneği bulunmamaktadır. Genel olarak

Uyvan'daki Ramazan Bayramı kutlamaları daha sade ve içe dönükken, Çavuşköy'deki kutlamalar daha canlı, renkli ve sosyal etkileşime dayalıdır.

- ***Kurban Bayramı Geleneği***

Kurban Bayramı, İslam dünyasında Hz. İbrahim'in sadakatini simgeleyen bir ibadet ve paylaşım dönemidir. Uyvan ve Çavuşköy köylerinde Kurban Bayramı, yalnızca dini bir vecibe değil, aynı zamanda dayanışma ve yardımlaşmanın güçlendiği önemli bir toplumsal pratik olarak yaşatılmaktadır.

Bayramdan önce kurbanlıklar temin edilir; kesim işlemleri ise genellikle bayramın ilk sabahı erkekler tarafından gerçekleştirilir. Kurban etleri, İslami kurallara uygun olarak üçe ayrılır: biri ev halkına, biri komşu ve akrabalara, biri ise ihtiyaç sahiplerine verilir. Bu dağıtımda özellikle yoksul aileler gözetilir. Et yemekleri hazırlanır; misafirlere kavurma ve geleneksel hamur işleri ikram edilir.

Bazı evlerde hayvanın kanının kapı eşiğine sürülmesi gibi halk inancı pratikleri de gözlemlenir. Bayram sabahı camide kılınan bayram namazı ve ardından gerçekleşen mezarlık ziyaretleri, bayramlaşma törenleriyle tamamlanır. Çocuklara şeker dağıtma geleneği Uyvan'da yaygın değildir; buna karşın Çavuşköy'de bayram sabahları erkeklerin topluca çocuklara hediyeler verdiği bilinmektedir.

- ***Mevlid Geleneği***

Mevlid, İslam edebiyatında Hz. Muhammed'in doğumunu kutlamak amacıyla düzenlenen törenlere ve bu törenlerde okunmak üzere yazılan manzum eserlere verilen isimdir. Arapça'da *doğmak*, *doğum zamanı* veya *doğum yeri* anlamına gelen *velâdet* kelimesinden türemiştir. Zamanla bu türdeki eserlerin ortak adı haline gelmiştir.

Mevlid, sünnet töreni, hac dönüşü, asker uğurlama veya bir ölümün 40. günü gibi özel günlerde, kutsal gecelerde okunur. Peygamberimizin doğumu, mucizeleri ve hayatından kesitler, makam ve usûl ile dile getirilir. Halk arasında *mevlit*, *mevlüd* veya *mevlüt* olarak da kullanılır ve aynı zamanda kişilere isim olarak da verilir.

İslam dünyasında, Hz. Muhammed'in doğum günü olan Rebiülevvel ayının 12. gecesine *Mevlid Kandili* olarak kutlanır. Bu günde oruç tutmak, geceleri ilahiler, kasideler ve Mevlid-i Şerif okumak, dua ve sohbet etmek, Kur'an okumak gibi ibadetler yaygındır. Osmanlı

İmparatorluğu'nda 1588 yılında resmi devlet protokolü haline getirilen mevlid kutlamaları, sarayda ve büyük camilerde halkın katılımıyla gerçekleşirdi (URL: Mevlid). İlahiler, Allah sevgisi yanında O'nun gücü ve yüceliği gibi konuların işlenmesidir. Kendine özgü bir makamla terennüm edilir. Makamla söylenişleri bu şiirlerin yüzyıllar boyu nesilden nesile aktarılarak günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Naat adı verilen kasidelerde Hz. Muhammed (S.A.S)'in özellikleri anlatılır (Hasan 2020: 17, 187).

Mevlitler genellikle evlerde veya camilerde yapılır. 41 Yasin- İ Şerif okunur. Mevlit okunacak kişiye ve ailesine bağışlanır. Mevlid okuması yarı olduğu zaman gül suyu kokusu dağıtılır. Mevlidin bitmesine az kala bahur kokutulur ve şerbet dağıtılır. Şerbet, su, şeker, karanfil ile hazırlanır. Mevlid bittikten sonra sofralar kurulur ve yedi çeşit yemek koyulur.

Bunlar: Süt çorbası, kuru fasulye, sarımsaklı, yahni, aşı, pide ve konpostudur (KK2, Şerifova).

3.5. Çocukla İlgili Gelenek ve Görenekler

Doğum, sadece bireysel bir olay değil, aynı zamanda sosyal bir geçiş sürecidir. Kadının anne olması, aile içinde özel bir statü kazanmasına yol açar. Bu süreçte, anne ve bebeğin güvenliği için çeşitli koruyucu önlemler alınır. Bunlar arasında, doğum sonrası annenin yalnız bırakılmaması, kırk gün boyunca annenin ve bebeğin dış etkilerden korunması, misafirlere ikramda bulunulması ve memnun edilmeleri yer alır (KK7, Şabanova,).

Doğumun bir geçiş ritüeli olarak kabul edilmesi, daha gebelik öncesi dönemde çeşitli inançlara ve uygulamalara yol açar. Bu inanç ve uygulamalar, doğumun yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel olarak da yönlendirildiğini gösterir.

• Doğum Öncesi Gelenekler

Bulgaristan Türklerinin doğumla ilgili gelenekleri genel olarak ortaklık gösterse de, bazı uygulamalar yöresel farklılıklar içerebilir. Uyvan köyünde, hamile olduğunu öğrenen kadının ilk kırk gün, akşam dışarı çıkarken cebine küçük bir demir parçası koyması, demirin koruyucu gücüne duyulan inancın bir yansımasıdır (KK8, Shabanova,).

Doğacak çocuğun cinsiyetine dair çeşitli inanışlar da halk arasında yaygındır. Örneğin, hamile kadın tatlı yerse erkek, ekşi yerse kız çocuğu doğuracağına inanılır (KK4, Celil). Yine annenin fizyolojik görüntüsüne ve davranışlarına bakarak cinsiyet tahminleri yapılır. Karın şekli, alınan kilolar, yüz güzelliğindeki değişiklikler bu yorumlara dayanak oluşturur (KK8, Hyuseinova; Kazimova, 2011: 42, 48).

- ***Doğum Sonrası Gelenekler***

Doğumdan sonra, bebeğin göbek bağı yılandıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'in içine konularak muhafaza edilir. Bu uygulama, çocuğun bahtının açık olması ve hayırlı bir yaşam sürmesi dileğiyle gerçekleştirilir (Çufadar, 2011: 32). Ayrıca, beşiğin altına kara andız kökü ve nal konması, kötü ruhlardan korunma ve bebeğin huzurlu uyuması için yapılan geleneksel uygulamalardır (KK4, Celil; KK5, Çerkezova).

Bu gelenekler, modern sağlık anlayışına rağmen varlığını sürdürmekte ve kültürel belleğin yaşatılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle köylerde yaşlılarla birlikte yaşayan gençler arasında bu uygulamalara saygı devam etmektedir.

- ***Ad Koyma***

Ad koyma, Türk halk kültüründe doğumdan sonra gerçekleştirilen ilk önemli törenlerden biridir. Yeni doğan çocuğun ismi, anne ve babanın kararıyla belirlenir; ardından bir din görevlisi (hoca) ezan okuyarak bebeğin sağ kulağına üç kez adı fısıldar ve *Adını ben koydum, yaşını Allah versin* şeklinde dua eder. Bu isim, hem dünyevi yaşamda kullanılacak ad hem de ahirette geçerli olacağına inanılan göbek adı olabilir.

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde ad koyma geleneği büyük ölçüde aile büyükleri tarafından sürdürülmektedir. Erkek çocuklara çoğunlukla dedelerinin, kız çocuklara ise babaannelerinin adı verilmektedir. Günümüzde modern isimler tercih edilse de bazı aileler bu geleneği yaşatmaya devam etmektedir (KK5, Çerkezova.).

• **Kırlama**

Doğumdan sonraki kırk gün, anne ve bebek için fiziksel ve ruhsal korunma dönemi olarak kabul edilir. Uyvan ve Çavuşköy’de bu süreçte kırlama törenleri yapılır. Kırkinci gün sonunda *kırk uçurma* veya *kırk çıkarma* olarak bilinen ziyaretlerle gelenek tamamlanır. Kırlama töreni genellikle babaanne tarafından gerçekleştirilir. Bu törenden sonra anne ve bebek, anneanne evine gider, birkaç gün sonra da babaanne tarafından evlerine geri getirilir (Çufadar, 2011: 32).

Kırlama süresince çeşitli uygulamalar görülür: *Bebeğin suya yumurta sarısı eklenerek yıkanması; Suya kor atılması (kötü ruhlardan korunma amacıyla); Yumurta kabuklarının gül dallarına geçirilmesi (bebek kırklanmadı göstergesi); Tuzlama işlemi (bebeğin teninin kokmaması ve mikrop kapmaması için); Beşik altına koruyucu nesnelere (makas, demir, maşa) yerleştirilmesi; Bebeğin yastığının altına küçük bir Kur’ân-ı Kerîm konulması; Nazar boncuğu, kırmızı kurdele, altın ve kuru karanfil gibi nesnelere beşiğe asılması* (KK5, Çerkezova,).

Kırk gün boyunca bebek yalnız bırakılmaz, gece çamaşırları dışarı asılmaz, evden eşya verilmez ve anne gün batımından sonra dışarı çıkarılmaz. Özellikle annenin moral durumu önemsenir; korkutulmaz, üzüntü verilmez, isteği geri çevrilmez, çünkü annenin sütünün kesilebileceğine inanılır.

Çavuşköy’de ise nazardan korunmak amacıyla bebeğin beşiğine el emeğiyle işlenmiş kırmızı iplikli mavi boncuk, küçük altın ve kuru karanfil takıldığı görülmektedir.

Resim 7. El emeği ile yapılan beşiğe asılan boncuklar (1990 yılında Fevzie Feimova Celil tarafından yapılmıştır).

- ***Nazar ve Koruma Uygulamaları***

Nazar, yalnızca Türk kültüründe değil, birçok toplumda eski dönemlerden beri varlığını sürdüren bir inançtır. Uyvan ve Çavuşköy köylerinde de nazara karşı alınan çeşitli önlemler halk inançlarının önemli bir parçasını oluşturur. Bu inanca göre, yeni doğan bebeklerin nazardan korunması amacıyla beşiğine mavi boncuk, kırmızı iplik, küçük altın ya da kuru karanfil asılır. Mavi boncuğun kötücül bakışlardan koruduğuna; kırmızı rengin ise ateşin simgesi olarak koruyucu bir güç taşıdığına inanılır.

Nazar değmesini önlemek için uygulanan bir diğer yöntem ise bebeği görmeye gelen misafirlerin elbiselerinden bir parça iplik kopararak bebeğin yastığının altına koymalarıdır. Bu ipliğin belden yukarıdaki kıyafetlerden alınmış olması gerektiğine inanılır. Misafirler gittikten sonra ise bebeğin yüzü, insan ayağı değmemiş kapı arkasında üç kez aşağıdan yukarı doğru yıkanır. Bu uygulamanın da amacı nazarı yok edeceği düşünülür.

Bebeğin huzursuzlanması ya da uyuyamaması durumunda, dinî bir görevli (hoca) tarafından muska hazırlanır. Üçgen biçimindeki bu muskaların içerisinde Kur'ân-ı Kerim'den ayetler bulunur; dışı genellikle deriyle kaplanır ve bebeğin yastığının altına yerleştirilir. Zamanı geldiğinde bu muska, suyu akan bir dereye bırakılarak görevini tamamlamış olur (Çufadar, 2011: 30).

Lohusalık süresince bazı inançlar da sıkı şekilde uygulanır. Örneğin, adetli kadınların kırkı çıkmamış bebeğin yanına girmemesi gerektiğine inanılır. Girmeleri gerekiyorsa, giren *Senin anan da benim gibi* diyerek bu durumun etkisiz kılınacağı düşünülür. Kırkinci gün tamamlandığında ise *kırk uçuşması* töreni gerçekleştirilir ve bebekle annesinin kırkı çıkmış olur; böylece bu hassas dönem sona erer ve her ikisi de günlük yaşama yeniden katılabilir.

Geçmişte, bebeklerde sarılık görüldüğünde, tedavi amaçlı olarak beşiğe mendil gibi eşyalar bırakılır; bebeğin bu nesnenin üzerinden geçip yeniden beşiğe yerleşmesi sağlanır. Bu uygulamanın çocuğu iyileştireceğine inanılır. Aynı şekilde, bebeklerin daha kolay uyuması ve sakinleşmesi için söylenen ninniler de önemli bir halk edebiyatı unsurudur ve kültürel aktarımda rol oynar (Çufadar, 2011: 30).

- ***Dada Bakımı (Oğul Yaşı) Töreni***

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde, çocuğun ilk yaşını doldurması dolayısıyla düzenlenen tören *Dada Bakımı* ya da yerel adıyla *Oğul Yaşı* olarak adlandırılır. Bu tören, özellikle ailenin ilk çocuğu için yapılır ve büyük önem taşır. Genellikle çocuğun anneannesi tarafından düzenlenen törene yalnızca kadınlar katılır. Hazırlıklara birkaç ay öncesinden başlanır.

Tören günü, gelen misafir kadınlar yere serilen hasır ve minderlerde oturur; anne ve çocuk ise törenin merkezinde yer alır. Törenin ilerleyen aşamalarında, en yaşlı kadınlar çocuğun sağlığı ve mutluluğu için dua ederler. Daha sonra suya dua okunur; bu sudan bir kısmı çocuğa içirilir, kalan kısmı ise çocuğun yüzüne ve ellerine serpilir. Bu uygulamanın, çocuğu kötülüklerden arındırdığına inanılır.

Törenin sonunda, misafirler çocuğa *dakı* adı verilen törende hediyeler sunar. Hediyeler takdim edildikten sonra, çocuğun annesi yaşça büyüklerden başlayarak tüm misafirlerin ellerini öper. Ardından genç bir kız, kadın misafirlere gül suyu ikram eder. Tören, yemek servisiyle sona erer (KK4, Celil; KK5, Çerkezova).

Geçmişte daha görkemli biçimde gerçekleştirilen bu tören, günümüzde daha sade hâle gelmiştir. Eskiden hazırlıklar için birçok eşya temin edilirken, bugün çoğu aile sembolik hediyelerle töreni gerçekleştirir. İki büyük nine, günümüzde genellikle para takdim etmeyi tercih eder. Bazı durumlarda ise tören tamamen yapılmaz; yalnızca aile içi küçük bir kutlama ile yetinilir. Böylece geleneksel *oğul yaşı* töreni, günümüzde daha mütevazı ve sınırlı bir biçimde yaşatılmaktadır.

• *İlk Adım Töreni: Adım Çöreği Geleneği*

Uyvan ve Çavuşköy köylerinde çocuk yürümeye başladığında uygulanan törenlerden biri de *Adım Çöreği* ya da yerel adlarıyla *Tay Çöreği* ve *Köstek Kesme* olarak bilinir. Bu gelenek, çocuğun hızlı ve düzgün yürüebilmesi temennisiyle düzenlenir. Törene genellikle ailenin yakın kadın akrabaları, arkadaşları ve komşular davet edilir.

Resim 8. Gizem'in Adım Ekmeği/ Çöreği (Ekmeğin üzerine kiritl alfabesiyle çocuğun adı yazılmıştır, nedeni Uyvan köyünde Türk ve Bulgar olan köylüler birbirini törenlerine davet eder.)

Törenin ismi *Adım Çöreği* un, su, tuz ve maya ile hazırlanan sade bir çörekten gelir. Çocuğun yürüdüğü gün, bu çörek hazırlanarak törene katılanlara dağıtılır. Tören esnasında yere beyaz bir örtü serilir ve örtünün üzerine çocuğun gelecekteki mesleğini temsil edebilecek çeşitli nesnelere konur (kalem, para, makas, kitap vs.). Çocuk yürürken bu nesnelere arasından birini seçer; bu seçim, onun ilerideki mesleği hakkında sembolik bir tahmin olarak değerlendirilir.

Törenin bir diğer önemli aşaması *köstek kesme*. Çocuğun her iki ayağına kırmızı kurdele bağlanır. Annesi ve başka bir kadın çocuğun iki yanına geçerek onu ellerinden tutar. Çocuğun önüne bir makas bırakılır; çocuğun ayaklarındaki kurdele, bir kadın tarafından 'Kızımız/oğlumuz hiç kösteklenmesin' duasıyla kesilir. Bu işlemin ardından çocuk, çöreğin etrafında üç kez yürütülür. Ardından beyaz örtü üzerindeki nesnelere birini seçmesi için serbest bırakılır. Seçilen nesneye göre çocuğun gelecekteki mesleğiyle ilgili tahminlerde bulunulur.

Günümüzde bu gelenek daha modern ve estetik biçimlerde uygulanmakta, çocukların isimlerinin yazılı olduğu özel tasarım tuvaler hatıra olarak saklanmaktadır. Geleneksel biçimiyle sürdürülen bu tören, hem toplumsal dayanışmayı pekiştirmekte hem de halk

inançlarının ve ritüellerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır.

4. Şamanizm'dan Kalma Bazı İnanışlar ve Adetler

Şaman kelimesinin etimolojik kökeni üzerinde şimdiye kadar çok durulmuştur. Bu terimin Tunguzcadan rusça yolu ile Batı ilim dünyasına geçtiği bilinmektedir. Aslen Sanskritçenin bir koluna bağlı olduğu sanılan kelimenin, Hind-Avrupa dillerinden Toharca (Samane=budist rahip) ve Sogdçadaki (Saman) transkripsiyonları keşfedilince, bu terimin Hind-Avrupa menşeli olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır. Çünkü bu kelime Tunguzcaya yabancı görünmekte ve Şamanlığın güneyden kuzeye doğru yayılışında Budizmin tesiri sezilmektedir. Şamanizm hususunda bugüne kadar en ciddi çalışmayı M. Eliade yapmıştır.

Eliade'ye göre Kam herşeyden önce kendi özel yöntemleri sayesinde ulaştığı extase hali içinden ruhunu göklere yükselten veya yeraltına indiren bir kişidir. Kam ateş üzerinde hakimiyet kuran, hastalanan ruhlara şifa veren, ölülerin arzularını yerine getiren, dertlilerin şikayetlerini dinleyen, yer altındaki tanrıların yanına giderek aracılık yapabilen bir kişidir. (URL: Gömeç).

4.1. Doğumla İlgili İnanışlar

Çok eskilerden şamanizm döneminden bugüne gelmiş, yapılması şart olmasa da yapılmasında iyi niyet beklentilerinin olduğu bir sosyal olgu olan bu geleneksel davranışlar halk kültürümüzde de oldukça geniş yer tutuyor. Uyvan ve Çavuşköy köylerinde de yaşayan Türk toplumun çoğu bu inanışları uygulanmakta ve korumaktadır. Yeni anne olmuş kadınlara yaşlılar tarafından devamlı doğum inanışları hatırlatılır ve böylece nesilden nesile bu inanışlar aktarılmış olur ve devam ettirilir. Hala uygulanan doğum inanışlarından bazılarını örnek olarak kaleme aldık:

• Kısırlığı Giderme İnanışları

Adet ve inanmalar daha çocuk sahibi olma isteğinden başlamaktadırlar. Geçmişe bakılırsa çocuk sahibi olamadığı durumlarda kusur çoğunlukla kadında aranmakta ve bu durumun giderilmesiyle ilgili uygulamalar çoğunlukla kadın üzerinde yoğunlaşır. Dügün günü gelinin kucağına bir erkek çocuğu verilir. Bu işlem gelinin

ilk bebeği erkek çocuğu olacağına inanıldığı için yapılır. Bebek sahibi olmak için halk hekimliğine, büyüsel ve dinsel metotlara başvurulur. Kutsal yerler ziyaret edilir, dilek dlenir, kurban kesilir, adak verilir.

Kısırlığı gidermek için, kadın süt buharına oturtulur; Ebe kadın gelinin karnını ovar. Ebe belini ve karnını çeker, beline kuşak bağlar (KK5, Çerkezova).

• *Hamilelik Dönemi İnanışları*

Hamile kadın saklı bir yiyecek yememeli, çünkü vücuduna ellerse bebeğ dünyaya geldiğinde tam ellediği yerde yiyeceğe benzer lekesi olur diye inanıl. Hamile kadın tavşan yerse, bebeğin dudağı tavşan dudağı gibi olurmuş. Anne adayı saçını kesmez, çünkü bebeğin ömrü kısalırmış. Saç boyanmaz, çünkü bebeği hastalıklı olur ya da saçları alacalı olur. Kadının kursağı kaynarsa/mide ekşimesi, bebek saçlı dünyaya gelecektir diye inanılır. Hamile kadın yediği içtiği şeylerin, baktığı kişi ,hayvan ve nesnelere çocuğu etkileyeceğine inanılır (KK1, Ahmed).

• *Doğum Sonrası İnanışları*

Türk kültüründe doğum sonrası dönem, anne ve bebeğin korunması, sağlığı ve geleceğiyle ilgili zengin inanç ve ritüellerle doludur.

Beşiğin Süslenmesi ve Korunma: Beşikler işlemeli örtü ve yastıklarla süslenir. Çomlar adı verilen boncuklu süsler beşiğe takılır; ziyarete gelenlerin önce çomlara bakıp sonra bebeğe bakmasıyla bebeğin nazardan korunduğuna inanılır.

Bebek Banyosu ve Koruyucu Ritüeller: Bebek kırkı çıkana kadar her gün yıkanır. Cildini beslemek için banyo suyuna yumurta sarısı, terlemeyi önlemek için ise tuz eklenir. Yumurta kabukları gül dallarına asılır. Yıkama suyu, şeytanların bebeğe erişmesini engellemek amacıyla bahçede, özellikle gül ağacı altına belirlenmiş bir yere dökülür. Bebeğin yıkandığı su gece evde tutulup ertesi gün dökülür.

Sarılık Tedavisi: Üç günlük bebek sararırsa, sarı renginin düzelmesi için sarı giysiler giydirilir, başına sarı mendil bağlanır.

Giysi ve Çamaşır İnanışları: Bebeğin giysileri güneş batmadan toplanır ve geceleri dışarıya serilmez. Bu, şeytanların çocuğa erişmesini önlemek amacıyla yapılır.

Lohusalık dönemi boyunca (bebek 40 günlük olana kadar) annenin çeşitli doğaüstü güçlerin etkisi altında olduğuna inanılır. Yeni

doğum yapmış kadın evde yalnız bırakılmaz. Kırkı çıkmayan kadının dışarı çıkması hem kendisi hem de çocuğu için uygun bulunmaz. Bebek odada yalnız bırakılmaz; başucuna demir parçası, dokuma tarak, maşa ve Kur'an konulur. Bu şekilde şeytanların bebeğe yaklaşmayacağına inanılır. Bebek odasının kapı kolu, bebeği şeytanlardan korumak amacıyla sürekli okutulmuş su ile yıkanır. Anne ve bebek 40 gün geçmeden gece dışarı çıkmazlar.

• ***Kırk Karışması***

Aynı günlerde yakın komşularında veya akraba arasında bir başka çocuk daha dünyaya gelmiş ise kırkları çıkıncaya kadar, her iki çocuk görüştürülmez. Çünkü çocukların kırkı çıkana kadar görüşürler ise birinin büyüyüp diğerinin büyüemeyeceğine inanılmaktadır. Kırkları karışık çocuğun ailesi diğer çocuğa kötülük yapmak isterse o ailenin avlusundan çırpı koparıp bebeğin suyuna katarak bebeğini yıkar. Sonra komşunun avlusuna bebeğini yıkadığı suyu atar ve diğer bebek etkilenir. Böylece bebek diğerininden daha sağlıklı ve kuvetli büyüymüş. İkinci çocuk ise hastalıklı olurmuş.

4.2. Ölümle İlgili İnanışlar

Türk kültüründe ölüm, sadece bedensel bir son olmaktan öte, ruhun farklı bir boyuta geçişi olarak algılanan, köklü inançlar ve zengin ritüellerle dolu evrensel bir olgudur. Bu karmaşık ve çok katmanlı algı, yüzyıllar boyunca hem kadim Türk (Şamanist) inanç sistemlerinin hem de İslamiyet'in kabullerinin etkisiyle şekillenmiştir. Türklerin sözlü kültürü bağlamında, yaygın inanç ve adetler üzerinden ölümle kurduğu bu derin ilişki detaylandırılmaktadır.

Türk inanç sisteminin temelinde, ruhun ölümsüz olduğu ve ölümün sadece bedenin fani dünyadan ayrılması anlamına geldiği kabulü yatar. Bu ayrılık, ruhun ebedi bir hayata, yeni bir manevi boyuta doğru yolculuğunun başlangıcı olarak görülür (Alsan, 2022: 180). İslamiyet öncesi dönemlerden kalma uçmağ (cennet) ve tamu (cehennem) gibi kavramlar, Türk mitolojisinde ruhun iyi veya kötü amellerine göre farklı ahiret diyarlarına gideceği inancının ne kadar köklü olduğunu açıkça gösterir (Alsan, 2022, 182; Kaderli, 2004: 129).

Türklerin sözlü kültüründe de bu ruh algısı ve ölüm sonrası yaşam inancı önemli bir yer tutar. Yaygın inanışa göre, ölen kişinin ruhu, vefatın hemen ardından tam olarak ayrılmaz; ilk yedi gün boyunca

dünyada, özellikle de kendi evinde dolaşır. Sonrasında ise ruhun asıl ve ebedi mekânına intikal ettiğine inanılır. Bu geçiş süreci boyunca, yaşayanlar tarafından gerçekleştirilen belirli ritüeller ve dualar, ruhun rahatlaması, huzur bulması ve ahiretteki yerinin iyileşmesi için büyük önem taşır. Bu, ölümün bir yok oluşu değil, bir dönüşüm ve ruhun yolculuğu olduğu inancının kökenlerini Şamanist dönemlere kadar götürür.

Türk toplumunda ölüm sonrası yapılan birçok adet ve inanış, derin kültürel ve manevi anlamlar taşır. Bu pratikler, ölen ruhun korunması, huzur bulması, kötü etkilerden uzak tutulması ve geride kalanların yasını anlamlandırmasıyla doğrudan ilişkilidir:

- ***Bıçak Koyma***

Uyvan ve Çavuşköy gibi yörelerde vefat eden kişinin üzerine bir bıçak konulur. Bu adet, ölen kişinin bedenini ve ruhunu şeytani ruhlardan korumak için yapılır.

- ***Cenaze Evinde Yedi Akşam Işık Yakılması***

Uyvan ve Çavuşköy’de, cenaze evinde yedi akşam boyunca ışık yakılması geleneği yaygındır (KK5, Çerkezova). Bu adetin temelinde, vefat eden kişinin ruhunun ilk yedi gün boyunca evine geldiği ve karanlıktan korkmaması, yolunu bulabilmesi veya rahat etmesi için ışığa ihtiyaç duyduğu inancı vardır.

- ***Cenaze Evinde Yıkanan Eşyaların Toplanması***

Cenaze evinde ölen kişinin yıkama işlemi (gusül) bittikten sonra kullanılan tüm eşyaların (leğen, ibrik, havlu vb.) gün batmadan mutlaka toplanıp kaldırılması gerektiğine dair güçlü bir inanış vardır (KK6, Hasan). Bu inanış, gün batımının ruhani geçişler ve bazı eski inançlarda kötü ruhların etkinliğinin artmasıyla ilişkilendirilmesinden kaynaklanır.

4.3. Nazar Uygulamaları

Nazar, Türk halk kültüründe oldukça köklü ve yaygın bir inanç olup, bakışlarında zararlı güç bulunduğuna inanılan kişilerin bu özellikleriyle, canlı ya da cansız varlıklar üzerinde olumsuz bir etki bırakması olarak açıklanır. Eski dönemlerden günümüze her toplumda yaygın olarak görülen nazar inancı, Türk toplumun da günlük hayatın

içinde varlığını devam ettirmektedir (Çıblak, 2004: 1). Bu inanca bağlı olarak, nazardan korunmak ve nazarı gidermek amacıyla birçok uygulama günümüze kadar korunmuş ve hala da uygulanmaktadır. Nazarın değdiği inandığında, bu kötü etkiyi gidermek için yapılan büyüel veya dini nitelikli uygulamaların bazıları örnek olarak yazıya geçirildi:

- ***Nazar Boncuğu***

Halk arasında nazara karşı koymak için en yaygın kullanılan nazarlıkların başında mavi boncuk gelir. Mavi rengin kem gözü çekip üzerinde topladığına ve kırıldığına nazarı uzaklaştırdığına inanılır (Çıblak 2004: 1). Bebeklerin beşiklerine, elbiselerine, evlerin girişlerine, araçlara ve iş yerlerine asılır. Bebeğin beşiğine el yapımı, kırmızı iplikli mavi nazar boncuğu takılması bu amaçla yapılır. Kırmızı, ateşin ve dolayısıyla koruyucu gücün sembolü olarak nazara karşı kullanılır. Nazar boncuklarında kırmızı iplik kullanılması veya bebeğin giysilerinde kırmızı detaylara yer verilmesi bu inançtan gelir.

- ***Kurşun Dökme***

En bilinen iyileştirici uygulamalardan biridir. Kurşun eritilip hastanın başı üzerinde suya dökülerek nazara neden olan enerjinin şekillendiği ve dağıldığına inanılır (Çıblak 2004:1). Nazara karşı özel dualar, ayetler (örneğin Ayet-el Kürsi, Felak, Nas sureleri) okunur. Bu, nazarı gidermede en temel dini uygulamalardan biridir. Çavuşköyde hala uygulanır.

- ***Korku boncuğu***

Bu özel taşın adı Çavuşköy halkın arasında *korku boncuğu* veya eskilerin değimiyle *yılan kafası* olarak adlandırılır. İlan kelimesi burada büyük ihtimale yılan anlamında kullanılır; halk inancında yılan, bazen korkunun, bazen de koruyucu güçlerin sembolü olabilir. Taşın mistik gücüne inanılır ve doğrudan doğadan elde edilen, özel olduğu düşünülen bir taştır.

Resim 22. Korku boncuğu veya Yılan Kafası.

Boncuktan üç kez su geçirilir. Bu işlem yapılırken dualar okunur. Okunan su, kişiye her gün içirilir. Su tazelenerek bir hafta boyunca düzenli olarak kullanılır. Bu süre içinde kişi korkunun etkisinden arındırılmaya çalışılır.

Ritüelin uygulanacağı günler de inanç açısından önemlidir. Çarşamba ve Cumartesi günleri daha uygundur. Bunu uygulamanın temel amacı, kişinin iç dünyasından gelen korku, tedirginlik, irkilme gibi durumları gidererek ruhsal dengesini kazandırmaktır. İnanışa göre boncuktan geçen su bu korkunun temizlenmesine yardımcı olur. Böylece kişi hem fiziksel hem de ruhsal anlamda rahatlama yapar (KK3, Mustafa). Günümüzde bunu Çavuşköy’de yapan tek bir kişi var. Korku boncuğu eskiden daha bilinen ama şimdilerde bunu yapan yoktur.

- ***Ballama İnanışı***

Ballama kelimesi genelde bildiğimiz baldır. Uygulamada adı ballama olsa da, burada bal kelimesi mecazi anlamda, yani şifa ve yumuşaklıkla özleştirilmiş bir kavram olarak yer alır. Ballama, hem halk inanışıyla sembolik diliyle hem de sözlü gelenekle şekillenmiş bir iyileştirme ritüelidir.

Ballama yapabilme yeteneği, yani ballama hakkına sahip olmak, özel bir aktarım süreciyle kazanılır. Bu aktarıma testil verme denir ve genellikle bu yeteneğe sahip yaşlı bir büyükanne veya dede tarafından

küçük yaştaki bir çocuğa yapılır. Önce dualar okunur, sonra ağıza üç kez tükürülür.

Bu uygulama, küçükken yapılır. Çünkü testil verirken çocuğun midesi bulanmazsa, ileride o da başkalarına ballama yapabilir. Ancak midesi ilerlemiş bir yaşta birine yapmak biraz zor, çünkü herkesin midesi kaldırmaz, midesi bulanır ya da kusarsa bu geleneği sürdüremez. Ballama şifa ritüelidir; mide ağrısı, çene sızısı gibi rahatsızlıkların tedavisinde uygulanır.

Ballama ritüeli, sade malzemelerle genellikle normal şeker ya da kesme şeker kullanılır. Şeker parçaları tek tek elde tutulur. Her bir şekerin üzerine özel dualar okunur. Ardından, her şeker parçasına hafifçe tükürülür (ballanır). Dualarla ve tükürükle hazırlanan bu şekerler daha sonra yeniden sarılır. Şifa arayan kişi, bu şekerlerden her gün bir tane yer. Eğer kullanılan malzeme kesme şekeri değil ise, bir kaşık kadar yenir (KK3, Mustafa).

Ballama geleneği, nazar duasına çok benzer bir uygulama olarak kabul edilir. Her iki gelenek de ortak bir faydaya sahiptir: manevi koruma ve şifa. Bu nedenle ballama, sadece bir şifa geleneği değil; aynı zamanda nazar inancıyla da iç içe geçmiş, halk arasında kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel koruma ritüellerinden biridir. Günümüzde bu ballamayı yapan ve pek çok bilen yoktur. Çavuşköy'de bunu bilen iki kişi mevcuttur ama uygulayan yalnızca bir kişidir.

5. İki Köyün Arasında Kültürel Benzerlikler ve Farklılıklar

Kültür, bir toplumun hafızasıdır. Bu hafıza; geleneklerde, adetlerde, inançlarda ve günlük yaşamın en sıradan ayrıntılarında kendini gösterir. Aynı kökten gelen iki komşu köyün, zaman içinde nasıl benzer kültürel dokularla iç içe kaldığını ama aynı zamanda nasıl özgün renkler kazandığını görmek, bu hafızanın canlı birer örneğini sunar bizlere. Uyvan ve Çavuşköy köyleri işte böyle bir tablo sunar: Ortak geçmişin izlerini taşıyan, fakat kendi özgün yollarını da çizen iki kültürel yapı. Bu iki köy, yüzyıllardır aynı bölgenin havasını soluyup aynı topraklarda üretmiş; sevinci, yasını, duasını ve düğününü benzer biçimlerde yaşamıştır. Fakat her biri, kendi iç dinamikleriyle, geleneklerinde ve günlük ritüellerinde kendine has bir kimlik de geliştirmiştir. Hem ortak olan kültürel yönlerine, hem de onları birbirinden ayıran özgün özellikleri vardır.

• Benzerlikler

Her iki köyde de imece kültürü, sosyal yapının temel taşlarından biridir. Tarla işleri, ev yapımı, düğün hazırlıkları gibi birçok alanda köylüler karşılıksız yardımlaşır. Bu gelenek, topluluk bilincini pekiştirir ve güçlü sosyal bağlar oluşturur. Düğünler iki gün iki gece sürer.

Kına gecesi yapılır, gelin alma töreni davul zurna eşliğinde olur. Nişan, çeyiz hazırlığı ve düğün ritüelleri neredeyse aynıdır. Kadim geleneklerin korunduğu bu törenler, köy halkı için sosyal bir şölen niteliğindedir. Her iki köyde de saç kokutma (ölenler için pesmet dağıtımı), kabir ziyareti, kurban kesimi, mevlit okutma ve yağmur duası gibi dini gelenekler yoğun biçimde yaşatılır. Bu pratikler, hem dini hem kültürel aidiyetin taşıyıcısıdır. Hamilelikten doğuma, kırklanma törenlerinden dada/bebek bakımı'na kadar birçok uygulama aynıdır. Beşiğe nal ya da andız kökü konması, bebeği nazardan koruma amacı taşır. Cenaze sonrası 7 gün ışık yakılması, vefat edenin üzerine bıçak konulması, 40. günde helva kavurma gibi uygulamalar iki köyde de aynı biçimde sürdürülür. Ölüm, burada sadece bir son değil; toplulukça paylaşılan kutsal bir geçiş anıdır.

• *Farklılıklar*

Uyvan'da, gelini kınaya yengesi çıkarır ve geline ayna tutulur. Çavuşköy'de ise gelini bir yıl önce evlenmiş bir kadın çıkarır. Kayınvalide gelinin ağzına şeker verir, ardından başına bereket için şeker serpilir. Ayrıca çeyiz bağırma ve gelin-damadın basmalarla birbirine bağlanması gibi özel ritüeller uygulanır. Uyvan'da, bayram daha sade geçer; davulcu geleneği ve şeker toplama adeti yoktur. Çavuşköy'de ise çocuklar bayram namazı sonrası ev ev gezerek şeker toplar. Ramazan boyunca davulcu köyde dolaşır, bayram coşkusu daha görünür yaşanır. Uyvan'da, hamile kadınlar ilk 40 gün boyunca akşam dışarı çıkarken ceplerine küçük bir demir parçası koyar. Bu, kötü ruhlardan korunma içindir. Çavuşköy'de ise bebeğin beşiğine el yapımı kırmızı iplikli mavi nazar boncuğu, küçük bir altın ve kurutulmuş karanfil asılır. Bu uygulama daha görsel ve zengin bir sembolizm taşır.

Uyvan ve Çavuşköy'de yaşayan Türk halkı, aynı toprağın çocuklarıdır. Kültürel benzerlikleri, ortak geçmişin ve geleneksel yaşam tarzının doğal sonucudur. Fakat her biri, bu gelenekleri kendi koşullarına göre yorumlayarak zenginleştirmiştir. Bu da gösteriyor ki kültür, durağan değil; yaşayan ve yorumlanan bir varlıktır. İki köyün

farklılıkları, aralarındaki sınır değil; tam tersine ortak kültür mozaigine renk katan detaylardır.

Sonuç

Bu çalışmada, Bulgaristan'ın Gerlova bölgesinde, iki köyde yaşayan Türk topluluğunun kültürel zenginliği olan geleneksel yaşam biçimleri irdelemeye çalışıldı. Alan araştırması yapıldı, yazılı kaynaklardan da bilgiler tarandı, incelendi, betimlendi ve iki köyün arasında kültürel farklılıklar ile benzerlikler de tespit ve tahlil edilerek yazıya geçirildi.

Uyvan ve Çavuşköy köylerinin kültürel mirası – zengin gelenekleri ve inanışları detaylı bir şekilde incelenmiş olup, ortaya konmuştur. İlk olarak, sosyal normlar ve kültürel yapıyı şekillendiren temel unsurlar arasında yer alan gelenek kavramı, Türk kültüründe güçlü bir şekilde var olmaktadır. Gelenekler, köy yaşamının temel dinamiği olup, toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun pekişmesine katkı sağlamaktadır. İnanış kavramı ise, halkın dini ve batıl inançlarının, kültürel pratiklerle bütünleşerek günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu inançlar ve gelenekler, nesilden nesile aktarılmakta ve köylerin kültürel kimliğine şekil vermektedir.

Uyvan ve Çavuşköy'ün kültürel mirasları, çeşitli gelenek ve inanışlar çerçevesinde şekillenmiştir. Şenlik toplantıları ve kutlamalar, toplumsal dayanışmayı sağlayan önemli etkinliklerdir. Ayrıca, imece/meci gibi dayanışma gelenekleri de, köy yaşamının vazgeçilmez bir parçası olarak hâlâ devam etmektedir. Evlenme gelenekleri ise, kız isteme, nişan, kına ve düğün hazırlıkları gibi aşamaları kapsayan detaylı uygulamalardan oluşmaktadır. Dini bayramlar, mevlid, hayır ve adak törenleri gibi gelenekler ise, halkın manevi yaşamının temel unsurlarıdır. Bu pratikler, aynı zamanda köylerin ortak dini ve kültürel değerlerini gözler önüne sermektedir.

Çocuklara özgü gelenek ve görenekler de, köy yaşamındaki önemini korumaktadır. Ad koyma ve kırklama uygulamaları, çocukların toplumsal hayata katılımında sembolik öneme sahiptir. Dada bakımı, ilk adım töreni, aile ve toplum arasında güçlü bağlar kurmaktadır. Bu uygulamalar, nesiller arası kültürel aktarımın ve köy yaşam tarzının devamını sağlamaktadır.

Şamanizm kültüründen kalan bazı inanışlar ise, özellikle doğum, ölüm ve doğa olaylarına ilişkin batıl inançlar, halkın günlük yaşamında yer almaya devam etmektedir. Nazar ve kötü göz uygulamaları, bu inançların en yaygın ve önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Bu inanışlar, halkın doğayla ve kendilerini çevreleyen güçlerle etkileşimini ve manevi dünyaya olan bağlılıklarını göstermektedir.

Ayrıca, iki köy arasında kültürel benzerlikler ve farklılıklar da dikkat çekicidir. Hem ortak gelenekler hem de farklılıklar olduğu görülmekte ve bu bağlamda bölge kültürünün zenginliğini ortaya koymaktadır.

Görüldüğü gibi Bulgaristan'da yaşayan Türklerinin kültürel zenginliği yazmakla bitmez, araştırdıkça köy halkıyla iletişim kurulduğu esnasında devamlı yeni kültürel bilgiler ortaya çıkar. Kültür dinamik bir olgudur ve günümüz modern çağımızda insan da devamlı değişmekte ve gelişmektedir ama buna ramen geleneklerimiz ve inanışlarımız korunarak nesilden nesile günümüze kadar taşınarak hala canlılığını korumaktadır. Hayatımıza renk ve mutluluk katmaktadır. Bizlerin görevi de bu hazine değerinde olan nur tanesini korumak, toplamaya, derlemeye devam etmek ve özelliğini halk belleğinden kaleme geçirerek Türk kültürüne katkıda bulunmaktır.

References

- Abdurrezzak 2021: Abdurrezzak A. O. Halk İnançlarının İşlevleri ve Düşünsel Temelleri. Asya Studies (Akademik Sosyal Araştırmalar), Cilt. 5 sayı.18, 155-168.
- Boratav 1994: Pertev Naili Boratav. 100 Soruda TÜRK FOLKLORU: İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar .. 3.baskı, Akademi Tarihi
- Çufadar 2011: Çufadar N. Tırgovişte ili Güneköy türk halk kültürünün bazı gelenek ve görenekleri. - B: Bulgaristan Türk Halkbilimi. Derleyen: Haşim Akif. V. Tırnov. Faber Yayınevi 2011, 26-41.
- Çufadar; İbrahim 2021: Çufadar, N., İbrahim, Türkan. Çavuşköy'e Dair Bazı Türk Halk Gelenekleri ve İnanışları– Türkologici ni İsledvaniya I. Universitetsko izdatelstvo “Epikop Konstantin Preslavski” Shumen 2021, 30-84.
- Eroğlu 2003: Eroğlu, T. Sosyal Normlar. Basılmamış Ders Notu, 2003.(URL: Eroğlu 2021 bkz)

Hasan 2018: Hasan, V. Bulgaristan Topraklarında Yetişen Aşıklar. – B: „Туркологични изследвания 2018”, УИ „Епископ Константин Преславски”, Шумен, 2018, с. 99-117.

Hasan 2020: Hasan, V. Tanzimat Öncesi Türk Şiiri. Университетско издателство "Еп. Константин Преславски", Шумен, 2020.

Kazimova 2011: Kazimova E. Doğum Gelenekleri. - B: Bulgaristan Türk Halkbilimi. Derleyen: Haşim Akif. V. Tırnov. Faber Yayınevi 2011, 42-48.

Nar 2013: Nar, M. Ş. “Kültürel Hukuk: Geleneksel Kontrol Mekanizmaları”. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 108 : 273-290, 2013

Örnek, 2000: Örnek, Sedat Veyis. Türk Halk Bilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ajans - Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara.

ELEKTRONİK KAYNAKÇA

URL: Alsan 2022: Alsan, Ş. Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri. Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 15(37).<<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2174253>> (Erişim Tarihi 10.02.2025).

URL: Gömeç: Gömeç S. Eski Türk İnanıcı Üzerine bir Özet. <https://dergipark.org.tr/tr/> (Erişim Tarihi 10.02.2025).

URL: Çıblak 2004: Çıblak, N. Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar. TÜBAR, XV(Bahar), 125-133. <https://isamveri.org/pdfdrg>. (Erişim Tarihi 12.04.2025).

URL: Eroğlu 2021: Eroğlu, E. Geçmişten günümüze sosyal normlar. Akademik Bakış Dergisi, sayı:50, 299-300-304 <<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/383061>> (Erişim Tarihi: 26.05.2025).

URL: Eroğlu: Kılıç 2010 : Eroğlu, T., Kılıç, H. Türk İnançları ve İnanışlar. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi (49). <https://dergipark.org.tr/tr/p> (Erişim Tarihi:25.05.2025).

URL: Kaderli 2008: Kaderli Z. Deliorman'ın Aydoğdu Köyünde Meci/İmece. <https://dergipark.org.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 16.06.2025).

URL: Kaderli 2004: Kaderli Z. Deliorman (Bulgaristan) Türk Sözel Kültüründe Geçiş Törenleri. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 129-138).

<<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp>> (Erişim Tarihi: 16.06.2025).

URL: Yıldırım 1989: D. Yıldırım. Sözlü Gelenek Kültürü. Yayın: Milli Folklor, Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1. Sayfa: s. 7. <<http://static.dergipark.org.tr/article-download/681b/6f5f/41c0/imp-JA64TG88NU-0.pdf>> (Erişim tarihi: 05.04.2020).

URL:Ramazan Bayramı
https://tr.wikipedia.org/wiki/Ramazan_Bayram%C4%B1(Erişim tarihi: 27.05.2025).

URL: Kurban Bayramı
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kurban_Bayram%C4%B1> (Erişim Tarihi: 27.05.2025).

URL: Mevlid <<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevlid>> (Erişim Tarihi:27.05.2025).

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİLER

TDES 1988: Eyuboğlu, İ.Z. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. Sosyal Yayınlar, İstanbul.

TS: Türkçe Sözlük, TDK, <https://sozluk.gov.tr/>

TS (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TS Türkçe Sözlük. (1988). (10. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Büyük Larousse. (1992). Türk Dil Kurumu Yayınları. İstanbul: Milliyet Yayınları.

KAYNAK KİŞİLER

1. Anife Ahmed: 1955 doğumlu, 55 yaşında, emekli.
2. Gülfiye Şerifova: 1943 doğumlu, 82 yaşında, emekli.
3. Hiklime Mehmed Mustafa: 1972 doğumlu, 53 yaşında.
4. Fevzie Feimova Celil: 1972 doğumlu, 53 yaşında.
5. Fatme Maremova Çerkezova: 1953 doğumlu, 72 yaşında, emekli, Uyvan köyünden.
6. Mevlidie Hasan: 1952 doğumlu, 73 yaşında, emekli.
7. Selime Ahmedova Şabanova: 1986 doğumlu, 39 yaşında, Uyvan köyünden.
8. Sebahat Rızaeva Hyuseinova: 1982 doğumlu, 43 yaşında, Uyvan köyünden.

9. Zahari Dimitrov Dimitrov: 1950 doğumlu, 75 yaşında, emekli,
Uyvan

